

Gemeente
Groningen

STAD GROENINGEN

Cultuurhistorische Verkenning binnenstad Groningen stad.

Inhoudsopgave

Inleiding en leeswijzer	5		
1 Ontstaan en ontwikkeling	7	Bijlagen	75
1.1 Situering van de nederzetting	9	A Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur	77
1.2 Een verzameling boerenerven	9	B Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad	87
1.3 Van de 11 ^e tot en met de 14 ^e eeuw	11	C Bronvermelding	117
1.4 De 15 ^e en 16 ^e eeuw	15		
1.5 De Grote Uitleg (1615-1624) tot en met de 18 ^e eeuw	18		
1.6 De 19 ^e eeuw tot de Tweede Wereldoorlog	21		
1.7 Na de Tweede Wereldoorlog	24	Colofon	118
2 Ontwikkeling van het water in en om de stad	31		
2.1 Dorp op de Hondsrug en aan de A	32		
2.2 Water naar de stad	36		
2.3 Water rond en in de stad	37		
2.4 Stad in een waterweb	37		
2.5 17 ^e 18 ^e eeuw	38		
2.6 19 ^e eeuw: verbetering van het waterwegennet en de ontmanteling van de vesting (1876)	39		
2.7 Water na de ontmanteling van de vesting (1876)	40		
2.8 Meer en minder water na de Tweede Wereldoorlog en veranderend gebruik	43		
3 Ruimtelijke hoofdkenmerken	47		
3.1 De diepen	50		
3.2 Cultuurhistorisch waardevolle waterlopen voor het Beschermd Stadsgezicht	52		
3.3 Stratenpatroon	55		
3.4 Verkavelingspatroon en bebouwingsbeeld	57		
3.5 Ontwikkeling van de bebouwing	61		
3.6 Groen	71		

Inleiding

In 1991 is de binnenstad van Groningen door het Rijk aangewezen als Beschermd Stadsgezicht. De reden van de aanwijzing is gelegen in het bijzondere historische en ruimtelijke karakter van de middeleeuwse stad met zijn 17^e-eeuwse uitbreiding binnen de contour van de vroegere 17^e-eeuwse vesting en de laat 19^e-eeuwse singel- en parkaanleg op de terreinen van de voormalige vestingwerken. Doel van die aanwijzing is om de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling van het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

In de toelichting op het aanwijzingsbesluit is aangegeven welke aspecten vanuit het cultuurhistorisch perspectief waardevol en beschermingswaardig zijn. Grofweg komt het neer op de samenhang die er is tussen de stedenbouwkundige structuur van straten, pleinen, verkaveling van de bouwblokken en de bebouwing.

Nu, bijna 25 jaar na de aanwijzing, is het ruimtelijk kader dat de bescherming van het Beschermd Stadsgezicht moet effectueren, aan vernieuwing en verbetering toe. Enerzijds komt dit omdat er door bouwhistorisch en archeologisch onderzoek meer en betere informatie beschikbaar is over de ontstaansgeschiedenis van de binnenstad. Anderzijds leeft de gedachte dat de bouw mogelijkheden in het bestemmingsplan te ruim zijn, waardoor het bebouwingsbeeld en de belevingswaarde van het beschermde stadsgezicht binnenstad kan worden aangetast. Daarom is er behoefte de bestaande waarden te duiden om ze vanuit de cultuurhistorie goed af te kunnen wegen tegen andere wensen zoals moderne economische woonvormen en infrastructuur.

Het bestemmingsplan moet worden geactualiseerd op grond van een wettelijke verplichting. Dit moment wordt aangegrepen om de drie-eenheid die het ruimtelijk kader in de binnenstad bepaalt, in zijn geheel te herzien. Dat wil zeggen, dat naast een aanpassing van het bestemmingsplan, ook de welstandsnota wordt aangepast en aanvullend op de bestaande monumenten wordt een besluit genomen over de aanwijzing van 250 monument-light panden. Dit betreft met name de bescherming van een aantal monumentale exterieurs vanaf de straatzijde

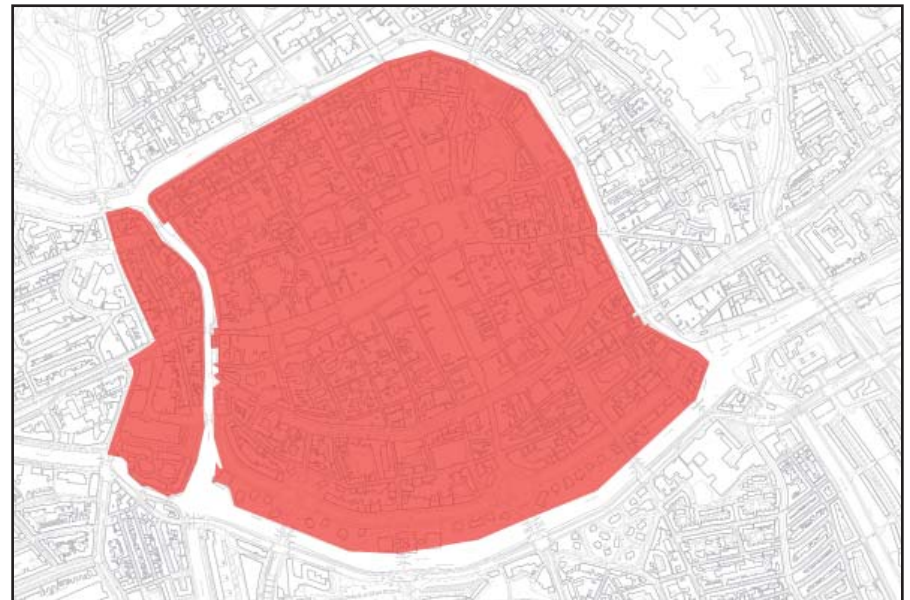
Om goed te kunnen bepalen wat nu de cultuurhistorische waarden zijn die het Beschermd Stadsgezicht bepalen, is besloten om deze Cultuurhistorische Verkenning op te stellen die één van de onderleggers van het nieuwe ruimtelijk kader zal zijn.

Leeswijzer

Voor de Cultuurhistorische Verkenning is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de toelichting bij het aanwijzingsbesluit, aangevuld met resultaten uit recenter onderzoek en publicaties. Hoofdstuk 1 laat zich lezen als de ontstaansgeschiedenis van de binnenstad. In Hoofdstuk 2 wordt de ontwikkeling van het water in en om de stad beschreven. Hoofdstuk 3 is de kern van de cultuurhistorische verkenning. In dit hoofdstuk zijn de ruimtelijke kenmerken opgesomd vanuit cultuurhistorisch perspectief evenals de ontwikkeling van de bebouwing. Aan de hand van de hier genoemde kenmerken kunnen keuzes worden gemaakt ten aanzien van de gewenste bescherming en ander wenselijk beleid voor de binnenstad.

Bijlage A geeft een overzicht per gebied waarin heel specifiek ingegaan wordt op de aanwezige cultuurhistorische elementen. Bijlage B beschrijft de karakteristieken per straatwand.

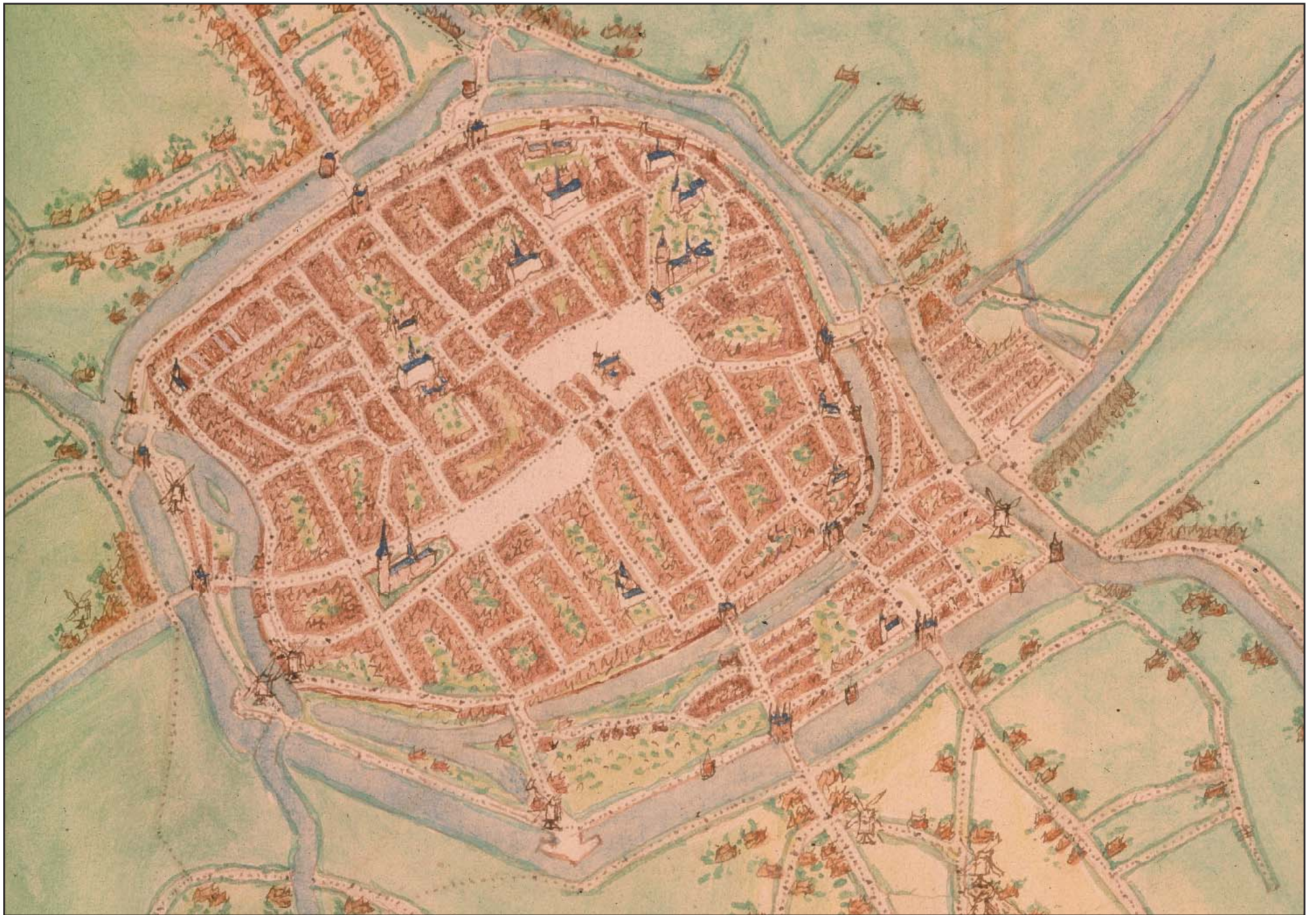
Het plangebied is niet gelijk aan de begrenzing van het Beschermd Stadsgezicht. Voor deze Cultuurhistorische Verkenning wordt aangesloten bij de begrenzing van het bestemmingsplan Binnenstad zoals deze in 2014 in procedure gebracht zal worden. Tot het plangebied behoort de binnenstad binnen de Diepen, aangevuld met de Sledemennersbuurt en de Westerhaven.

Plangebied bestemmingsplan Binnenstad

1 ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

In dit hoofdstuk wordt weergegeven hoe de ruimtelijke opbouw van de binnenstad is ontstaan, gebaseerd op nu aanwezige kennis. Hiervoor is gebruik gemaakt van de resultaten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de afgelopen jaren.

1.1 Situering van de nederzetting

De stad Groningen is gelegen op het noordelijke uiteinde van de Hondsrug. Deze zuidoost-noordwest lopende keileemrug is het resultaat van landijsstuwing in de voorlaatste ijstijd (ca. 200.000 jaar geleden).

In het eerste millennium na Chr. was de Hondsrug aan weerszijden begrensd door moeilijk toegankelijke veenmoerassen en aan de noordzijde door kleigebieden. Direct langs de westzijde van de rug stroomde het riviertje de A en aan de oostzijde, op enige afstand, de Hunze. De A verenigde zich in de omgeving van begraafplaats Selwerderhof, ten noorden van de Hondsrug met de Hunze en vormde zo een verbinding met de zee. In de 13^e eeuw werd deze functie overgenomen door het (tot voorbij Garnwerd) grotendeels gegraven Reitdiep. De Hondsrug zelf leverde een goede wegverbinding op van de zandgronden in het zuiden naar het wierdengebied in het noorden. Deze combinatie van verbindingen vormde de basis voor de ontwikkeling van een oorspronkelijk agrarische nederzetting tot een bestuurlijk en economisch centrum voor de wijde omgeving. Groningen lag op het economisch interessante grensvlak van drie landschappen, die van het wierdengebied en die van de zandgronden, en daartussen het veenontginningsgebied. Bestuurlijk lag daar in de middeleeuwen de grens van twee verschillende wereldlijke en kerkelijke domeinen, de bisdommen Utrecht en Münster. Vanaf ongeveer 1000 werden de woeste veengebieden ontgonnen en afgegraven, wat zowel brandstof als opbrengsten van bouwland genereerde. Voor de landsheer reden om zijn rechten op die gronden te laten gelden, bijvoorbeeld vanuit Groningen.

1.2 Een verzameling boerenerven

Het dorp Groningen, of 'villa Cruoninga' zoals het in 1040 wordt vermeld, is niet gesticht. Het komt voort uit een losse verzameling van drie of vier 'zwervende' boerenerven met akkers, waarvan de eerste sporen rond 300 voor Christus zijn te traceren. Ze liggen nabij de prehistorische landroute die vanuit Drenthe richting het wierdengebied voerde, de latere Herestraat-Oude Boteringestraat.

Uit deze erven komen in de vroege middeleeuwen (rond 700) twee kleine dorpen voort. Eén ligt in de noordelijke helft van de huidige binnenstad en grenst aan de A, de ander ligt ten zuiden van het Gedempte Zuiderdiep en is alleen archeologisch aangetoond. Tussen en rond de dorpjes lagen de bemeste akkers (essen) die werden doorsneden door paden en wegen. In het noordelijke dorp lagen de eigendommen van de Duitse koning in het noordoosten (nu ten noorden en oosten van de Grote Markt) grenzend aan het bestaande grafveld. Daarop werd rond 800 de eerste houten, bisschoppelijke Maartenskerk gebouwd. De koninklijke bezittingen en rechten in Cruoninga kwamen in 1040 in handen van de Kerk (de Bisschop) van Utrecht. Met de overdracht van het grafelijke gezag over Drenthe in 1046 (inclusief Groningen) werd de bisschop ook de lokale landsheer. Voor Utrecht was Groningen als meest noordelijke post in het bisdom zowel op kerkelijk als op wereldlijk (economisch en bestuurlijk) gebied van groot belang.

1.3 Van de 11^e tot en met de 14^e eeuw

Van het noordelijke dorp werd in de 11^e en 12^e eeuw een (agrarische) stad gemaakt, waarbij het zuidelijke dorp verdween. De 'architect' daarvan moet in de kring rond de Utrechtse bisschop worden gezocht, in zijn rol als landsheer. De stadsrand aan de westzijde was de Drentse A. In het noorden en oosten omvatte de na 1034 aangelegde wal bebouwde erven, waaronder het bischopsgoed en delen van de es. De aarden wal was circa 4 meter hoog en de deels droge gracht circa 20 meter breed. Aan de zuidzijde lag de stadswal met de tufstenen Herepoort mogelijk net ten noorden van het zuidelijke dorp. Binnen de veste werd in de 11^e-12^e eeuw parallel aan en haaks op de aloude landroute Herestraat-Oude Boteringestraat een rationeel, rechthoekig stelsel van keienstraten met bermsloten aangelegd. Deze kwamen uit op een pad aan de binnenzijde van de stadswal, later 'Achter de Muur' genoemd. De doorgaande wegen kregen in de wal een poort: de Here-, Boteringe-, de Ebbinge- en de Oosterpoort; de Poelepoort en -straat zijn waarschijnlijk later in het bestaande grid ingepast. Aan het stratenplan werden twee markten toegevoegd, de Vismarkt en de Grote Markt; beide kleiner dan in de huidige omvang. Samen met de Brugstraat en de 12^e-eeuwse Poelestraat vormden ze de oost-westelijke as. Vanaf de 12^e eeuw is er over de A een houten brug, sinds de vroege 13^e eeuw aan de stadzijde afgesloten door de stenen A-poort. Daarmee doet de opvallende orthogonale stadse layout denken aan de plattegrond van een Romeins castellum, zonder het ooit te zijn geweest. Grote delen van de nieuw omsloten, agrarische stad werden vervolgens in min of meer regelmatige, lange, oost-west georiënteerde kavels ingedeeld, ten dele gebaseerd op oudere eigendommen. Haaks daarop staande straten verdeelden deze structuren onder. Dergelijke kavellijnen zijn vooral in de westelijke en zuidelijke helften van de binnenstad nog steeds herkenbaar. In de noordoosthoek van de binnenstad, waar de oude koningsgoederen lagen, zijn die lijnen slecht herkenbaar. De kroon op deze stadsaanleg was rond 1100 de bouw van de bisschoppelijke privékapel, de Sint-Walburgkerk, een twintigzijdige tufstenen centraalbouw met toren en klein koor. Deze stond tot 1628 ten noorden van de Maartens/Martinikerk, op het huidige Martinikerkhof.

Vanaf ongeveer de 11e eeuw werden de veenmoerrassen tussen het wierdenland en de Drentse zandgronden van noord naar zuid ontwaterd en ontgonnen. Daarmee werd akkergrond gemaakt, dat landbouwproducten opleverde, zolang het veen niet door klink te laag kwam te liggen. Dat moet de basis zijn geweest voor de stedelijke economie: regionale en soms overzeese handel in producten van de landbouw, de veeteelt en de turfwinning. De weg naar zee verbeterde in de 13^e eeuw met het vervangen van de dichtgeslibde Drentse A

door het graven van het Reitdiep, op de plek van een van de oudere afwateringssloten. De handelende stadse elite werd rijker; het aantal inwoners nam toe. En door de introductie van baksteen rond 1200 - geschikte klei was in ruime mate voorhanden, evenals turf als stookmiddel voor de ovens - veranderde het uiterlijk van de stad. Een bakstenen kruisbasiliek verving rond 1225 de eenvoudige, 11e-eeuwse tufstenen Maartenskerk. Op het westelijke einde van de Vismarkt bouwden de stadgers de Der Aa-kerk als tweede parochiekerk. Bovendien verzezen in de 13e eeuw naar schatting tenminste 50 tot 70 steenhuisen. Als steenrode torens tot ruim 20 meter hoogte domineerden ze het éénlaagse mosgroene dakenlandschap. De eerste stenen huizen bepalen sindsdien de rooilijnen aan de belangrijkste straten en pleinen en zijn de kiem voor de 'verstening' van de stadse bebouwing in de 14e en 15e eeuw. Vanaf circa 1250 werd de stad omsloten door een slechts twee kloostermoppen dikke stadsmuur, geplaatst bovenop de oude wal en voorzien van zes bakstenen poorten. De hoogte van de muur zal 5 tot 6 meter zijn geweest. Bij knikken in de muur bevonden zich torens, afwisselend half rond en rechthoekig, in totaal zo'n 20 stuks. Buiten de oude gracht werd een tweede gegraven en binnen de stadsmuur werd 'Achter de Muur' bestraat, al bleef dit vooral een militaire route. De A-poort ten westen van de A was nieuw. De aanleg van de gracht en een nieuwe poort ten westen van de A maakte van deze rivier een binnenhaven, hoewel aan de stadse kant de muur waarschijnlijk wel bleef bestaan. De houten brug werd daarna door een bakstenen versie vervangen, de stenen A-poort aan de stadzijde van de A is vermoedelijk in de 15^e eeuw gesloopt. Ondertussen boette de Utrechtse bisschop sterk in aan macht en invloed. De stad werd een stadsstaat en maakte zich op voor dominantie van de Ommelanden.

Oude Boteringestraat 24,
het 13^e-eeuwse Calmershuis

12 Oosterstraat 1, de oorspronkelijke 13^e-eeuwse achtergevel van het hoekpand Oosterstraat-Grote Markt. De gevel bevat vijf romano-gotische nissen.

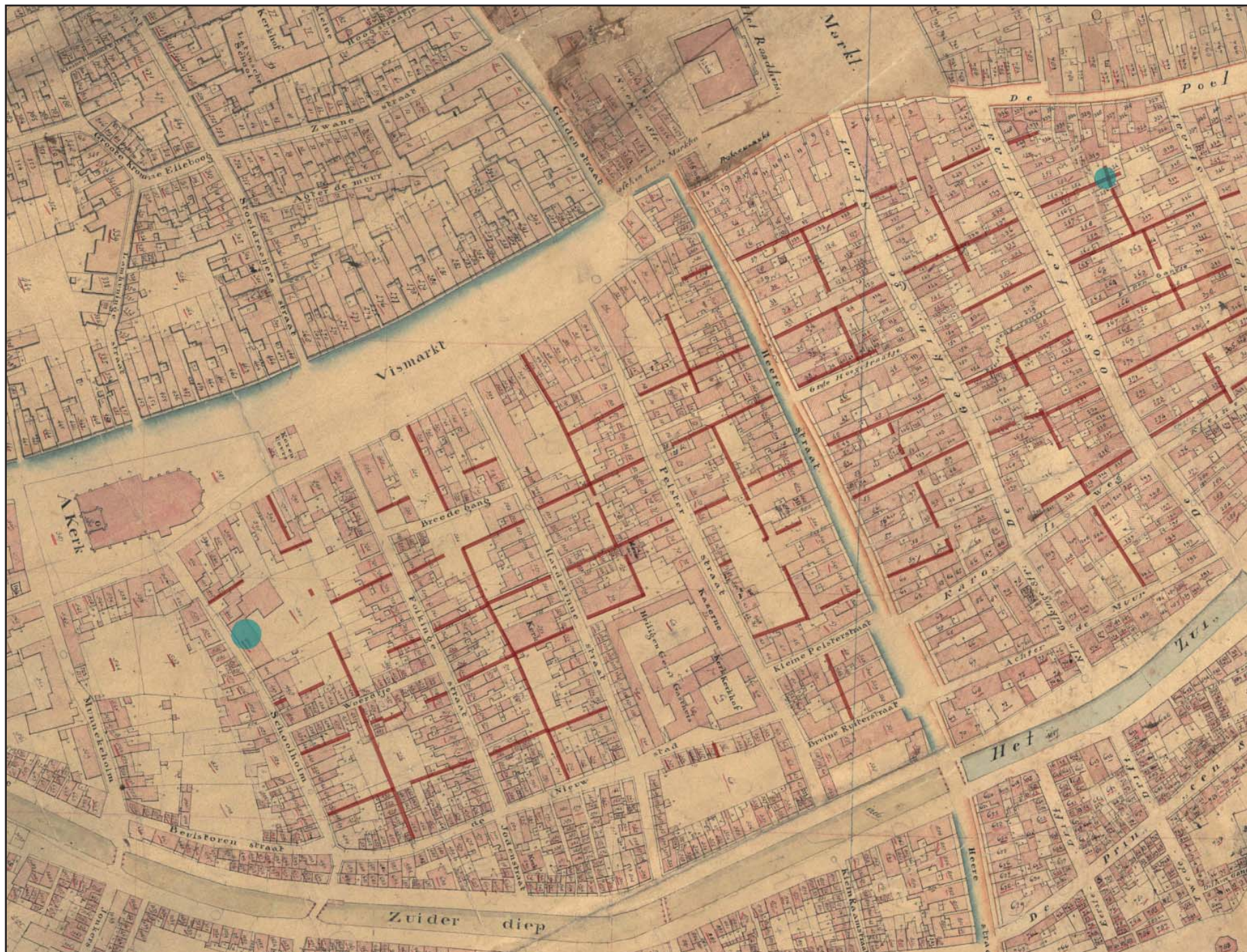

Oosterstraat 3, een van de nissen gevuld met siermetselwerk.

Kadastrale minuut uit circa 1830 van het noordwestelijk deel van de binnenstad van Groningen.

Met rode lijnen en bolletjes is de oorspronkelijke, 11^e-eeuwse verkaveling aangegeven samen met de steenhuizen/stenen huizen uit de 13^e en 14^e eeuw.

1.4 De 15^e en 16^e eeuw

In de stad werden vanaf de 13^e eeuw vele kloosters, refugia (stadshuizen van Ommelander kloosters) en gasthuizen gesticht. De grote kloostercomplexen bevonden zich ten noorden van de Grote Markt en Vismarkt, naar wordt aangenomen achterop delen van de grote, oorspronkelijk erven. Het Broederenklooster (achter de Oude Boteringestraat) en het Jacobijnerklooster (aan de Oude Ebbingestraat) hadden daarbij een forse kloosterkerk.

In de tweede helft van de 14^e eeuw werd er nauwelijks gebouwd en ook in de eerste helft van de 15^e eeuw was de bouwactiviteit gering. Mogelijk is die kennelijk afgenomen bouwactiviteit een gevolg van een terugval in de opbrengsten uit de ontgonnen veengebieden, door klink van de ondergrond. Deze werd daardoor te nat voor akkerbouw. In de tweede helft van de 15^e eeuw daarentegen bloeide de stad weer op en werd er volop gebouwd en verbouwd. Vele nieuwe huizen verrezen, soms met imposante gotische gevels. Maar ook de steenhuizen uit de 13^e en het begin van de 14^e eeuw ondergingen in deze periode in veel gevallen een verbouwing. In een aantal gevallen volgde nieuwbouw na sloop, al dan niet afgedwongen als gevolg van onlusten en kleine oorlogen met de bisschop/landsheer en de Ommelanden. Het is voorstelbaar dat door de verdichting van de bebouwing aan de straatzijde en ook de bouw van achterhuizen in deze periode de gangen en stegen ontstonden, om de achtererven toegankelijk te houden.

De Martinikerk, de Der Aa-kerk en de Sint-Walburgkerk werden in de tweede helft van de 15^e eeuw vergroot in gotische stijl. Symbool voor deze bloeiperiode staat de Martinitoren waarvan de bouw in 1469 werd gestart.

Kort voor 1470 werd begonnen met de aanleg van een nieuwe aarden wal met gracht, het Bolwerk, opgeworpen buiten de oude stadsbegrenzing. Die bleef nog ruim een eeuw intact en werd in de zuidwesthoek van de stad zelfs verlengd. Deze wal was een paar meter hoog, maar veel breder dan zijn oudere voorganger. Dit om er met geschut overheen te kunnen rijden en om kanonskogels in te laten smoren.

Aan de zuidzijde werd de stad vergroot, waardoor het verdwenen dorp alsnog binnen de contouren van de oude stad kwam te liggen. In het zuidoostelijke deel werden nieuwe straten aangelegd. De Steentilstraat werd verbonden met het in de 15^e eeuw aangelegde Damsterdiep via de gelijknamige poort (1517) en een stenen brug over het Schuitendiep.

De Martini toren waarvan de bouw in 1469 begon

De noordelijke verdedigingslinie, die minder risicovol was, werd bijna tegen de stadswal geplaatst, op de gedempte buitengracht. Op een later tijdstip werden voor de Boteringe- en de Ebbingepoort rondelen aangelegd, ronde omgrachte bolwerken, waarop buitenpoorten verzezen. Ook aan de zuidzijde van de stad werd een (stenen) rondeel toegevoegd, de 'Bremerbuik'. Tweemaal werd het Bolwerk doorbroken voor de aanleg van dwangburchten. Van 1507 tot 1515 bezat de Oostfriesse graaf Edzard een kasteel ten oosten van de Rademarkt. Tussen 1569 en 1571 werd er rond de Herepoort gebouwd aan de citadel van de hertog van Alva, de Spaanse landvoogd. Wegens geldgebrek werd Alva's burcht niet voltooid. Direct na het vertrek van het Waalse garnizoen in 1577, braken de Groningers de burcht af en herstelden de eerdere situatie. Bij het vertrekfeest brandde de top van de Martinatoren af.

Na de inname van Groningen door de Staatse troepen van prins Maurits en graaf Willem Lodewijk in 1594 (de 'Reductie' van Groningen) werd de stad onderdeel van een vestinglinie in het noordelijke deel van de Republiek. Twee jaar later besloten de Staten-Generaal tot een omvangrijke verbetering van de Stadse fortificaties, maar realiseerden in 1600 eerst hun citadel net buiten de vestinggracht voor de Oosterpoort. Pas vanaf 1608 werd - te beginnen aan de zuidzijde - gewerkt aan nieuwe verdedigingswerken. Deze waren geïnspireerd op het werk van Simon Stevin, een wiskundige en de leermeester van prins Maurits. Naar ontwerp van ingenieur meester Hillebrandt Smidt werd onder leiding van stadsbouwmeester Garwer Peters tussen 1608 en 1612 een wal met vijf bastions aangelegd. Daarvoor moesten de oude Herepoort en de Oosterpoort wijken.

Op het eind van de 16^e eeuw verloor de oude stadsmuur meer en meer haar defensieve functie. Door de bouw van huizen ter plaatse van de muur en in sommige torens werd Achter de Muur bewoonbaar. In de 16^e eeuw groeit de stad verder en neemt het aantal bakstenen huizen toe. Aan het eind van deze eeuw is de verstening van de stad grotendeels voltooid. Vanaf die tijd werden huizen opgehoogd, naar achteren vergroot en van nieuwe voorgevels voorzien

Brugstraat 24,
een 14^e-eeuws huis met een voorgevel uit het begin van de 16^e eeuw

De kaart van Braun en Hoogenberg uit circa 1575

1.5 De Grote Uitleg (1615-1624) tot en met de 18^e eeuw

In 1615 nam het stadsbestuur de beslissing tot de bouw van een ingrijpende nieuwe fortificatie rond de gehele stad en in 1617 volgde de beslissing over een stedenbouwkundig plan. Zowel bij de fortificatie als het stedenbouwkundige plan voor de nieuwe uitleg speelden heersende theoretische opvattingen over een planmatige inrichting van de ideale stad een rol. Met de grote uitleg werd het grondgebied van de stad nagenoeg verdubbeld.

Er werd begonnen met de nieuwe Boteringepoort en de twee flankerende bastions. De structuur van de nieuwe stadsuitleg bouwde voort op het stadsplan uit de 11^e eeuw en bestond uit een regelmatig stratenpatroon. Het verlengde van de Boteringestraat was het uitgangspunt: de Nieuwe Boteringestraat loopt in de lengte over de uitloper van de Hondsrug. De plaats van de Boteringepoort en de (bijna) vaste afstand tussen de bastions bepaalde ook de plaats van de Ebbingepoort. De poorten moesten namelijk in de courtines tussen de bastions liggen. Hierdoor lopen de Nieuwe Boteringe- en de Nieuwe Ebbingestraat niet parallel. Bovendien moest in de nabijheid van de nieuwe Ebbingepoort ook de doorgang van het Boterdiep gesitueerd worden. De Nieuwe Kijk in 't Jatstraat ligt in het verlengde van de Oude Kijk in 't Jatstraat en kwam als enige niet uit op een poort. De dwarsstraten liggen alle op regelmatige afstand evenwijdig aan elkaar.

De vesting bestond uit een hoofdwal met zeventien bastions (dwingers) en met een voorliggende brede, natte gracht. De vesting had zeven stenen stadspoorten: de Ooster-, Heere-, A-, Krane-, Boteringe-, Ebbinge- en Steentilpoort, en als achtste het Klein Poortje. De stad was een knooppunt van waterwegen (Hoornsdiep, Hoendiep, Reitdiep, Boterdiep, Damsterdiep en Winschoterdiep), die door pijpen en waterpoorten in de wal binnen de vesting kwamen en met elkaar in verbinding stonden via de A, Noorderhaven, Lopende Diep, Schuientdiep, Kattendiep en Zuiderdiep. Deze in- en uitstromende wateren werden door stenen muren ('beren') gescheiden van het water van de vestinggracht.

De eerste decennia van de 17^e eeuw waren jaren van grote bloei waarin de stad een ware metamorfose onderging zoals daarna nooit meer zou worden herhaald. Niet alleen in het nieuwe stadsdeel werd veel gebouwd maar ook op de vrijgekomen middeleeuwse vestingwerken rondom en in de middeleeuwse stad werd eveneens grootschalig doorontwikkeld. Vele middeleeuwse panden werden van een renaissancegevel voorzien, met als kenmerk voor die tijd de karakteristieke schelpen boven de vensters. Ook ontwikkelde het (middeleeuwse) stratenpatroon zich door het doortrekken van straten over de geslechte stadswal. Ook werden de Zwanestraat en Hoogstraat aangelegd.

In 1627 verdween de bouwvallige Sint-Walburgkerk. In de leeggekomen gebouwen van het Minderbroederklooster en twee tegenovergelegen conventen aan de Broerstraat werd in 1614 de Universiteit gesticht, waar zij nu nog steeds is gehuisvest. In de 'Nieuwe uitleg', de huidige Hortusbuurt werd de Nieuwe Kerk in de jaren '60 van de 17^e eeuw gebouwd. Het was echter voor een deel bouwen voor de leegstand, als gevolg van grote pestepidemieën in de eerste helft van de 17^e eeuw.

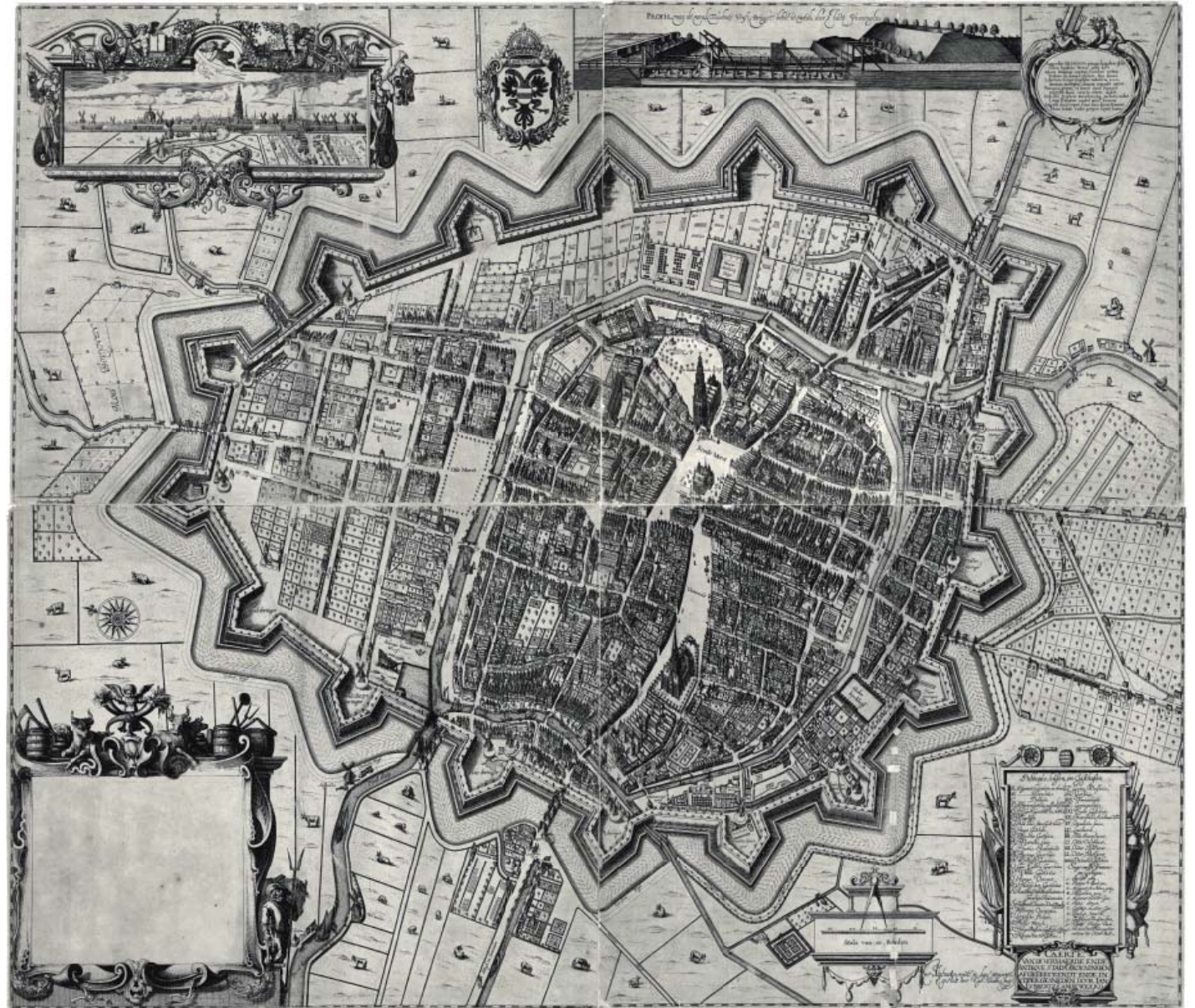
Detail van het Goudkantoor uit 1635

De 18^e eeuw was, uitgezonderd de bouw van het stadhuis (1774-1810), een eeuw met betrekkelijk weinig bouwactiviteiten. Naast de bouw van het stadhuis is de bouw van een aantal voorname huizen aan de Ossenmarkt en de Oude Boteringestraat opvallend. Ook was het een fase waarin vele verbouwingen en moderniseringën plaatsvonden waarbij de opkomst van de lijstgevel opvalt.

Langzamerhand veranderde in de late 18^e en 19^e eeuw het gevelbeeld in de binnenstad doordat de lijstgevel op steeds meer plaatsen werd toegepast. Dit ging bijna altijd gepaard met interne verbouwingen, en geregeld ook ophogingen en of uitbreidingen, van de veelal middeleeuwse huizen. In de karakteristiek van de meeste gevelwanden is de 19^e eeuw nog altijd dominant.

Oude Boteringstraat 44, gebouwd in 1791

De kaart van Haubois uit omstreeks 1643

1.6 De 19^e eeuw tot de Tweede Wereldoorlog

In de loop van de 19^e eeuw namen handel en industrie toe en groeide de bevolking. Dit leidde tot sterke verdichting van de bebouwing in de stad binnen de Diepenring en het geleidelijk volbouwen van straatwanden in de 17^e-eeuwse noordelijke uitleg. Door de grote bloei van de graanhandel werden vele pakhuizen gebouwd, enkele zeer grote aan de Lage der A, de Noorderhaven en de Oosterhaven.

De Lage der A in de richting van de Abrug

Typerend voor deze tijd is tevens het splitsen van woningen in een beneden- en bovenwoning. Op het laatste min of meer onbebouwde gebied, ten oosten van het Boterdiep, werd in 1854 Nederlands tweede gasfabriek opgericht, in 1901 gevolgd door de komst van de gemeentelijke elektriciteitscentrale. Voor werkelijke expansie vormden de 17^e-eeuwse vestingwerken echter een hinderenis voor de verdere ontwikkeling van de stad.

Pas met de Vestingwet uit 1874 werd Groningen als vesting opgeheven en kon de stad gemakkelijker uitbreiden. Voor de invulling van de vrijkomende vestinggronden werd de Haagse architect Brouwer aangetrokken. Hij maakte een algeheel plan om de voormalige vestingwerken rondom Groningen opnieuw vorm te geven. Het meest tot de verbeelding sprekende en ook uitgevoerde

deel van zijn plan vormde de herinrichting van de zuidelijke vestingterreinen: de langgerekte, gebogen singelreeks, met brede groene middenberm en boombeplanting als bindend element en op twee plaatsen onderbroken door monumentale pleinen, het Emmaplein en het Hereplein. Ten zuiden van de singels werd in 1879 het Verbindingskanaal gegraven dat een nieuwe schakel vormde tussen het bestaande Noord-Willemskanaal, de Zuider- en Westerhaven en het Hoendiep in het westen en het gelijktijdig aangelegde Eemskanaal (met de Oosterhaven) in het oosten. De noordzijde van de singels kreeg aaneengesloten bebouwing, aan de zuidzijde was ruimte voor vrijstaande villa's op ruime kavels van minimaal 30 meter breed met een maximale gevelbreedte van 16 meter met een minimale bouwhoogte van 8 meter om voldoende uitstraling van de gebouwen te garanderen en doorzichten te bieden naar het Verbindingskanaal. De karakteristieke eind 19^e-eeuwse bebouwing onderstreept het monumentale karakter van dit nieuwe stadsdeel als representatieve entree. De Herestraat, Oosterstraat en de nieuw aangelegde Stationsstraat doorsneden het singelpatroon. De 'binnensingels' vormden als het ware achterstraten met een eenvoudiger bebouwing. Het Zuiderdiep en het Kattendiep, beide min of meer overbodig geworden door de aanleg van het Verbindingskanaal, werden gedempt.

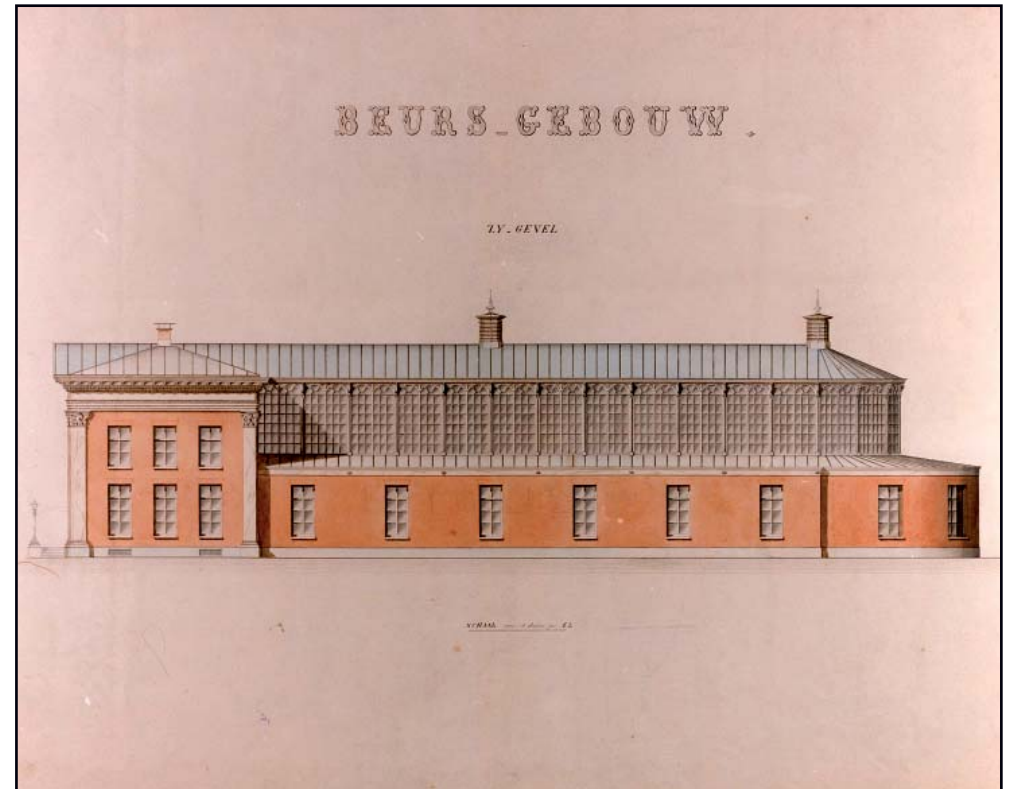
In de decennia rond de eeuwwisseling naar de 20^e eeuw nam de stadsontwikkeling een grote vlucht en ontwikkelde Groningen zich tot een moderne stad, waarbij het karakter van een aantal statige woonstraten veranderde in die van winkelstraten (Herestraat, Brugstraat, Ebbingestraten). Met de economische bloei deden ook de eerste vormen van schaalvergroting hun intrede. Grootwinkelbedrijven bouwden enkele forse, perceelsoverschrijdende nieuwe gebouwen aan de Herestraat en het Akerkhof. Ook verschenen er moderne winkelpanden, bank- en kantoorgebouwen in het straatbeeld. De Universiteit bouwde na een brand een nieuw Academieggebouw aan het Broerplein. En er verschenen nieuwe grotere bouwtypen in de stad, zoals bijvoorbeeld het hoofdpostkantoor aan de Munnekeholm, de Korenbeurs, de schouwburg, watertorens en schoolgebouwen aan onder andere de Hofstraat, de Grote Kruisstraat en het gymnasium aan de Turfsingel. Een grootschalig opgezette ontwikkeling aan de oostkant van de oude stad betrof de bouw van het Academisch Ziekenhuis waarmee in 1903 begonnen werd op de voormalige vestingterreinen tussen de Oostersingel en de voormalige stadsgracht.

Veertig jaar na het gereedkomen van het Provinciehuis in 1870 werd dit gebouw alweer gesloopt. Door de sloop van een aantal gemeentelijke panden

aan de Sint Jansstraat kon er een groot nieuw complex verrijzen. Tussen 1917 en 1922 werd samen met het gereedkomen van het nieuwe Provinciehuis en het Rijksarchief de Sint Jansstraat verbreed. Ook elders werden in de binnenstad pogingen gedaan het straatprofiel op te rekken door bij nieuwbouw de rooilijnen naar achteren te (laten) leggen. Bovendien bleken in de zich ontwikkelende stad de particuliere stoepen en bordestrappen hinderlijke obstakels voor het verkeer. Op enkele monumentale uitzonderingen na werden ze gesloopt of verkleind.

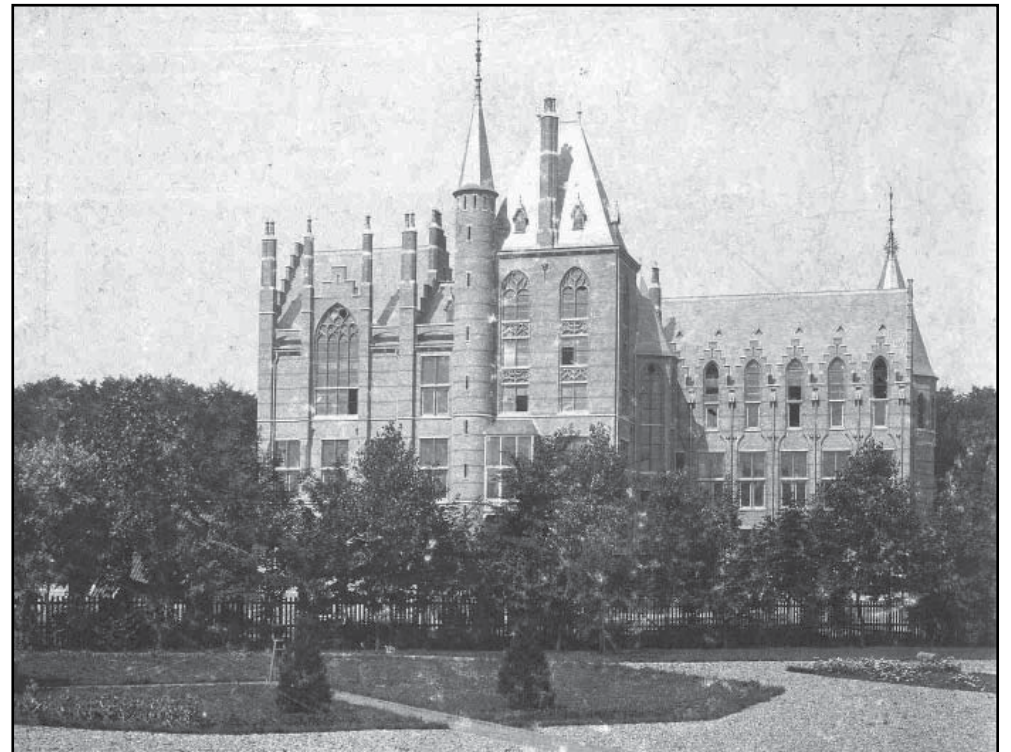
22 Het stadhuis, opgeleverd in 1810

Ontwerptekening voor de Korenbeurs uit 1865, Stadsbouwmeester J.G. van Beusekom

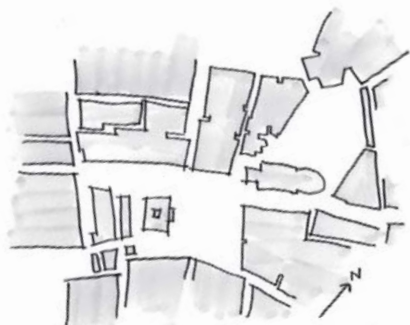
Vrijstaande villa's aan de Heresingel zuidzijde

Melkweg 1, het voormalig Mineralogisch-Geologisch Instituut van de Rijksuniversiteit kort na de oplevering in 1901

1.7 Na de Tweede Wereldoorlog

Groningen, dat in eerste instantie vrijwel ongedeerd de bezettingsjaren was doorgekomen, leed zware schade bij de bevrijding door de Canadezen. De noord- en oostzijde van de Grote Markt zijn vrijwel geheel aan de vlammen ten prooi gevallen door de vernietigingsdrang van de Duitse bezetters die de tactiek van de verschroeide aarde toepasten en Canadees vuur om de bezetter te verjagen. Zo is de Grote Markt niet zozeer door geschut verwoest, maar door moedwillige brandstichtingen. De Martinitoren bleef gespaard, hoewel de Duitsers aanvankelijk van plan waren geweest de toren op te blazen. De oude handelskern, de Waagstraat, werd vrijwel geheel met de grond gelijk gemaakt, maar het Goudkantoor bleef overeind. Ook het Stadhuis, de Martinikerk evenals de zuidwand werden nauwelijks beschadigd. Verder ging bebouwing aan de Stoeldraaijerstraat verloren, evenals de straathoek Oosterstraat met het Gedempte Kattendiep en een klein deel van de bebouwing aan de singels. In de Hortusbuurt werd de bebouwing op de hoek van de Ossenmarkt met de Nieuwe Boteringestraat verwoest evenals de bebouwing op de hoek van de Nieuwe Ebbingestraat met de Turfsingel. De verwoestingen maakten nieuwe ontwikkelingen mogelijk. Architect en stedenbouwkundige M.J. Granpré Molière was al voor de verwoestingen door de stad benaderd of hij in het geval het mis mocht gaan een stedenbouwkundig plan wilde maken. Hij maakte een plan voor een groots en representatief stadsplein dat recht deed aan de pretenties van Groningen als centrum van het noorden.

Grote Markt voor de bevrijding voor 1945

Grote Markt na de bevrijding van 1945

Hij stond bekend als een Delftse school architect die op dat moment een dominante positie innam bij de wederopbouw van verschillende steden in Nederland. Het Groningse plan ging tijdens de jarenlange discussie die daarop volgde ten onder ten gevolge van vele tegenstrijdige belangen waarbij als gevolg van de snel

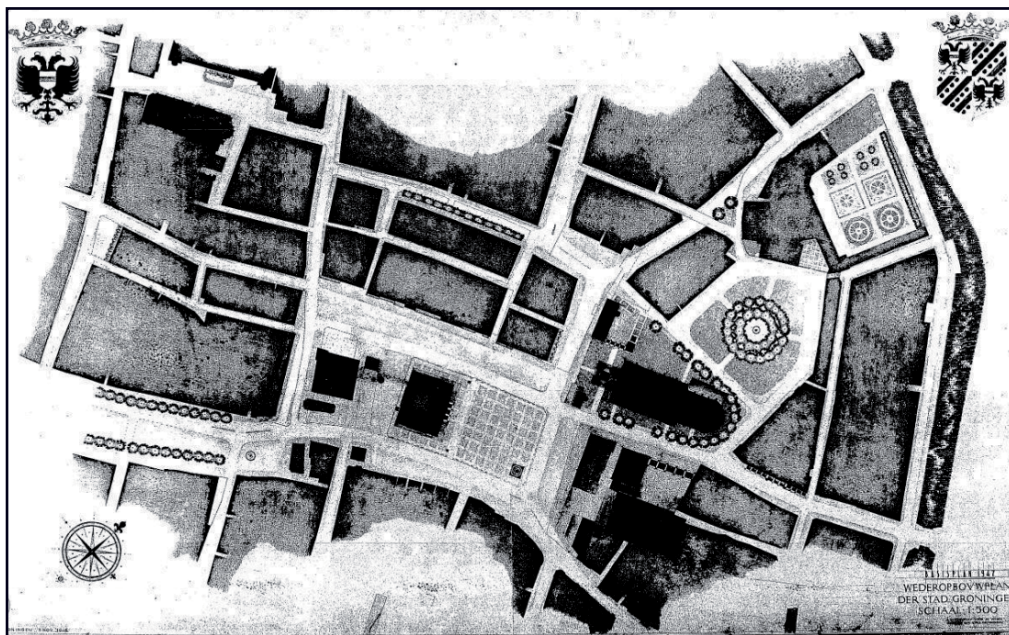
De verwoestingen op de kruising Grote Markt noordzijde met de Oude Ebbingestraat in april 1945

De Stoeldraaijerstraat na de het ontploffen van een munitiewagen, gezien richting Vismarkt

opkomende Koude Oorlog ook een ideologische strijd ontbrandde. In het eerste ontwerp van Granpré Molière zou de rooilijn tussen de Oude Ebbingestraat en de Martinitorren zover naar het noorden worden teruggelegd dat hierdoor een groot plein aan de Grote markt zou worden toegevoegd waardoor de Martinitorren in het midden van de noordelijke pleinvand kwam te staan. Het stadhuis zou worden vergroot waarvoor de westwand van de Guldenstraat zou worden teruggelegd en het Goudkantoor zou worden verplaatst. Dit plan ging ten onder in de discussies en na jaren praten kwam er een compromis waarbij de oude situatie gedeeltelijk weer terugkwam. Alle uitgebrande en beschadigde panden werden gesloopt en er werd niet gekozen voor Delftse Schoolarchitectuur maar voor de stijl van het Nieuwe Bouwen. Omdat voor Granpré Molière de mogelijkheden om invloed uit te oefenen steeds verder afnamen nam hij ontslag voordat tot de bouw werd over gegaan.

Besloten werd om de rooilijn tussen de Oude Ebbingestraat en de toren op zijn oude plaats te situeren. Wel werd de nieuwe oostwand 15 meter naar achteren gelegd zodat de Martinitorren vanuit de Oosterstraat volledig zichtbaar werd. Rond de Martinitorren werd veel ruimte gelaten om grotere verkeersstromen te kunnen verwerken. Daarvoor werd uiteindelijk ook de Hoofdwacht gesloopt. Richting het Kattenhage werd bebouwing gesloopt om de Kreupelstraat in een bijna rechte lijn aan te kunnen sluiten op de W.A. Scholtenstraat.

Het basisplan van Grandpré Molière uit 1947

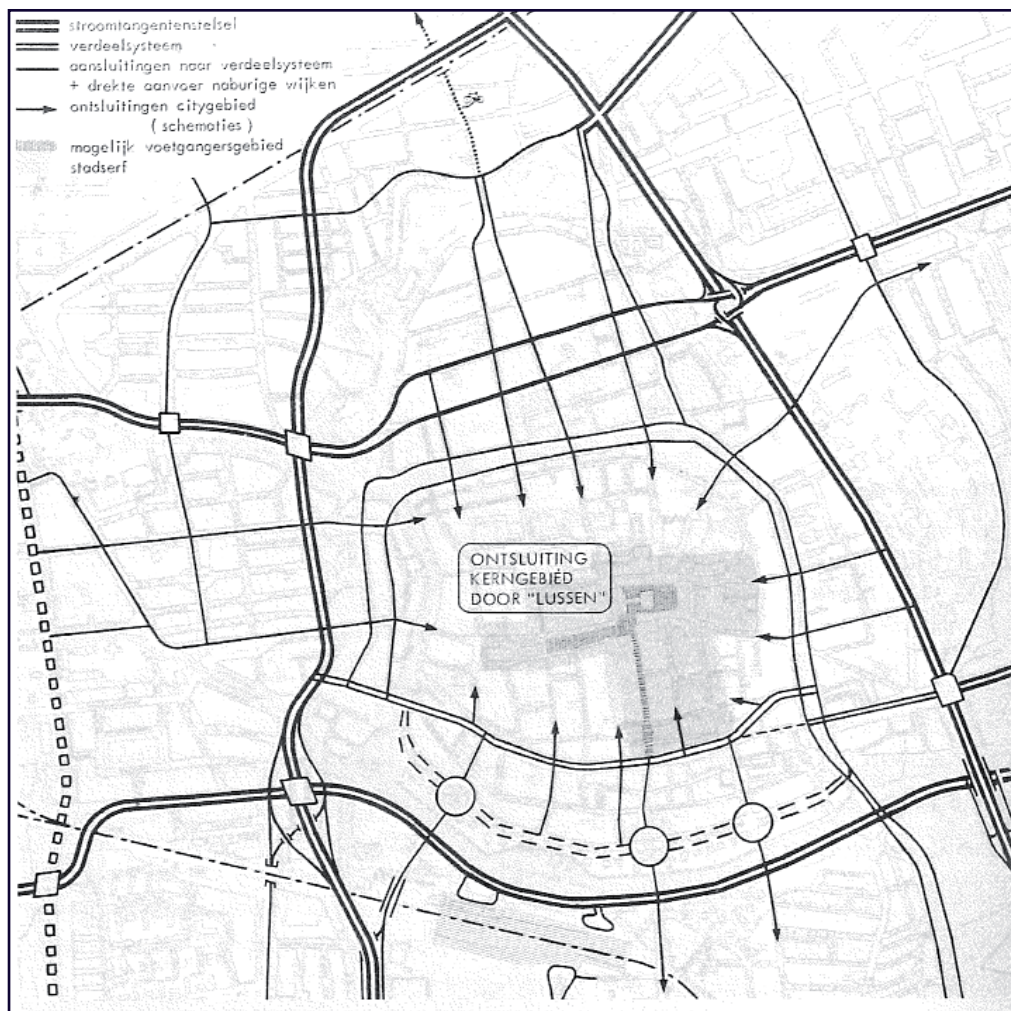

Een van de twee nieuwe straathoeken Grote Markt met de Oude Ebbingestraat. Het warenhuis van V&D moest nog gebouwd worden.

De entree van de Poelstraat en de Oosterstraat in 1955 met nog de oude hoekbebouwing terwijl daarachter de nieuwbouw, die de nieuwe straathoek zal vormen, in de steigers staat.

De toegang tot de Oude Ebbingestraat werd eveneens aanzienlijk verbreed en door de toepassing van galerijen aan weerszijden van de straatmonding werd getracht de geslotenheid van de vroegere pleinwand hier terug te brengen, dit in tegenstelling tot de situatie rond de Martinatoren. Ter plaatse van de Waagstraat werd een nieuwe vleugel van het stadhuis gebouwd die met een luchtbrug aan het oude stadhuis werd verbonden.

Het structuurplan uit 1969, waarin een stelsel van grote wegen (tangenten) dwars door en om de (binnen)stad was gepland.

De jaren vijftig-zestig

In het Structuurplan binnenstad Groningen (1969) werden de ambities als volgt aangegeven: *'Nieuwe ontwikkelingen sluiten nagenoeg altijd aan bij een voorafgaande. Een verkregen aanzet is dus meestal van veel betekenis voor de toekomst. Een dergelijke aanzet wordt alleen doorbroken door relatief zeer grote ingrepen.'* Dit is een trendbreuk met de ontwikkelingen kort na de Tweede Wereldoorlog die vooral op herstel en wederopbouw gericht waren. Grote ingrepen werden noodzakelijk geacht om bijzondere functies in de binnenstad te behouden zoals het politiebureau aan de Rademarkt en uitbreidingen van de universiteit aan de Oude Boteringestraat en in de Hortus buurt (Alfa-gebouw). Vooral in deze periode richtte alle aandacht van de gemeente zich op de nieuwe uitbreidingswijken buiten het centrum, zoals Corpus den Hoorn, Selwerd, Paddepoel en Vinkhuizen. In de binnenstad trad stilstand en verpaupering op.

De jaren zeventig-tachtig

Vanaf 1972 veranderde er veel. In dat jaar bereikte de gemeente een inwoneraantal van 171.593, maar de groei stakte en Groningen kreeg een college dat heel andere ideeën had over de ontwikkeling van de stad dan haar voorgangers. Het gemeentebestuur stelde in dat jaar de nota Doelstellingen Binnenstad Groningen vast. Deze had ten doel het herstel en de instandhouding van een goed woon- en leefmilieu en de versterking en instandhouding van de centrumpositie van Groningen voor Noord-Nederland. Naast het feit dat de groeicijfers uit de jaren zestig als te optimistisch werden gezien (namelijk tussen 250.000 en 500.000 inwoners in 2000), en daardoor de vernieuwingsdrang minder werd, kwam er ook een herwaardering van de bestaande stad op gang. De aantrekkelijkheid van de binnenstad had te leiden onder de groeiende verkeersdruk en het teruglopen van de woonfunctie uit de binnenstad naar de nieuwe woongebieden. De nieuwe trend was erop gericht de menselijke schaal te herintroduceren, betaalbare huisvesting te stimuleren en verkeer te weren en daarmee een levendig centrum gebied te creëren. De nota brak met grootschalige sanerings- en verkeersplannen zoals het beruchte plan Goudappel uit 1967. Dit niet uitgevoerde plan behelsde grote verkeerstangenten dwars door de historische binnenstad om het toenemende verkeer in goede banen te leiden. Sociale woningbouw en betaalbare huisvesting werden de nieuwe speerpunten. Hierbij vormden de grote, leegstaande pakhuiscapexen, zeer gunstig gelegen aan de randen van de binnenstad en aan het water, aantrekkelijke objecten voor herbestemming. Door de toegenomen groep alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens was het aantal woningzoekenden op de woningmarkt sterk gestegen. Ook het aantal studenten nam sterk toe en

daarmee ook de vraag naar betaalbare jongerenhuisvesting. Een belangrijke stimulans was de Nota Huisvesting Alleenstaanden en Tweepersoonshuishoudens. Hierdoor was het mogelijk de pakhuizen te verbouwen tot betaalbare HAT- of Van Dam-eenheden.

In de jaren zeventig en tachtig is een aantal stadsvernieuwingsprojecten opgestart zoals de wooncomplexen in de Butjesstraat, de Schoolholm, de Reitemakersrijge, De Laan met het Harmoniecomplex en in delen van Binnenstad-Oost. De verdiepingen van bestaande panden werden in belangrijke mate voor wonen bestemd. Tevens moest de straatwand een open en attractieve beleving voor de voetganger betekenen. *'Het gebouw moet geen grimmige, maar juist een vriendschappelijke, warme indruk maken, en van grote instellingen mogen binnen terreinen niet groter zijn dan de lokale maaswijdte.'* Om het autoverkeer te weren werd in 1977 het verkeerscirculatieplan vastgesteld, waarin delen autoluw werden en doorgaand verkeer verhinderd werd.

Ondanks heftige protesten werd in 1973 de concertzaal van de Harmonie uit 1891 aan de Oude Kijk in 't Jatstraat gesloopt. De zaal had een wereldberoemde akoestiek.

De Academie Minerva uit 1984 van architect Piet Blom, gedeeltelijk gebouwd op het Gedempte Zuiderdiep.

Ondanks de aandacht voor de kleine maat en schaal in de binnenstad bleef het gemeentebestuur inzetten op behoud van belangrijke functies in het centrum. In 1987 werd de Universiteitsbibliotheek tegenover het Academiegebouw in gebruik genomen. Hiervoor moest de monumentale Martinuskerk worden gesloopt. Andere grote projecten waren de uitbreiding van enkele overheidsgebouwen zoals het provinciehuis aan de Turfsingel en een gemeentelijke dienst aan het Gedempte Zuiderdiep. Deze gebouwen voegden zich weliswaar in de bestaande structuur maar waren veel grootschaliger van opzet.

De jaren negentig

Als gevolg van de groeiende waardering voor het historische erfgoed wordt in januari 1991 de binnenstad van Groningen door het Rijk aangewezen als Beschermd Stadsgezicht vanwege zijn bijzondere historische en ruimtelijke karakter. Hierin worden de karakteristieke en waardevolle structuren en stratenpatronen van de stad beschreven. Tegelijkertijd is de binnenstad sterk in ontwikkeling, eveneens als gevolg van de groeiende waardering van de binnenstad. Opvallend is wel dat de nieuwe projecten in structuur meer verwijzen naar een

historisch verleden. Eind jaren negentig wordt midden in het centrum het Waagstraatcomplex gerealiseerd. In grote lijnen is hier de historische structuur gerespecteerd. De hoogte van de bebouwing is wel fors hoger dan de bebouwing rondom dit complex, in lijn met de eerdere projecten als het Provinciehuis en de nieuwbouw van de Gemeentelijke dienst RO/EZ aan het Gedempte Zuiderdiep. Het Waagstraatcomplex werd als één van de aanjagers gezien voor kwaliteitsverbetering in de binnenstad. Tevens wordt in deze periode begonnen met de ontwikkeling van het Westerhavengebied als entreegebied voor de binnenstad. Hier zouden grootschalige functies gecombineerd worden met autoparkeergarages aan de rand van de binnenstad, op loopafstand van de Grote Markt. Een minstens zo belangrijke ontwikkeling is de bouw van het nieuwe Groninger Museum, ontworpen door Mardini (1994), en hieraan gekoppeld de nieuwe verbinding tussen het hoofdstation en de binnenstad (via de Werkmanbrug). Hiermee is een nieuwe radiaal in de binnenstad geïntroduceerd, niet een richting het Ommeland, maar naar het Stationsgebied en daarmee een belangrijke voet- en fietsverbinding. Het blijkt een ingrijpende verandering van de structuren en hiërarchie van de stad, waarbij het accent tot in het centrum doorwerkt waar meer druk op het westelijke deel van de binnenstad komt.

Het Groninger Museum in de zwaaihoek van het Verbindingskanaal

De 21^e eeuw

In de eerste jaren van de nieuwe eeuw is de groeiende aantrekkelijkheid van de binnenstad enorm met grote stromen bezoekers, bewoners en werkenden. Om dit te faciliteren worden, na de Westerhaven, ook zogenaamde bronpunten (parkeergarages) aan de noord- en oostzijde aangelegd (Boterdiep, Damsterdiep). Deze nieuwe bronpunten geven de binnenstad nieuwe impulsen vanuit nieuwe richtingen.

In 2009 stelde de gemeenteraad een nieuwe binnenstadsvisie vast: Binnenstad.nu. De binnenstad geldt als één van de dynamo's in de stad. *"Om aansprekend en aantrekkelijk te zijn zal de binnenstad zich continu moeten blijven vernieuwen en inspelen op nieuwe ontwikkelingen en nieuwe formules."* In de visie worden ambitieuze projecten opgesomd die de nodige kwaliteitsimpuls aan de binnenstad moeten geven voor de komende jaren. Genoemd worden de herinrichting van de Diepenring, de aanleg van de Regiotram en de bouw van het Forum. Na 2008, wanneer de recessie begint, wordt duidelijk dat een deel van deze projecten niet voldoende gefinancierd kan worden. De herinrichting van de Diepenring is in 2011 voorlopig uitgesteld en in 2012 is de Regiotram afgeblazen. De sloop van de Oostwand Grote Markt ten behoeve van nieuwbouw van het Forum hierachter en de nieuwe Oostwand zijn wel gestart in 2012. Hiermee wordt de rooilijn van de oostwand van de Grote Markt teruggebracht naar zijn vooroorlogse positie waardoor er op het binnenterrein achter de oostwand ruimte ontstaat voor een nieuw publiek gebouw.

Naast deze voorgestelde stadsontwikkelingen, staan de jaren na de eeuwwisseling ook in het teken van veel particuliere bouwontwikkelingen. Binnen de woonfunctie kwam de nadruk op studentenhuisvesting te liggen. Door de kleine rendabele eenheid die hier inherent aan is, ontstaan er vele op- en aanbouwen boven op en aan de bestaande bebouwing. Dit zet het vraagstuk van bebouwingshoogte en diepte op scherp en vraagt om een heldere stellingname ten aanzien van bebouwingshoogte, diepte en welstand. Het gewaardeerde historische karakter, het belang van ontwikkeling en investering en het eigenzinnige moderne karakter van Groningen is een balans die steeds gezocht moet worden.

Luchtfoto van de binnenstad uit 2012

2 ONTWIKKELING VAN HET WATER IN EN OM DE STAD

2.1 Dorp op de Hondsrug en aan de A

Vroegmiddeleeuws Groningen ligt hoog en droog voornamelijk op het zand van de Hondsrug, de route die over land het Drentse achterland met de kleigebieden verbindt. Alleen waar nu de Hoge der A ligt, raakt water zand en snijdt vanouds de Drentse A de Hondsrug aan. De Hunze, oostelijk van Groningen, heeft haar bedding ver van de Hondsrug, maar vormt na de samenloop met de A ter hoogte van de huidige kruising Iepenlaan-Eikenlaan in de wijk Selwerd, de natuurlijke route door de kleigebieden. Aanvankelijk verliep de bedding in noordelijke richting, maar kreeg in de Karolingische tijd via een westelijke zeearm bij de voormalige Lauwerszee een uitweg naar de Wadden- en Noordzee. Beide riviertjes zijn afkomstig uit de uitgestrekte veenmoerrassen in Noord-Drenthe en voerden vooral in natte seizoenen water af.

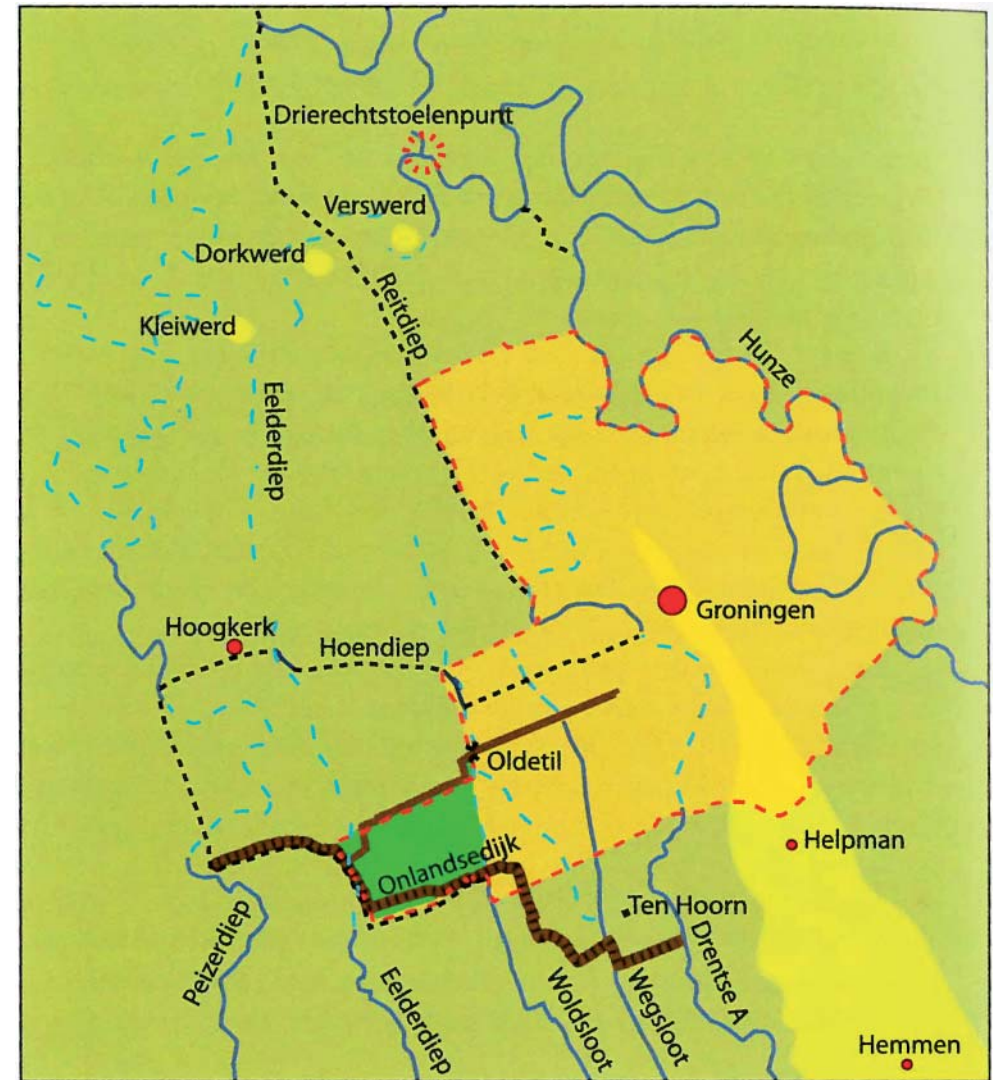
Ten noorden van Groningen zijn zowel in het stedelijke landschap als in het buitengebied de verlandde, vroegmiddeleeuwse meanders van de Hunze nog waarneembaar. Dagelijks was – met de nodige vertraging door de lange, bochtige afstand tot zee – het regime van eb en vloed in de Hunze en de A zichtbaar. Voor niet al te diep reikende schepen met een platte bodem was het dorp en de latere stad bereikbaar. Tot circa 1400 speelt de Hunze voor Groningen geen directe rol van betekenis.

J. Bulthuis - Hoge der A met visbanken, 1773.

Ontginningen

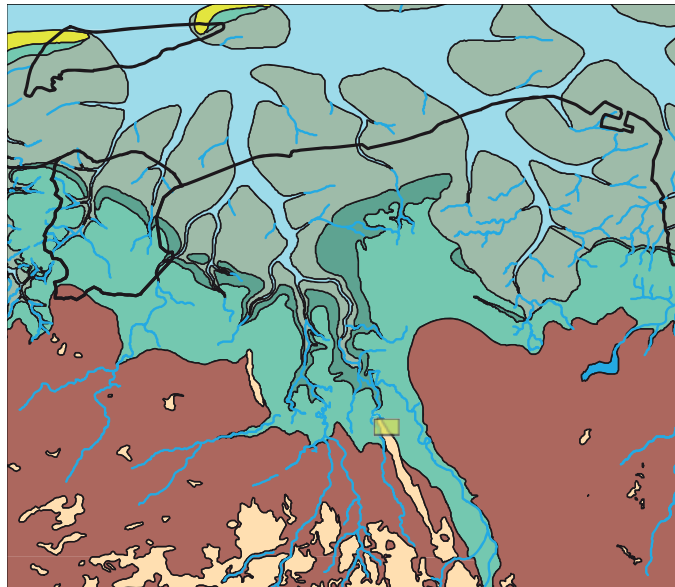
Vanaf de 11^e eeuw worden aan weerszijden van de Hondsrug de veenmoerassen en de kleigebieden aan de rand daarvan ontwaterd, ontgonnen en in cultuur gebracht. Akkerbouw en ook veeteelt zijn de economische motor van de stedelijke ontwikkeling in dezelfde periode. Vanuit de lager gelegen kleigebieden worden de hogere venen aangesneden door het graven van een orthogonaal stelsel van sloten, watergangen en 'dijken': een iets hoger gelegen pad tussen bermsloten. Via duikers zal er bij eb zijn uitgewaterd, in eerste instantie via natuurlijke riviertjes als het Peizerdiepje, de A en de Hunze. Een van deze watergangen, tussen Dorkwerd en Donghorn (de kruising van de Kraneweg met de Friesestraatweg) wordt rond 1200 vergraven tot wat nu het Reitdiep heet, en takt aan bij een vermoedelijk natuurlijke meander van de A. Daarmee is de afwatering van de venen verbeterd en de stad beter bereikbaar. In de late middeleeuwen en daarna wordt het Reitdiep in noordelijke richting verlengd, verbreed en bedijkt.

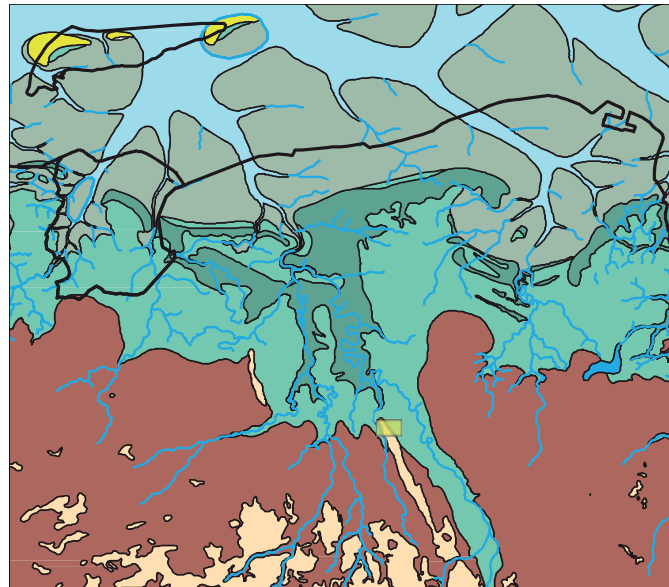
Overzicht van de natuurlijke veenriviertjes en vroege kanalen aan weerszijden van de Hondsrug. In oranje het middeleeuwse stadsgebied van Groningen ('Stadsvrijheid'). Uit: Groningen, een stad apart, Van den Broek, 2007.

paleogeografische kaarten van het Waddengebied tussen Marsdiep en Weser

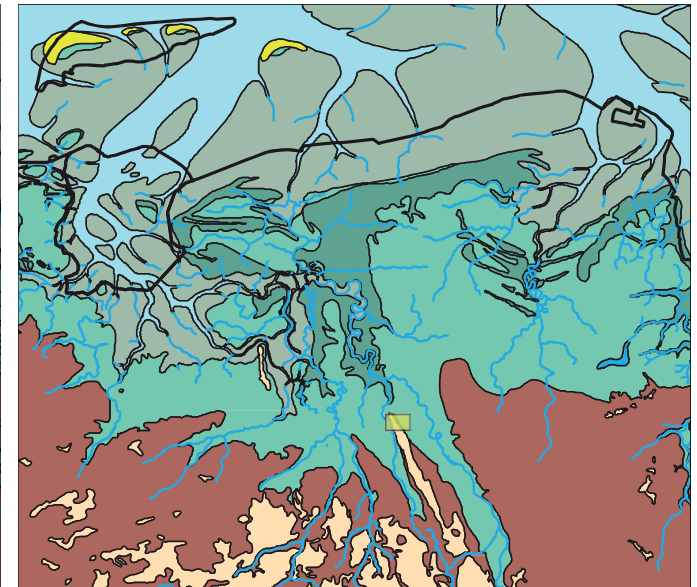
Uit: P.C. Vos en E. Knol, Groningen, 2014.

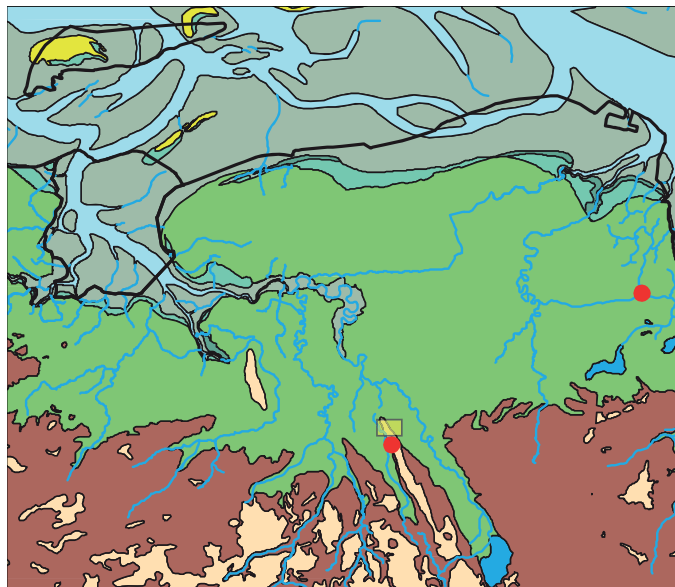
500 voor Christus

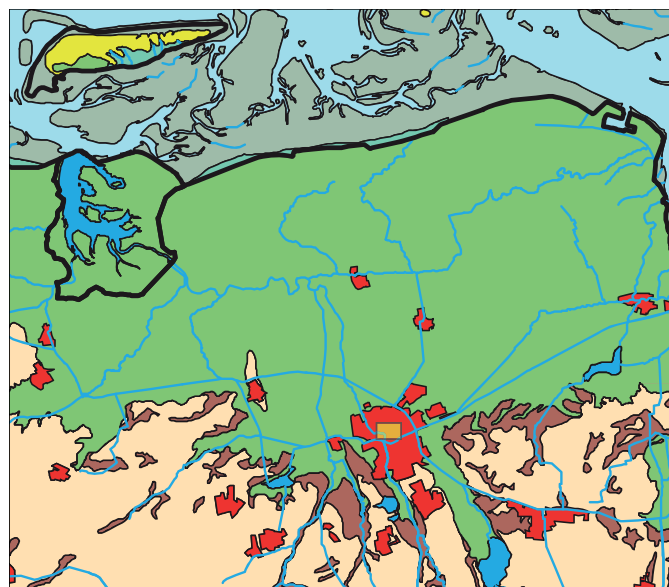
100 na Christus

800 na Christus

1500 na Christus

2000 na Christus

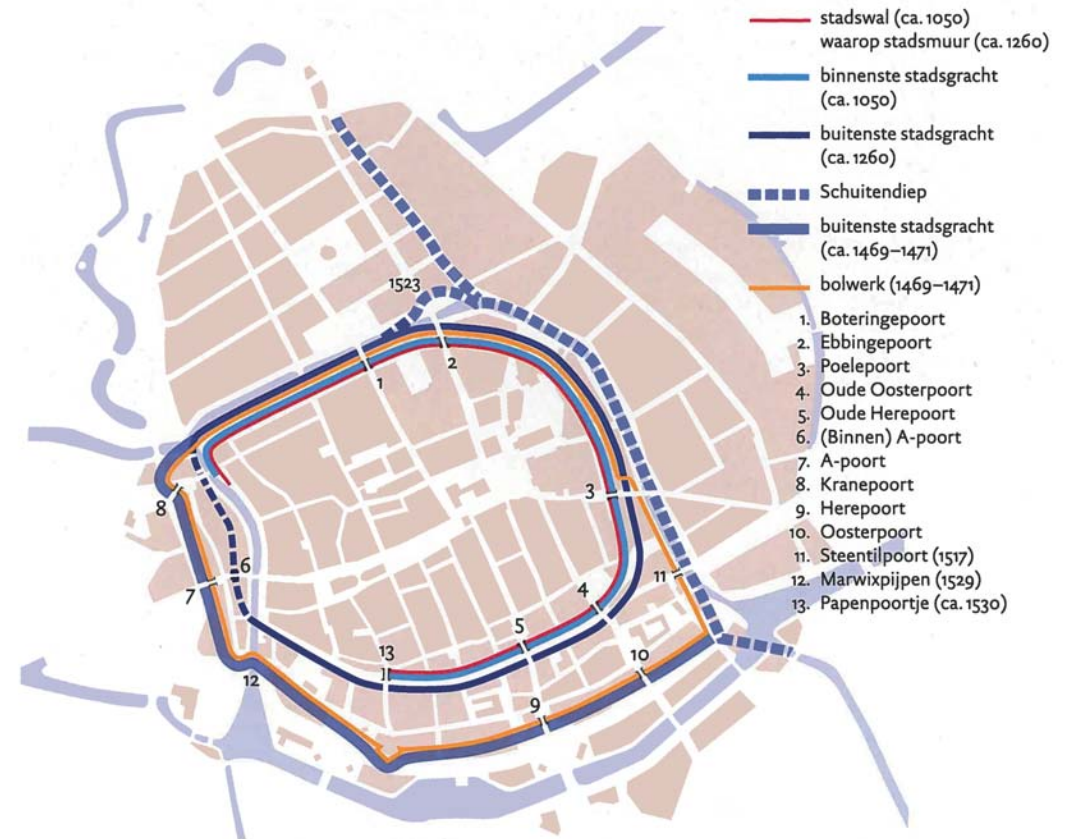
Wanneer Groningen in de 11^e eeuw haar huidige stadsplan krijgt, zal er in het verlengde van de Vismarkt (de Langestraat) en de met veldstenen bestraatte Brugstraat in de A een doorwaadbare plaats zijn geweest. Het is via een 'dijk' de landverbinding met de westelijk gelegen kleizone en achterliggende venen richting Hoogkerk. Een van de bermsloten langs deze dijk zal in de middeleeuwen en vooral in de 16^e eeuw worden vergraven tot het Hoendiep. Aan het einde van de 12^e eeuw verrijst op de plek van de veronderstelde voorde¹ de eerste houten A-brug, die halverwege de 13^e eeuw wordt vervangen. Wellicht dat die laatste vervanging samenvalt met de bouw van een forse stenen poort aan de stadszijde van de A. Deze maakt deel uit van de bouw van de stadsmuur op de 11^e-eeuwse stadswal. Het is aannemelijk dat de A dan als gracht functioneert, met een muur op de rechter oever. Voor schepen was er dan een aanlandingsplek aan de voet van die muur of aan de overzijde van de A. Vanaf de 14^e eeuw is er een stenen brug op pijlers, al dan niet voorzien van een ophaalbaar deel. Deze brug voert naar de Binnen A-poort in de huidige Astraat, aan de westzijde van de gracht. De gracht voor deze poort, het Menrediep (ongeveer ter plaatse van de Sledemenerstraat en Havenstraat), is dan de buitenhaven, de A een binnenhaven. Of die binnenhaven een vrije doorgang naar zee had, is onbekend.

Ten zuiden van de Brugstraat en ten westen van de Schoolholm wordt vanaf de 11^e eeuw de natuurlijke loop van de A in westelijke richting verlegd tot uiteindelijk het Hoornse diep. De laagte van de A-bedding wordt met stadsafval gedempt en aangeplempt; het klooster Aduard krijgt er in de 14^e eeuw een stadshuis aan de Munnekeholm.

¹ Doorwaadbare plaats

Uit: *Pilgrimage in Medieval Ireland*, Louise Nugent, 2013.

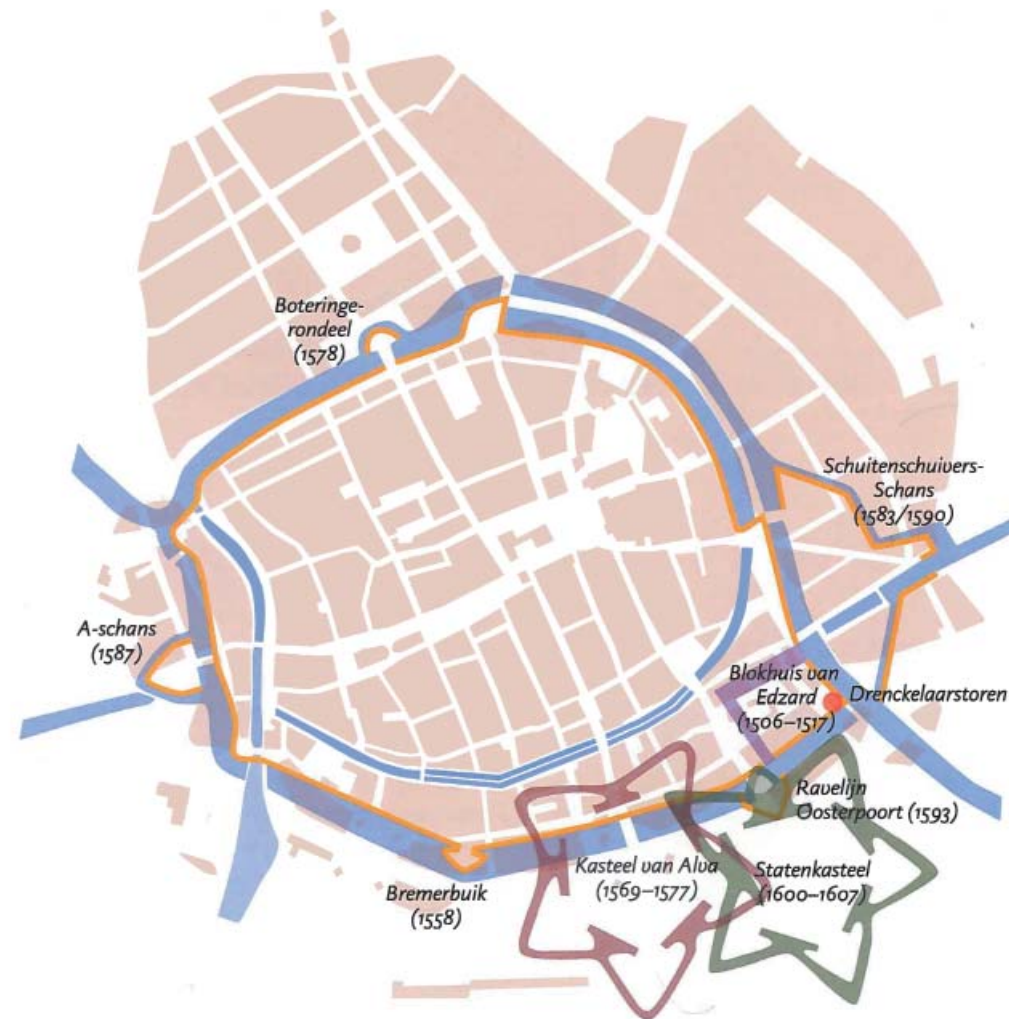

Overzichtskaartje van de stadsversterkingen van de elfde eeuw tot het begin van de zestiende eeuw. Het twintigtal torens in de dertiende-eeuwse muur is niet weergegeven.

Uit: M. Schroor, *Historische atlas van Groningen. Van esdorp tot moderne kennisstad*, Meppel 2009.

2.2 Water naar de stad

De aanleg van de eerste stadswal in de 11^e eeuw ging gepaard met het graven van een enkele gracht. Bij de bouw van de stadsmuur in de 13^e eeuw werd een tweede gracht gegraven. Deze grachten waren louter defensief en hadden geen nautische functie. Dat verandert rond 1400, wanneer de Hunze ter hoogte van Waterhuizen wordt afgeleid naar een nieuw gegraven diep (het Winschoterdiep en het Schuitendiep), dat aan de oostzijde van de stad de buitengracht (vergraven tot Schuitendiep) van water voorziet. Ten noordoosten van de stad wordt het water afgevoerd via de Cleislout en het Selwerderdiep (ter weerszijden van het latere Boterdiep) in de richting van de benedenloop van de oude Hunze. Vanaf 1424 wordt dit water door een overtoom gescheiden van het Damsterdiep, dat dan op de plek van (wederom) een oude watergang wordt aangelegd. Daarmee krijgt de stad een bevaarbare verbinding met de Eems via Appingedam en Delfzijl, en via het Schuitendiep met de zuidelijker gelegen venen. Rond die kruising van waterwegen ontstaat vanaf de 16^e eeuw het Schuitenschuiverskwartier, net buiten de stadswallen en -grachten van circa 1470.

Het kaartje toont de zestiende-eeuwse vestingbouwkundige ingrepen langs de 'diepenring'.

2.3 Water rond en in de stad

In de jaren na 1469 wordt rond de stad een nieuw bolwerk aangelegd, met een aarden wal en een diepe, brede gracht. Het water van de Drentse A wordt aan de zuidwestzijde tussen twee gemetselde 'beren' in de gracht via de Marwixpijpen in de stad geleid. Of een 'beer' verhinderde dat de zuidelijke gracht door Hunze-water uit het Schuitendiep werd gevoed, is onzeker. Dat is wel het geval met de oostelijke stadsgracht. Deze mondt net als voorheen uit in het Selwerderdiep en uiteindelijk de oorspronkelijke Hunze. Ten noorden van de stad wordt weliswaar ook een nieuw bolwerk aangelegd, maar van een verbinding met de A is pas vanaf 1523 sprake. Met het graven van de gracht rond het rondeel voor de Ebbingepoort (ongeveer ter hoogte van het Dudok-tankstation aan de Turfsingel-noordzijde) komt die verbinding tot stand. Ten westen van de stad wordt buiten het Menrediep een nieuwe gracht gegraven en wal opgeworpen. Daarin is plek voor de Buiten A-poort (A-weg) en de Kranepoort. In de noordwesthoek komt er een waterpoort (Hoendiepskade). De aanwezigheid van een loskraan buiten deze poort geeft aan dat de doorvaarbaarheid van de A binnen de wallen waarschijnlijk gering was. Tussen de gracht en de A lag nabij de Kranepoort eveneens een stenen 'beer'.

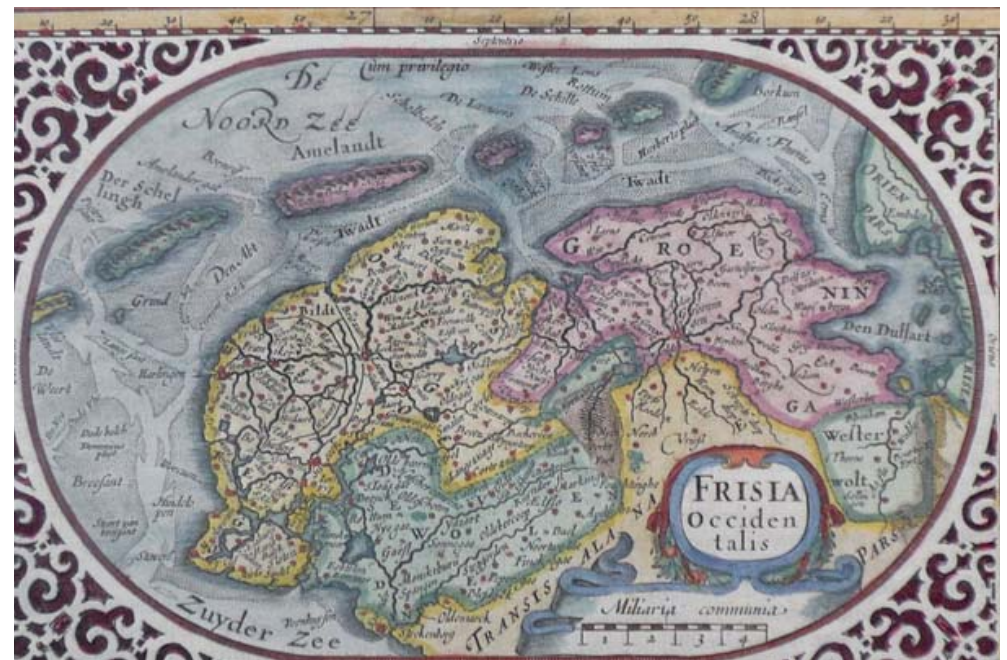
In de jaren '70 van de 16^e eeuw vervangt een sluizencomplex de overtoom tussen Damsterdiep en Schuitendiep. Al eerder verbond een stenen brug de noordzijde van het Damsterdiep met het verlengde van de Steentilstraat, na het passeren van de Steentilpoort uit 1517.

2.4 Stad in een waterweb

Tussen 1615 en 1624 krijgt Groningen als belangrijkste vestingstad van de republiek in het noorden een nieuwe vestingwal met gracht. Dat is een fors waterstaatkundig bouwwerk, waarbij wederom grachtwater door 'beren' wordt gescheiden van bevaarbaar water. De oude stadsgrachten worden nu binnehaven: Schuitendiep, Turfsingel en Noorderhaven. Ter plekke van de singel tussen de zuidelijke middeleeuwse grachten wordt het graven van het Zuiderdiep en Kattendiep in 1637 afgerond. Alle waterwegen worden rechtstreeks gevoed door Hunze- en A-water, maar worden door waterpoorten overkluisd. Dat verhindert echter grotere schepen de toegang tot de stad; in 1633 wordt voor West-Indiëvaarders de Kranepoort (waterpoort) al weer gesloopt. Door het rechtekken van het Reitdiep tot voorbij Dorkwerd en het aanleggen van (hogere) dijken, wordt de bevaarbaarheid verbeterd. In het noordoosten wordt het Boterdiep verbeterd en maakt ten noorden van Bedum verbinding met het maar tussen Onderdendam en Winsum en mondt uit in het Reitdiep. Ook het Damsterdiep wordt verbeterd, net als het Schuitendiep, dat als Winschoterdiep

Plattegrond van Groningen door Braun en Hoogenberg, circa 1575.

Plattegrond van stad en Ommeland door Ortelius, tweede helft 16^e eeuw.

wordt verlengd tot ver in de Stadse veenkoloniën, als transportweg voor turf. Het Hoendiep loopt dood voor de westelijke stadsgracht, maar vormt wel de enige waterverbinding met Friesland en binnendoor met Holland. Daarmee wordt Groningen de spin in een provinciaal waterweb. Dit goed ontwikkelde transportnetwerk is niet alleen gunstig voor de distributie van producten uit de landbouw en voor de turfhandel, maar vanaf de jaren '20 van de 17^e eeuw vooral ook voor het vervoer van personen met de trekvaart.

2.5 17^e | 18^e eeuw

Noorderhaven

In de eerste helft van de 17^e eeuw werd op de plaats van de 15^e -eeuwse stadsgracht de Noorderhaven aangelegd, dit was een getijdenhaven. Via een waterpoort (1633 gesloopt) in de 17^e-eeuwse wal stond de Noorderhaven via het Reitdiep in open verbinding met de zee. Door kanalisatie van een deel van het Reitdiep nabij Garnwerd in 1629 verbeterde de vaarverbinding. In 1661 en omstreeks 1850 werden nog twee stukken rivier gekanaliseerd. Aan de noordzijde van de Noorderhaven nabij het latere Noorderplantsoen lag in de 17^e eeuw de scheepstimmerwerf van de West-Indische Compagnie. Steeds groter wordende zeewaardige schepen konden de stad op den duur maar met veel moeite bereiken. Door de aanleg van een dam met sluizen in 1876 bij Zoutkamp stopte de getijdenwerking en verzandde de rivier. Om een betere vaarverbinding te krijgen werd daarom in 1876 het Eemskanaal gegraven, waardoor de stad een nieuwe haven kreeg: de Oosterhaven.

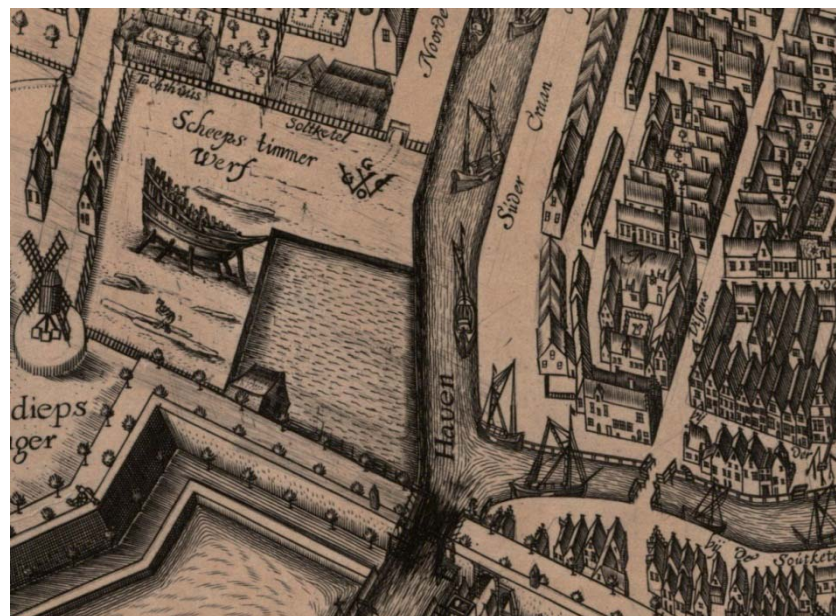
In de 17^e en 18^e eeuw had de omgeving van het Schuitendiep en Damsterdiep – het 'Eiland' – zich ontwikkeld tot centrum voor de kleine scheepvaart. Hier woonden veel schippersfamilies in kleine woningen aan de dwarsstraatjes van het Damsterdiep, zoals de Bocht van Guinea.

Het Damsterdiep stamt uit de eerste helft van de 15^e eeuw. Rond 1600 werd het uitgediept ten behoeve van de scheepvaart.

In de eerste helft van de 17^e eeuw werd het al langer bestaande Boterdiep, dat ten noorden van de stad eindigde in de langzaam dichtslibbende Hunze, doorgetrokken tot in de stad. Tegelijkertijd werd het Schuitendiep in zuidoostelijke richting verlengd waardoor het Winschoterdiep ontstond. Zo was de stad via waterwegen in alle richtingen verbonden met de wijde omgeving (Reitdiep, Boterdiep, Damsterdiep, Winschoterdiep, Hoornschediep en Hoendiep). De aanleg van dijken en waterwegen leidde ook tot het ontstaan van nieuwe nederzettingen zoals Noorderhoogebrug, Oosterhoogebrug, en Ruisscherbrug.

Gevelsteen 'De Oude Snikstal' uit 1771, hoek Rodeweg - Korreweg. Foto: Zakina. In 2006 helaas zwart overgeschilderd. Het woord 'snik(ke)' is de Groningse benaming voor trekschuit.

Detail van de kaart van Haubois uit omstreeks 1643 met onder het Reitdiep en Kranepoort; boven een gedeelte van de Noorderhaven met scheepswerf en rechts het noordelijke deel van de Hoge der A.

Vervoer over water

De meeste reizigers van en naar de stad maakten gebruik van het vervoer over water via de trekschuit, vooral op marktdagen. Beurtschippers onderhielden lijndiensten vanuit de Ommelanden naar de stad en vice versa over de talloze waterwegen. Langs de diepen en kanalen liepen trekwegen met jaagpaden voor de paarden, die de schuiten voorttrokken. In de stad werden bij de afvaartplaatsen nieuwe veerhuizen gebouwd zoals bijvoorbeeld het Lopster veerhuis aan het Damsterdiep (> Fivelingo), de 'Hoek van Ameland' aan de Noorderhaven en De Oude Snikstal aan de Rodeweg (> Hunsingo). Ook werden hiervoor vaak bestaande cafés gebruikt zoals 'De Slingerij' aan de Aweg/Hoendiep (> Westerkwartier). De trekschuit zou tot aan het derde kwart van de 19e eeuw standhouden. Daarna nam het vervoer over de weg - en met de komst van de spoorlijnen de trein - haar functie over. Met Friesland (Lemmer) bestond tot het begin van de 20ste eeuw nog een stoombootverbinding vanaf de hoek Hoendiep/Eendrachtskade.

In de 18e eeuw – een periode van economische stagnatie - werden er in Nederland amper nieuwe kanalen gegraven. Uitzondering vormen de Groningse Veenkoloniën, waar het graven van wijken en kanalen in rap tempo doorging ten behoeve van de turfwinning.

Aanleg Helperlinie

Ten zuiden van de stad werd in 1698 de Helperlinie aangelegd als extra verdedigingswerk met redoutes en puntige, uitstekende lunetten. De redoutes waren omgeven door natte grachten. Rond 1800 wordt dit werk aan de zuidkant verbeterd met een doorgaande natte gracht - het Helperdiepje - dat van het Hoornsediëp naar het Winschoterdiep loopt. Na de ontmanteling van de vestingwerken in 1874 werden de bolwerken grotendeels opgeruimd, maar het Helperdiepje blijft in de vorm van een bescheiden vaarweg met vaste bruggen. Doordat in de 20e eeuw enkele dammen zijn aangelegd is dit water niet meer bevaarbaar.

2.6 19e eeuw: verbetering van het waterwegennet en de ontmanteling van de vesting (1876)

Rond het midden van de 19e eeuw waren de grenzen aan de groei van de stad Groningen bereikt. Binnen de vesting raakte de stad behoorlijk vol en de waterwegen waren ontoereikend voor het vervoer van de groeiende stroom goederen en mensen. De zorg voor de Waterstaat, die tot dan over vele waterschappen en lokale overheden was verdeeld, kwam omstreeks 1850 bij het Provinciaal Bestuur te liggen. De oplossing voor de stagnerende groei werd allereerst gezocht in verbetering van de infrastructuur; de vestingwallen zelf

*Het Binnen-Damsterdiep, kort voor de demping, circa 1951.
Het 5e pand van rechts is het voormalig Lopster Veerhuis.*

mochten pas na 1874 gesloopt worden. Aanvankelijk beperkte dit zich tot het afsnijden van een enkele bocht, zoals in het Reitdiep in 1842 en 1850 nabij Kostverloren (langs deze afsnijding ligt de huidige Wilhelminakade). Maar in 1856 kwamen Provinciale Staten met een zeer ambitieus en veelomvattend plan om de totale afwatering van de provincie te verbeteren en om nieuwe scheepvaartwegen aan te leggen. Zowel voor de provincie als voor de stad was dit plan van zeer grote betekenis. Het plan behelsde:

- de afsluiting van het Reitdiep bij Zoutkamp
- het graven van het Eemskanaal
- het met elkaar verbinden van diverse waterwegen in de stad
- de verruiming van het Hoendiep
- en tenslotte de verbetering van de vaarwegen van Groningen naar Winschoten, Statenzijl, Wildervank en Pekela.

Provinciaal Kanalenplan

Allereerst werd het meanderende Hoornschediep ten zuidwesten van de stad rond 1860 geheel gekanaliseerd als onderdeel van de aanleg van het Noordwillemskanaal. Dit kanaal vormde de verbinding van de stad met Assen vanwaar de Drentsche Hoofdvaart (18e eeuw) de verbinding richting Meppel en de IJssel verzorgt. Ter plaatse van de aansluiting van dit kanaal op de westelijke stadsgracht werd in 1864 de Westerhavensluis gebouwd met bijbehorend sluiskantoor en ophaalbrug². Voor zeeschepen was het Reitdiep eeuwenlang de enige hoofdvaarweg naar en van de stad. Tot 1877 bracht de vloed het zee-water tot in de stad, waar het werd gekeerd door de grote Spilsluizen (bij de Ossenmarkt) en de kleine Spilsluizen (bij de Krane- of Visserbrug). Deze oude verbinding met de zee via het Reitdiep-Zoutkamp functioneerde steeds moeilijker door dichtslibbing. Bovendien maakte haar dubbelfunctie van enerzijds afwateringsrivier en anderzijds vaarwater het moeilijk om het boeren en schippers beide naar de zin te maken. In 1876 werd de nieuwe verbinding met de zee - nu via Delfzijl - het Eemskanaal geopend. De verwachting dat Groningen door deze waterweg een belangrijke haven zou worden werd geen werkelijkheid. Het kanaal was niet erg geschikt voor de grote, door stoom aangedreven schepen, die meer en meer de plaats innamen van de kleinere zeilschepen. Later diende het Eemskanaal vooral voor afvoer van de nieuwe, aan het oude Winschoterdiep gebouwde zeeschepen (scheepswerfindustrie).

Het (Binnen)Boterdiep, kort voor de demping in 1912, gezien richting de stad.

2.7 Water na de ontmanteling van de vesting (1876)

Met de Vestingwet van 1874 kon vanaf 1876 eindelijk een begin worden gemaakt met de ontmanteling van de vestingwallen in Groningen. Dit had ook grote gevolgen voor de vaarwegen.

Zo werd het zuidoostelijke gedeelte van de voormalige vestinggracht waar het inmiddels voltooide Eemskanaal begon, vergraven tot een nieuwe haven: de Oosterhaven.

Oosterhaven

Toen Groningen via het Eemskanaal een betere verbinding met zee kreeg, werd de Oosterhaven en omgeving het centrum van een drukke graan- en houthandel. Als gevolg hiervan verrijzen vanaf 1876 aan de Oosterkade diverse grote (graan)pakhuiscomplexen. In het zuidwestelijke deel van de voormalige stadsgracht waren ook al enige havenactiviteiten ontstaan, vooral nadat in 1864 de Westerhavensluis was aangelegd, die het Noordwillemskanaal verbond met de westelijke stadsgracht.

² De brug is nog altijd eigendom van de Provincie; het sluiskantoor is sinds lange tijd in particulier bezit.

De oostelijke stadsgracht bleef gehandhaafd en fungeerde als verbinding met het Boterdiep in het noordelijke deel van de stad en heette het Verbindingskanaal.

Groot waren de ingrepen aan de zuidkant van de binnenstad waar stedenbouwkundige Bert Brouwer een geheel nieuw stedenbouwkundig plan ontwierp bestaande uit een monumentale singelreeks.

Verbindingskanaal (onder) met Oosterhaven en Eemskanaal, circa 1955. Rechts het oude Winschoterdiep. Foto: collectie gemeente Groningen.

Westerhaven

Begin 17^e eeuw ontstond aan de westzijde van de binnenstad - buiten de vestingwallen langs het Hoendiep een woonbuurtje (tegenwoordig Aweg/Hoendiepskade/omgeving Lissabonstraat). Het Hoendiep was aanvankelijk niet van grote betekenis voor de aan- en afvoer naar en van de stad. De trekvaart liep dood op de Buiten A-poort. Er vond enige handel en overslag plaats. Verder vertrok er een personenveer richting Friesland.

Deze situatie bleef bestaan tot ongeveer het midden van de 19^e eeuw. In 1864 werd door de Provincie de Westerhavensluis aangelegd. Het Hoendiep kwam zo in verbinding te staan met het in 1861 tot Noord Willemskanaal vergraven Hoornsediëp en met de westelijke stadsgracht. Als stop- en aanlegplaats kreeg de Westerhaven toen meer betekenis. Nadat in 1874 de vestingwallen waren geslecht, ontstond er nabij de sluis meer ruimte. Bovendien kreeg de vaarweg via het langs de zuidgrens van de binnenstad aangelegde Verbindingskanaal aansluiting op het Damsterdiep en de aangelegde Oosterhaven.

Met de grond die vrijkwam bij het graven van de Westerhaven en het nieuwe Verbindingskanaal werden in 1879-1880 het voor de scheepvaart overbodig geworden Kattendiep en Zuiderdiep gedempt. In 1912 volgde demping van het (Binnen-) Boterdiep.

De Westerhaven met het eiland en Bij de Sluis op de voorgrond, begin jaren '50.

Luchtfoto van de stad Groningen van rond 1990, met daarop aangegeven de belangrijkste infrastructuur uit de periode 1850-1940.

1 Reitdiep	13 Van Stakenborghkanaal
2 Boterdiep	14 Friesestraatweg
3 Damsterdiep	15 Korreweg
4 Winschoterdiep	16 Hereweg
5 Hoornschediep/
Noordwillemskanaal	17 Paterwoldseweg
6 Hoendiep	18 spoorlijn naar
Leeuwarden
7 Eemskanaal	19 spoorlijn naar Zwolle
8 Verbindingskanaal	20 spoorlijn naar
Nieuweschans
9 Westerhaven	21 spoorlijn naar
Roodeschool/Delfzijl
10 Eendracht kanaal	
11 Gorechtkanaal	
12 Oosterhamrikkanaal	

Het vervoer over water nam na 1900 sterk toe. Vooral op het Hoendiep, de hoofdverbinding met Friesland, leidde dit tot grote problemen. Tijdens de campagnetijd van de twee grote suikerfabrieken in Hoogkerk en Viervelaten lagen de vele beurtschepen vol suikerbieten in file in de Westerhaven te wachten om verder via het Hoendiep bij de fabrieken te kunnen lossen. Het doorgaande scheepvaartverkeer ondervond hiervan steeds meer hinder. Om dit knelpunt op te lossen werd in 1907-1908 door de Provincie het Eendracht kanaal of Omsnijdingskanaal gegraven als rechtstreekse vaarverbinding tussen de Westerhavensluis en het Hoendiep. Het doorgaande scheepvaartverkeer kon via dit kanaal de Westerhaven mijden. Daarmee werd, bijna direct na de aanleg, de teloorgang van de havenfunctie ingeluid. Na WO II liep het gebruik van de haven versneld terug een toename van het wegverkeer en een daarmee gepaard gaande afname van het scheepvaartverkeer. Gebrek aan parkeerruimte leidde er tenslotte toe, dat de Westerhaven in 1962 werd gedempt. Het gedeelte van het oude Hoendiep in de stad ter hoogte van de Aweg werd in 1945 gedempt met puin van kapotgeschoten gebouwen.

Van Starkenborghkanaal

Al vanaf 1911 werd er door de provincies Groningen en Friesland onderhandeld over een nieuwe vaarverbinding tussen de stad Groningen en de Zuiderzee. Pas in 1928 begon Groningen op eigen initiatief met de aanleg van de nieuwe vaarroute. Aanvankelijk werd aan de oostkant van de stad het nieuwe Gorechtkanaal ontworpen (1919) dat in een boog van het Winschoterdiep naar het Eemskanaal en vandaar naar het Boterdiep zou lopen. Toen in 1924 het westelijke deel van dit kanaal en de zijtak naar de gasfabriek (het westelijke deel van het Gorechtkanaal) klaar waren, werd dit project niet verder uitgevoerd, omdat inmiddels vaststond dat het geplande Van Starkenborghkanaal dat in een wijdere bocht om de stad heen was geprojecteerd, er zeker zou komen.

Later kwam er een verbinding tussen dit Van Starkenborghkanaal en het westelijke stuk Gorechtkanaal, het Oosterhamrikkanaal. De overige delen werden vergraven tot langwerpige vijverpartijen, die opgenomen werden in de nieuwe uitbreiding van de Oosterparkwijk. In 1938 was het Van Starkenborghkanaal voltooid. Pas in 1953 werd het Friese deel, het Prinses Margrietkanaal geopend.

Oostersluis en Driewegsluis

Bij de aansluiting op het Eemskanaal werden bij Oosterhoogebrug gelijktijdig en vlak bij elkaar de Oostersluis en de Driewegsluis aangelegd (1934-1936). De Driewegsluis vormde de verbinding tussen het Damsterdiep, het Van Starckenborghkanaal en het Eemskanaal en bezat aan één zijde twee toegangen, één voor richting het Eemskanaal en één voor richting het Van Starckenborghkanaal³. De sluis is met name gebouwd om het schutten van het Van Starckenborghkanaal naar het Damsterdiep te beperken tot eenmaal. Zou er een tweetal conventionele sluisen zijn met twee deuren, dan moest er eerst - komende van het Van Starckenborghkanaal - worden gesloten naar het Eemskanaal en vandaar naar het Damsterdiep. In verband met de latere bodemdaling, als gevolg van gaswinning en de grotere omvang van de vrachtschepen (containers!) werd in de jaren '90 van de 20^e eeuw een geheel nieuw en groter sluisencomplex noodzakelijk, ook Oostersluis geheten. Van de oude Oostersluisbrug zijn de markante brughoofden bewaard gebleven en herplaatst bij de nieuwe sluis.

2.8 Meer en minder water na de Tweede Wereldoorlog en veranderend gebruik

In de periode 1950-1970 werden de infrastructurele investeringen door de provincie Groningen vooral gedaan in de waterwegen, hierna kregen de autowegen voorrang. Aan waterwegen werd aanzienlijk meer geld uitgegeven dan aan de wegeaanleg. Het geld ging vooral naar de grote vaarwegen: het nieuwe Winschoterdiep, het Van Starckenborghkanaal, het Aduarderdiep bij Hoogkerk en het Eemskanaal. De werken bestonden met name uit het verbreden en uitdiepen van kanalen en het verruimen van bochten.

Nieuwe havens

In het 3^e kwart van de 20^e eeuw krijgt de van oudsher in de provincie aanwezige scheepsbouwindustrie een nieuwe opleving door de bouw van grote aantallen van de succesvolle Groninger coaster. Al voor de Tweede Wereldoorlog waren bij Waterhuizen in het Winschoterdiep sluisen gebouwd als eerste fase van de aanleg van een nieuw kanaalvak tussen Oude Roodehaan en het Van Starckenborghkanaal, het nieuwe Winschoterdiep dat in de jaren 50 werd gegraven. Het vormde de toegang naar het nieuwe havencomplex van de Finse, Zweedse, Deense havens ten zuiden van het Eemskanaal. Deze havens werden specifiek aangelegd als insteechhavens voor coasters.

³ Dit soort sluisen is zeldzaam, omdat de voorwaarde, drie peilen die op een punt bij elkaar komen, terwijl op die plek een sluis nodig is, niet veel voorkomt. In Nederland zijn er drie driewegsluisen. In Frankrijk is zelfs een vierwegsluis, waar vier kanalen (in 3 niveaus) in één sluisolk samenkomen.

Het nieuwe sluisencomplex van de Oostersluis middenonder met het Eemskanaal rechtsboven, 1995. Tevens zijn zichtbaar de werkzaamheden ten behoeve van de bochtverruiming kruising Van Starckenborghkanaal met het Eemskanaal.

Het gebied krijgt tevens een geheel nieuwe infrastructuur met de aanleg van de Europaweg en -brug, de Sontweg en Lübeckweg. Het oude Winschoterdiep aan de oostkant van de stad werd door de aanleg van een dam in 1954 ten behoeve van de nieuwe Hunzencentrale niet meer bevaarbaar. Deze dam werd na de sluiting van de centrale in 1996 in 2002 vervangen door een beweegbare brug in het kader van de ontwikkeling van het Europapark, de Boumaburg.

Hergebruik van het water

Na de tweede wereldoorlog worden de kanalen en diepen in de stad voor het scheepvaarverkeer minder belangrijk en steeds vaker gebruikt om woonboten af te meren. Op veel plaatsen binnen de diepenring liggen de beide oevers vol met dergelijke schepen.

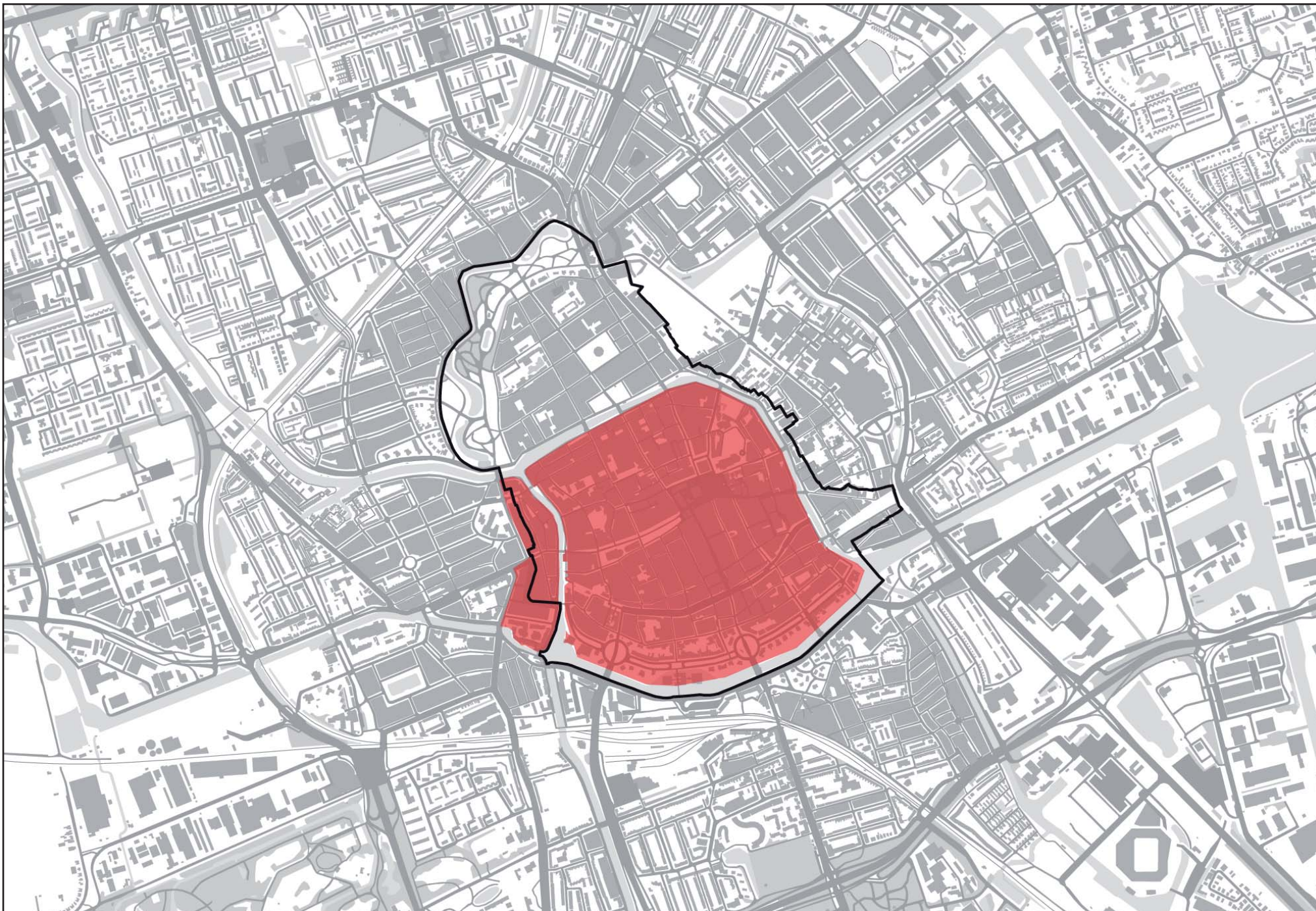
De opkomende vaarrecreatie ging lange tijd aan Groningen voorbij. Groningen was geen bestemming en als jachtjes hier al kwamen voeren ze door vanuit Duitsland richting Friesland en de Waddenzee. Vanaf de late jaren 80 van de 20e eeuw is een kentering te zien, mede door aanleg van diverse voorzieningen zoals bijvoorbeeld de jachthaven in de Oosterhaven.

Belangrijkste dempingen van de waterwegen in en rondom de stad in de 19^e en de 20^e eeuw

Zuiderdiep	1879-1880
Kattendiep	1879-1880
Boterdiep	1912 (stadse deel); 1939 (deel tot aan het Van Starkenborghkanaal)
Hoendiep	1945 (alleen gedeelte ter plaatse van de Aweg)
Binnen Damsterdiep	1880, 1952-1953
Buiten Damsterdiep	1952-1953
Singelgracht/Oude Verbindingskanaal	circa 1922 (ziekenhuisterrein UMCG)
Westerhaven	1962

3 RUIMTELIJKE HOOFDKENMERKEN

In dit hoofdstuk worden de kenmerken beschreven die de cultuurhistorische waarden van het stadsgezicht bepalen. Het zijn die kenmerken die in het bestemmingsplan en welstandsnota extra bescherming behoeven. Door deze waarden als uitgangspunt te nemen voor de bescherming worden de karakteristieken van het Beschermd Stadsgezicht vastgelegd zonder daarbij de stad op slot te zetten. Een eeuwenoud transformatieproces wordt gecontinueerd.

3 Ruimtelijke hoofdkenmerken

De gegroeide ruimtelijke karakteristiek van de binnenstad bestaat uit een gefixeerde stedenbouwkundige ondergrond met daarop (deels waardevolle) bebouwing die langzaam maar zeker verandert. Het stedenbouwkundig patroon ontstond voor een belangrijk deel in de 11^e eeuw en werd in de 15^e (zuidkant), 16^e eeuw (westkant) en 17^e eeuw (noord- en oostkant) vergroot en op enkele plaatsen iets gewijzigd. Daarna veranderde er tot het plan Brouwer (19^e-eeuwse singelaanleg) niets meer. In de naoorlogse periode heeft een aantal grootschalige structuurwijzigingen plaatsgevonden. Groningen behoort tot de oudste steden van Nederland en van deze lange geschiedenis getuigt onder andere de grote historische gelaagdheid van de bebouwing binnen de Diepenring.

In 1991 is het gebied door het Rijk aangewezen als Beschermd Stadsgezicht. De aanwijzing heeft niet tot doel de bestaande situatie te fixeren of de klok terug te draaien. De aanwijzing vormt een intentieverklaring om de bestaande ruimtelijke kwaliteit, een samenspel van onder meer stratenpatroon, verkaveling, bebouwing, waterlopen en groenstructuur te benutten en deze als uitgangspunt te nemen voor het ontwikkelen van nieuwe kwaliteit, waarbij de historische waarden zoveel mogelijk worden gerespecteerd.

De waarden binnen het plangebied worden op verschillende schaalniveaus bepaald:

- stratenpatroon (afbeelding 3.3)
- verkavelingspatroon en bebouwingsbeeld (afbeelding 3.4)
- bebouwing (afbeelding 3.5)
- groen (afbeelding 3.6) neemt een bijzondere plaats in en vraagt extra aandacht als cultuurhistorische waarde. Om deze reden is een aparte paragraaf opgenomen.

Omvang en begrenzing plangebied

Het plangebied omvat niet alleen het gebied binnen de 17^e-eeuwse vesting, maar ook de 19^e-eeuwse singel- en parkaanleg. Zoals al eerder opgemerkt is het beschermde stadsgezicht groter dan het plangebied voor deze verkenning. De Hortusbuurt en Binnenstad-Oost vallen buiten deze verkenning.

Het plangebied wordt begrensd door de Diepenring. Een watergordel die in het westen, noorden en oosten wordt gekenmerkt door zijn typische ruimtelijke verschijningsvormen van kades, gesloten randbebouwing en 'korte' bruggen.

In het zuiden gaat het over in het singelgebied met eigenschappen, die van andere aard zijn met zijn karakteristieke groenstructuur, open bebouwing en langere bruggen. In het westen wordt de Sledemennersbuurt ook nog tot de binnenstad gerekend omdat dit gebied nog een onderdeel van de middeleeuwse stad was.

3.1 De diepen

De rondom de middeleeuwse stad gelegen diepenring vormt samen met het Verbindingskanaal, ondanks de demping van het zuidelijk gedeelte van Reitemarkersrijge tot Kattendiep, een nog steeds herkenbare ruimtelijke en structurele begrenzing van het oudste stadsgedeelte. Hieraan dragen niet alleen de verschillen in historisch-ruimtelijke opbouw in de gebieden ter weerszijden van deze voormalige stadsgracht bij, maar vooral ook de zelfstandige plaats die deze Diepenring in de binnenstadsstructuur inneemt. Dit komt onder meer tot uiting in de wijze waarop de routes vanuit de oude stad aansluiten op de straten daarbuiten. Doordat deze verbindingen nooit exact in elkaars verlengde liggen wordt de Diepenring als begrenzendende ruimte vanaf beide zijden visueel benadrukt.

Over vrijwel zijn gehele lengte wordt de diepenring door een aaneengesloten tweezijdige bebouwing begrensd waarin de niet aan een brug gekoppelde dwarsstraten een onopvallende plaats innemen. De aansluitingen van de historische hoofdstraten manifesteren zich daarentegen vaak duidelijk aan de zijde van de Diepenring door een afwijkende perceelsbreedte, bebouwingsmaat of oriëntatie.

De A, die het historisch ruimtelijk meest hoogwaardige deel van de Diepenring vormt, kenmerkt zich door een duidelijke begrenzing van de ruimte. In het gedeelte ten noorden van de A-brug wordt dit veroorzaakt door de sterke kromming die verwijst naar het natuurlijke beloop van de rivier. Aan het zuidelijker gelegen Kleine der A is deze beslotenheid vooral een gevolg van insnoering door direct aan het water gelegen bebouwing. Daarnaast onderscheidt het gedeelte ten zuiden van de A-brug zich door de kleinere bebouwingsschaal en de geringe gebruiksintensiteit die samenhangt met de ligging buiten de hoofdassen vanuit het stadscentrum. In de bocht van de A is het vooral de bebouwing van het Hoge der A die de historische ruimtekarakteristiek bepaalt. De hoge pakhuizen en voorname woonhuizen waaruit deze wand bestaat weerspiegelen de functionele ontwikkeling van dit gebied als oude haven van de stad.

De westelijk gelegen Sledemennersbuurt kent een structuur van gebogen binnenstraten en ondiepe smal uitlopende bebouwingsschillen bestaande uit deels oude kleinschalige en deels recentere woningbouw. Deze structuur wordt doorsneden door de A-sstraat en de Verlengde Visserstraat, waarin sterke verbredingen van het straatprofiel de begrenzing van de oude stad markeren.

De havenfunctie van de Noorderhaven, het gedeelte ten westen van de Kijk in 't Jatbrug, blijkt uit de grote breedte van het water, ruimtelijk versterkt door de relatief smalle kadezones ter weerszijden. De begrenzendende bebouwingswanden bestaan uit een vrijwel aaneengesloten reeks van pakhuizen, handels- en bedrijfspanden uit diverse tijdsperioden gemengd met enige woonbebouwing. In oostelijke

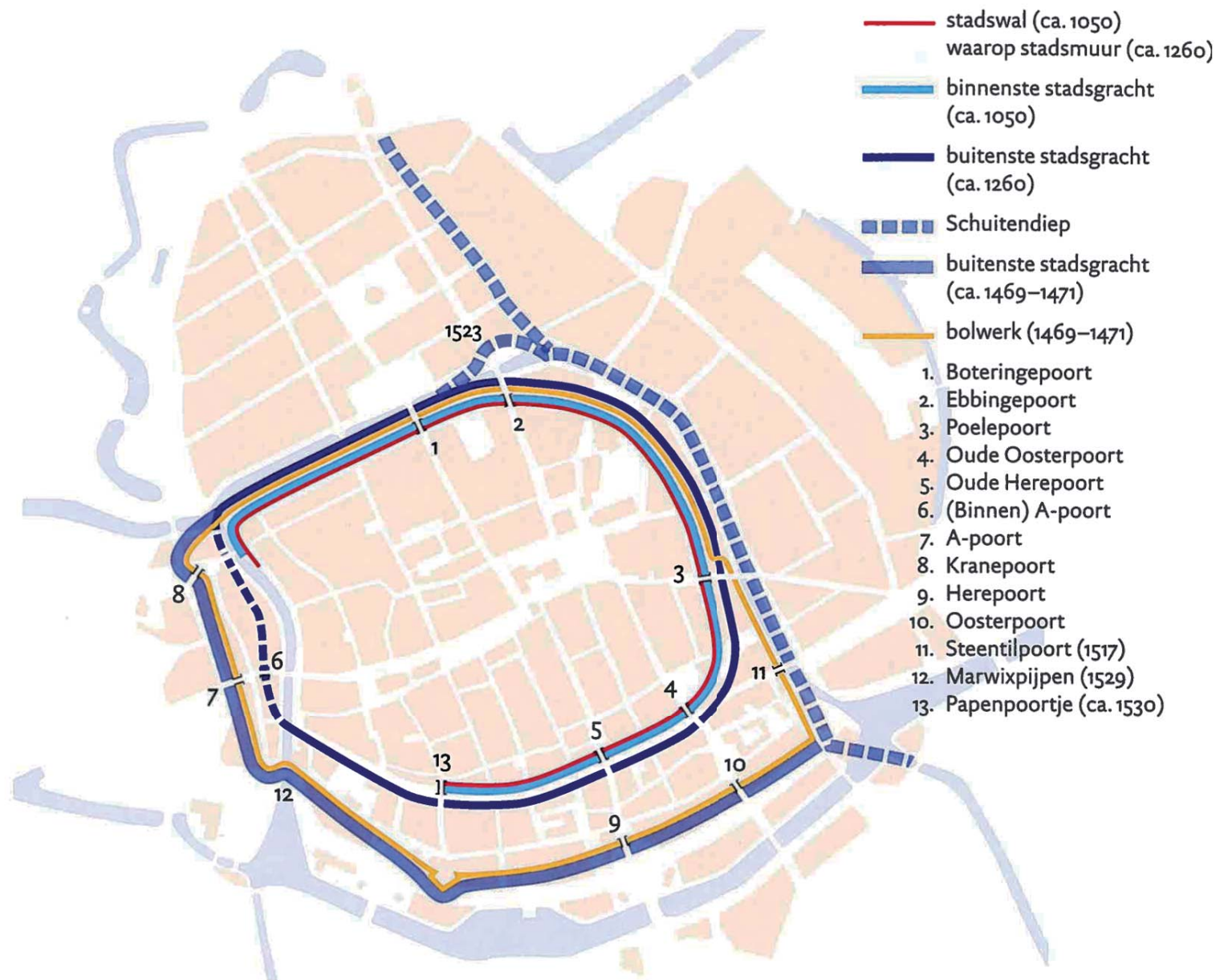
richting neemt de woonfunctie toe: voorbij de Kijk in 't Jatbrug is het handels- en bedrijfsaspect vrijwel geheel uit de bebouwing verdwenen. Het water versmalt zich hier, de kaden worden breder terwijl de doorsnijding van de noordelijke uitloper van de Hondsrug zich uit in de toenemende hoogte van de kademuren en de aanwezigheid van afzonderlijke onderkaden. Deze eigen karakteristiek sluit aan op de voorname woonfunctie die zich vanaf de 17^e eeuw aan de noordzijde, rondom de Ossenmarkt, heeft ontwikkeld.

Ten zuiden van de aansluiting op het Boterdiep, neemt de profielbreedte van de Diepenring sterk af. In samenhang met het gebogen verloop kenmerkt het aansluitende gedeelte, de Turfsingel, zich door een meer begrensde ruimtevorming. De breedteopbouw blijft daarbij vrijwel constant terwijl de begrenzendende bebouwing het algemene beeld vertoont van overwegend woonpanden in afwisselende schaal en ouderdom.

Meer zuidelijk is ondanks een plaatselijke verbreding van de kade ten behoeve van het verkeer en de demping van het water, de aansluiting van het Kattendiep op het Schuitendiep herkenbaar gebleven in de grote ruimtemaat. Een kenmerkend aspect van het Gedempte Kattendiep vormt het achterkantenkarakter van de zuidelijke bebouwingswand die samenhangt met de ligging ten opzichte van de Steenstilstraat, de historische uitvalsroute aan deze zijde van de oude stad.

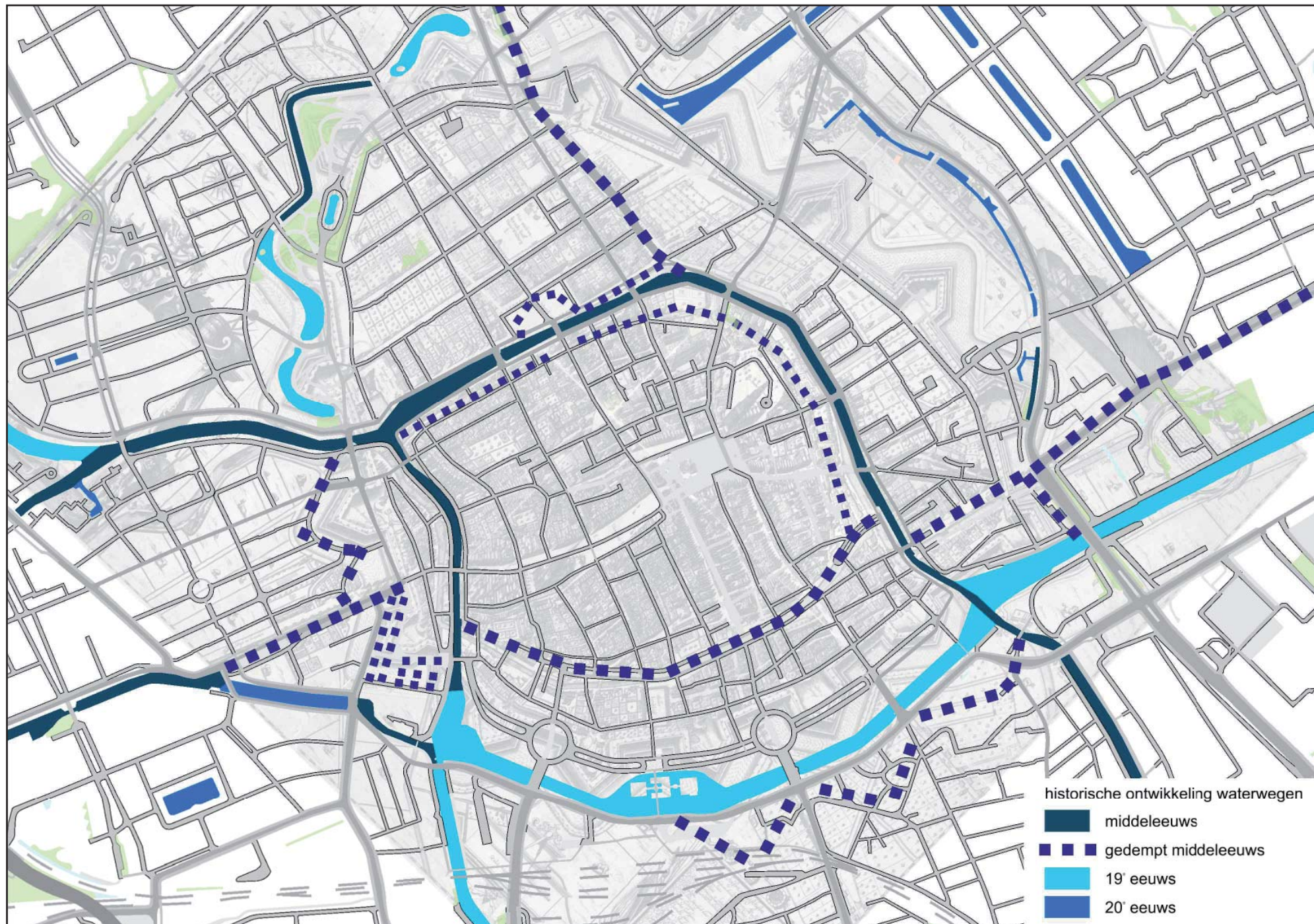
Noorderhaven

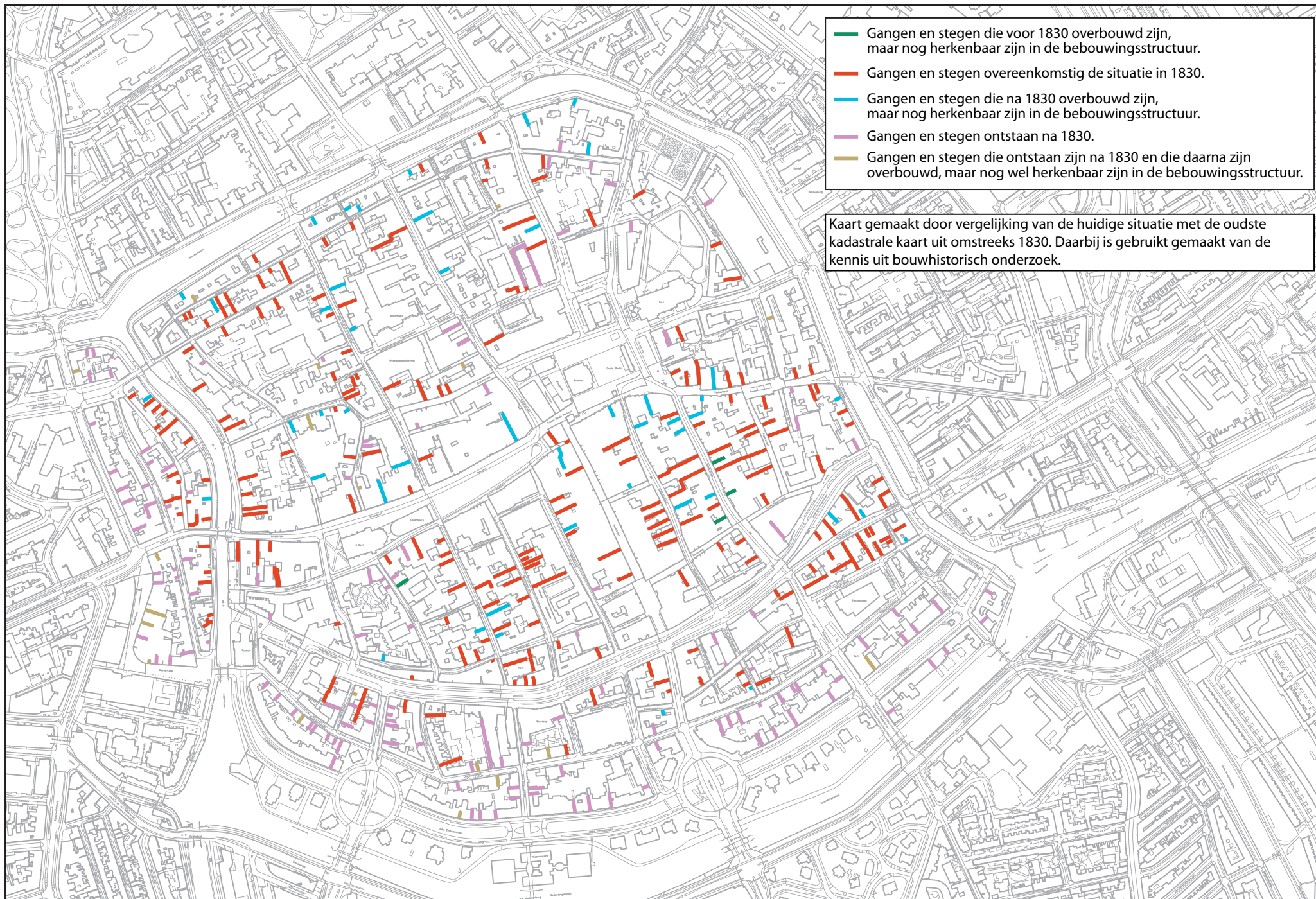

Overzichtskartaal van de stadsversterkingen van de elfde eeuw tot het begin van de zestiende eeuw. Het twintigtal torens in de dertiende-eeuwse muur is niet weergegeven.

3.2 Cultuurhistorisch waardevolle waterlopen voor het Beschermd Stadsgezicht

- De diepenring met kademuren rondom de middeleeuwse stad, die ondanks de demping van het zuidelijke gedeelte van Reitemakersrijge tot Kattendiep, een nog steeds herkenbare ruimtelijke en structurele begrenzing vormt van het oudste stadsdeel van Groningen;
- De zelfstandige plaats die de diepenring inneemt in de structuur van de binnenstad; tot uiting komend in de wijze waarop de routes vanuit de oude stad aansluiten op de straten daarbuiten;
- De manier waarop de aansluitingen van de historische hoofdstraten zich manifesteren aan de zijde van de diepenring door een afwijkende perceelsbreedte, bebouwingsmaat of oriëntatie;
- De A die historisch-ruimtelijk het meest hoogwaardige deel van de diepenring vormt en zich kenmerkt door een duidelijke begrenzing van de ruimte (het water);
- De bocht van het gedeelte ten noorden van de A-brug die verwijst naar het van oorsprong natuurlijke beloop van de rivier (sterke stroming);
- De bijzondere plaats waar Noorderdiep en A samenvloeien tot Reitdiep nabij de Noorderhaven;
- De havenfunctie van de Noorderhaven, ten westen van de Kijk in 't Jatbrug, tot uiting komend in de grote breedte van het water, ruimtelijk versterkt door de smalle kadezones aan weerszijden;
- De verbreding van het water en de oostelijke kade van het Schuitendiep ten zuiden van de Poelebrug als verwijzing naar een historische havenfunctie;
- Het Verbindingskanaal met noordelijke groene oevers achter de vrijstaande villa's langs de singels als heldere begrenzing aan de zuidzijde van de binnenstad;
- Binnen het gehele stadsgezicht is het patroon van waterlopen en straten in samenhang met de schaal van de bebouwing van groot belang;
- De kademuren van de diepenring (Rijksmonument);
- De bruggen over de diepenring uit de 19e en 20e eeuw met bijbehorende brugwachtershuisjes, inclusief de naoorlogse bruggen Herebrug en Em-mabrug, waarvan het merendeel Rijks of Gemeentelijk monument is;
- De voormalige havenkantoren (Westerhaven, Noorderhaven, Oosterkade);
- De voormalige veerhuizen, herbergen en cafés;
- Gevelstenen en straatnamen met verwijzingen naar sluizen, vaarwegen, veerhuizen, trekschuiten en dergelijke zoals bijvoorbeeld Spilsluizen, De Oude Snikstal;

3.3 Stratenpatroon

Het stedenbouwkundige hoofdsysteem van het plangebied wordt bepaald door het stratenpatroon. Het ruimtelijke hoofdsysteem van de binnenstad, dat zijn oorsprong vindt in de ontstaansgeschiedenis van de stad, kan hiërarchisch worden onderverdeeld. Het is vooral de samenhang in die hiërarchie die de kwaliteit van de stedelijke structuur bepaalt en mede aanleiding heeft gegeven tot de status van 'Beschermd Stadsgezicht'.

Het gaaf bewaard gebleven middeleeuwse stratenpatroon van de binnenstad heeft een blokstructuur met een verkaveling langs een stelsel van veelal elkaar loodrecht kruisende straten en stegen. Ook zijn er meerdere straten die op het eerste gezicht recht lijken, maar dit toch niet helemaal zijn door een lichte buiging in de rooilijn. Er is een karakteristiek verschil tussen het stratenpatroon ten noorden van de pleinenreeks en het stratenpatroon ten zuiden ervan. Aan de noordkant is de afstand tussen de straten ongeveer twee keer zo groot als de afstand tussen de straten in de zuidelijke helft.

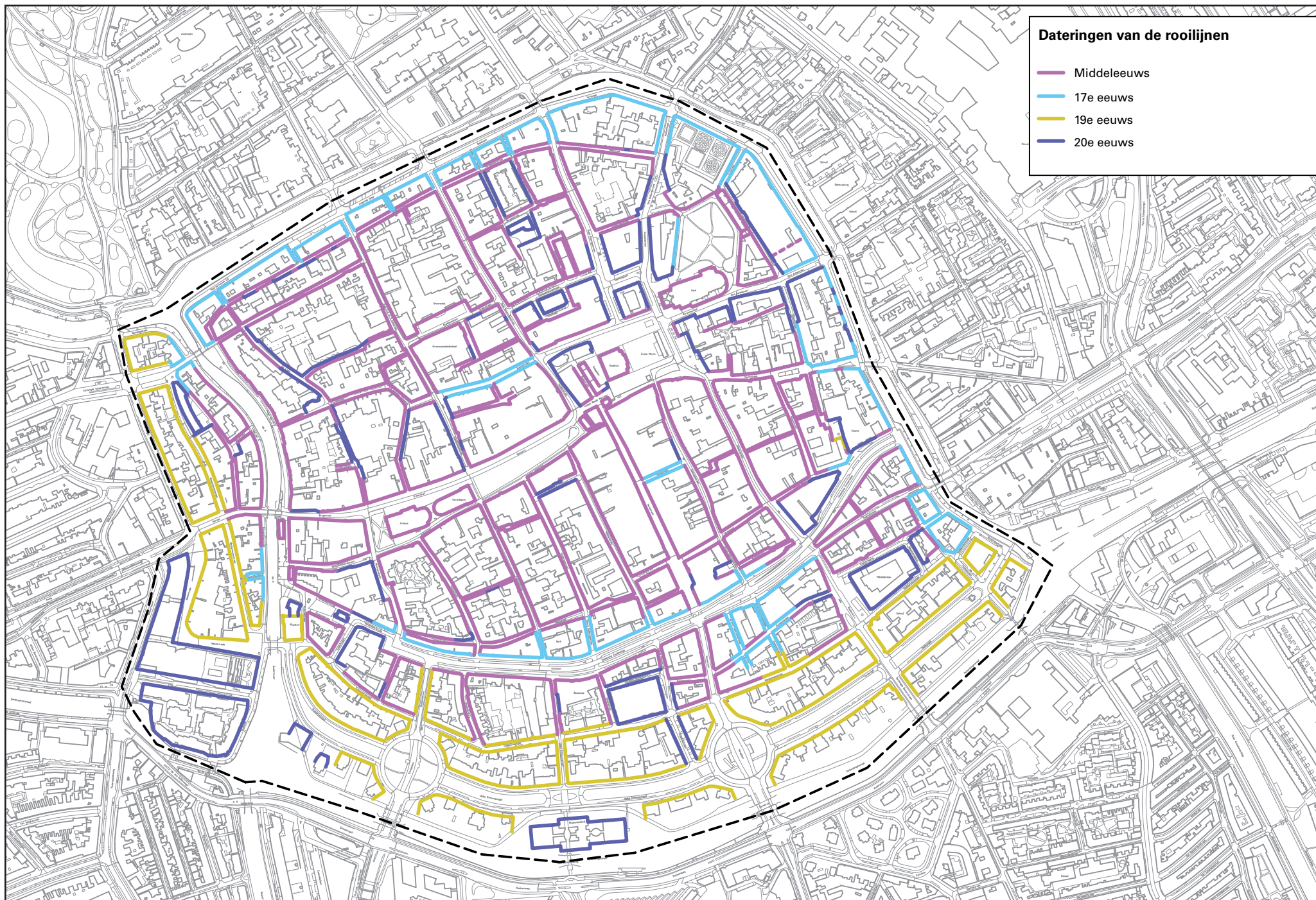
Deze noord-zuid routes worden onderling weer verbonden door een reeks van losse dwarsverbindingen, die stedenbouwkundig gezien van vergelijkbare betekenis zijn. Tezamen vormt dit stratenpatroon van heldere stedenbouwkundige structuren 'blokken', die doorsneden worden door achterafstraatjes, driften, stegen en gangen. Deze zijn belangrijk voor de fijnmazigheid van de stedelijke structuur.

Op enkele plekken zijn in de afgelopen eeuw ingrepen gepleegd waarbij de middeleeuwse structuur is veranderd. Dit betreffen rooilijnverleggingen meestal uit de eerste helft van de vorige eeuw (o.a. Brugstraat, Schoolstraat), herinrichting in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw als gevolg van oorlogsschade (o.a. Kreupelstraat, Kwinkenplein en de noord- en oostzijde van de Grote Markt) en een aantal stadsvernieuwingsprojecten uit de tweede helft van de vorige eeuw (Radebinnensingel, Herenpoortenmolendrift-Raamstraat, Pausgang, Butjesstraat, De Laan). Voorgaande ingrepen worden in het kader van de aanwijzing Beschermd Stadsgezicht vooralsnog niet als van grote cultuurhistorische waarde gezien.

De reeks van geschakelde pleinen in de binnenstad neemt een bijzondere plek in in het stratenpatroon. Deze in het oog springende pleinen zijn de Grote Markt, Vismarkt en het Martinikerkhof, hoewel het laatste in letterlijke zin geen plein is.

Cultuurhistorisch waardevol voor het Beschermd Stadsgezicht

- Het historisch gegroeide stratenpatroon binnen de 17^e-eeuwse vesting plus de 19^e-eeuwse singelaanleg. Zie hiervoor kaart 3.3 Stratenpatroon. Latere ruimtelijke ingrepen vertegenwoordigen geen cultuurhistorische waarden in de zin van het Beschermd Stadsgezicht.
- De pleinenstructuur Vismarkt, Grote Markt, Martinikerkhof met voor elk plein eigen waarden en kenmerken.
- In aanvulling op het stratenpatroon een fijnmazig stelsel van gangen en stegen die oorspronkelijk ter ontsluiting van de binnenterreinen dienden en die als zodanig nog goed herkenbaar zijn. Zie kaart 3.2.

3.4 Verkavelingspatroon en bebouwingsbeeld

De stedenbouwkundige structuur wordt niet alleen bepaald door de diepen, straten en pleinen. Het 'geraamte' van de stedenbouwkundige hoofdstructuur is ingevuld door een verkaveling met daarop een groot aantal bouwwerken, dat ieder op zich en in een ensemble een eigen identiteit heeft.

Belangrijke waarden vertegenwoordigen de torens in de stad. Vanaf grote afstand bepaalt de Martinitoren samen met de toren van de Der Aa-kerk de plaats van de binnenstad van Groningen in de regio. Kleinere torens (Sint Jozef-kerk, toren van het Academieggebouw en het Provinciehuis) en enkele hogere gebouwen markeren belangrijke functies in de binnenstad. Naast de torens zijn er nog andere bijzondere gebouwen en groepen van gebouwen, zoals het Stadhuis, de Korenbeurs, het Academieggebouw, de gasthuiskerken, de bebouwing aan het Hoge der A, de singels en andere belangrijke straten en pleinen, die, hoewel hun werking tot de onmiddellijke omgeving beperkt blijft, eveneens zodanig markant zijn, dat zij zeer beeldbepalend zijn voor de binnenstad.

De dicht op elkaar gepakte pandsgewijze bebouwing in de straten vormt de hoofdmoot van de historische bebouwing. Ze bestaat uit een golvende massa van één tot vier bouwlagen waarbij in de hoofdstraten het zwaartepunt ligt op twee en drie bouwlagen, al dan niet met een kap afgedekt. De bouwhoogte van de afzonderlijke panden hangt samen met de betekenis van de plek in de binnenstad. Deze is over het algemeen hoger langs belangrijke straten en pleinen, zoals de Grote Markt of het Hoge der A, en lager op andere plekken, zoals langs de Visserstraat of de Muurstraat, waar nog veel éénlaags panden staan. Er is ook een verband met de individuele wensen en mogelijkheden van de bewoners en gebruikers van de binnenstad, met de functie van de bebouwing en met de tijd waarin het gebouwd is. De bebouwing staat overwegend aaneengesloten in de licht golvende rooilijn en, voor zover geen privé-stoep meer aanwezig is, grenst ze direct aan de straat.

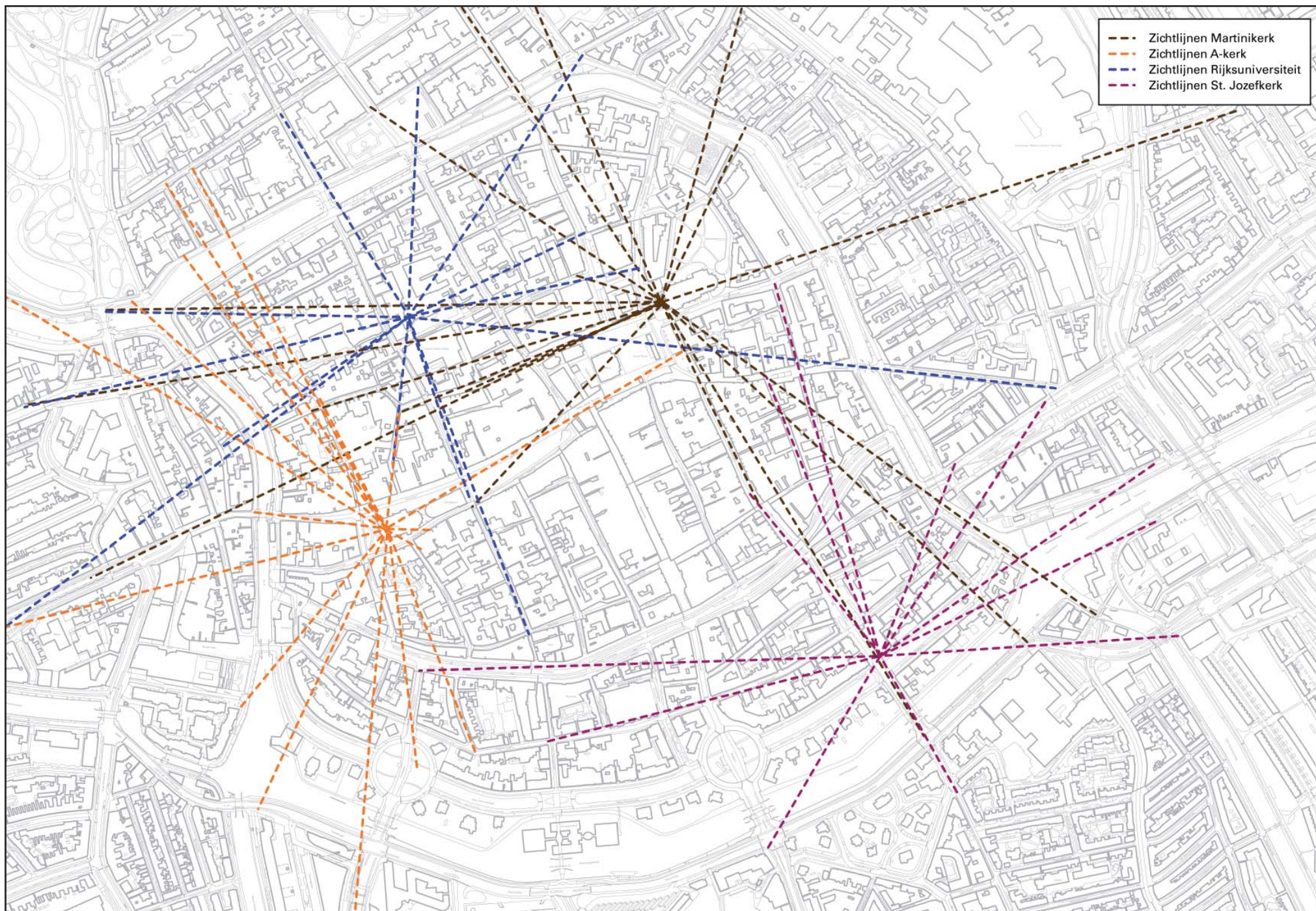
Naast de variatie in bouwhoogte is de breedtemaat van de gebouwen in de binnenstad karakteristiek. De pandbreedte hangt samen met het voorkomende verkavelingspatroon. Veelal is de breedtemaat een gevolg van de maximale overspanning van de balkconstructie. In de binnenstad dateert de verkaveling in opzet nog vrijwel geheel uit de middeleeuwen. Veel panden bevatten nog onderdelen, zoals bouwmuren en balklagen uit die tijd, ook al is dat niet direct zichtbaar omdat ze later een nieuwe voorgevel hebben gekregen. Tussen de afzonderlijke panden zijn soms wel doorbraken gerealiseerd, maar daarbij is de structuur als zodanig vaak herkenbaar gebleven. In een aantal gevallen is perceel overschrijdende nieuwbouw gepleegd waarbij de verkavelingsstructuur wel is verdwenen en de oorspronkelijke pandbreedte alleen in het gevelbeeld

zichtbaar is.

De wijze waarop de kavels vanaf de 13^e eeuw werden bebouwd is karakteristiek voor de binnenstad. Aan de straatzijde van de smalle, maar veelal diepe percelen (zeker aan de hoofdstraten), werden de stenen huizen vrijwel altijd in de voorgevelrooilijn opgetrokken. Uitbreidingen werden aan het voorhuis vastgebouwd maar veel vaker hiervan gescheiden door een binnenplaats zodat voldoende daglicht binnen kon komen. Deze wijze van bouwen was eeuwenlang karakteristiek voor de verdichting van de binnenstad. In golven van mode en conjunctuur werden panden met één laag opgehoogd en voorgevels vernieuwd.

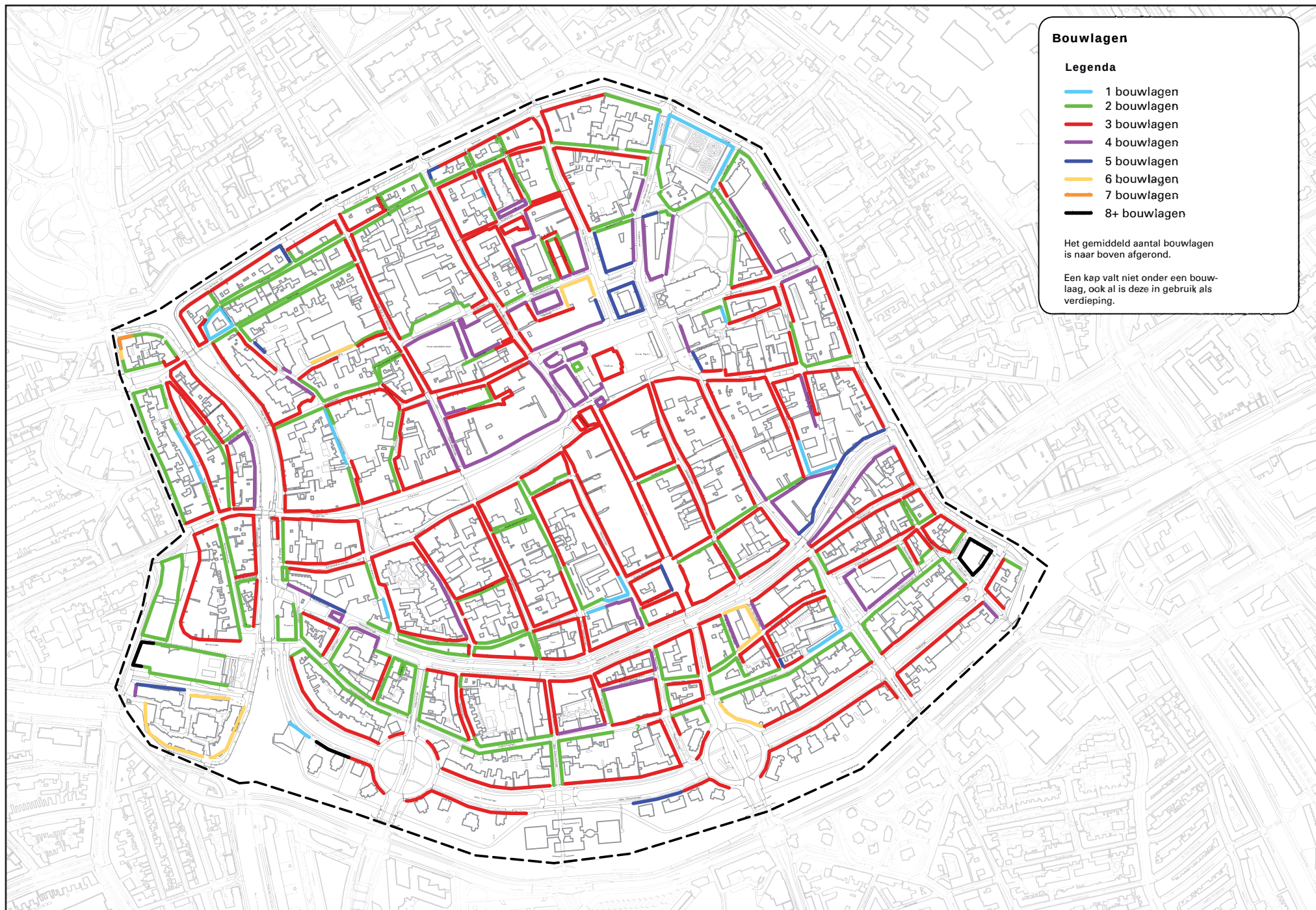

Turftorenstraat

Cultuurhistorisch waardevol voor het Beschermd Stadsgezicht

- Beeldbepalende gebouwen, waaronder de torens, met vrije zichtlijnen. Zie kaart 3.4 voor belangrijke nog aanwezige zichtlijnen in de binnenstad.
- Kenmerkend is het al eeuwenoude proces van geleidelijke pandsgewijze transformatie (vervangen, uitbreiden, ophogen, voorgevel vernieuwen) op een al honderden jaren min of meer vast liggend verkavelingspatroon. Hierdoor is een afwisselend bebouwingsbeeld ontstaan met casco's van hoge ouderdom, voorzien van voorgevels uit verschillende perioden. Daarbij is in de hoofdstraten (bijvoorbeeld Herestraat, Oude Boteringestraat) een grotere hoogte bereikt dan in achterafstraten (bijvoorbeeld de Visserstraat, Ganzevoortsingel). Sinds de tweede helft van de 19^e eeuw deed incidenteel schaalvergroting zijn intrede in dit proces. De hoofdstructuur van straten, pleinen en verkaveling is echter goed behouden gebleven.
- De karakteristieke bebouwingshoogte van individuele historische panden die overwegend twee tot drie bouwlagen (met kap) hoog is. In kaart 3.5 is de gemiddelde bestaande bouwhoogte per straatwand af te lezen.
- Het verkavelingspatroon met een gevarieerde perceelbreedte, bestaande uit vele kleine kavels van 5 á 7 meter, is sinds de middeleeuwen met uitzondering van samenvoegingen en grote bouwprojecten, nauwelijks veranderd.
- De nagenoeg gesloten bouwblokstructuur met bebouwing in een licht golvende rooilijn waarin opgenomen de karakteristieke gangen, stegen en druppen.
- De nog aanwezige historisch gelede bebouwing op de smalle en diepe kavels, bestaande uit voor- en achterhuizen veelal gescheiden door een binnenplaats met aangrenzend tussenlid.
- Een aantal binnenterreinen waar vanuit cultuurhistorisch perspectief de openheid een belangrijke te behouden waarde vertegenwoordigt.

3.5 Ontwikkeling van de bebouwing

De 13^e en 14^e eeuw, de eerste huizen van baksteen

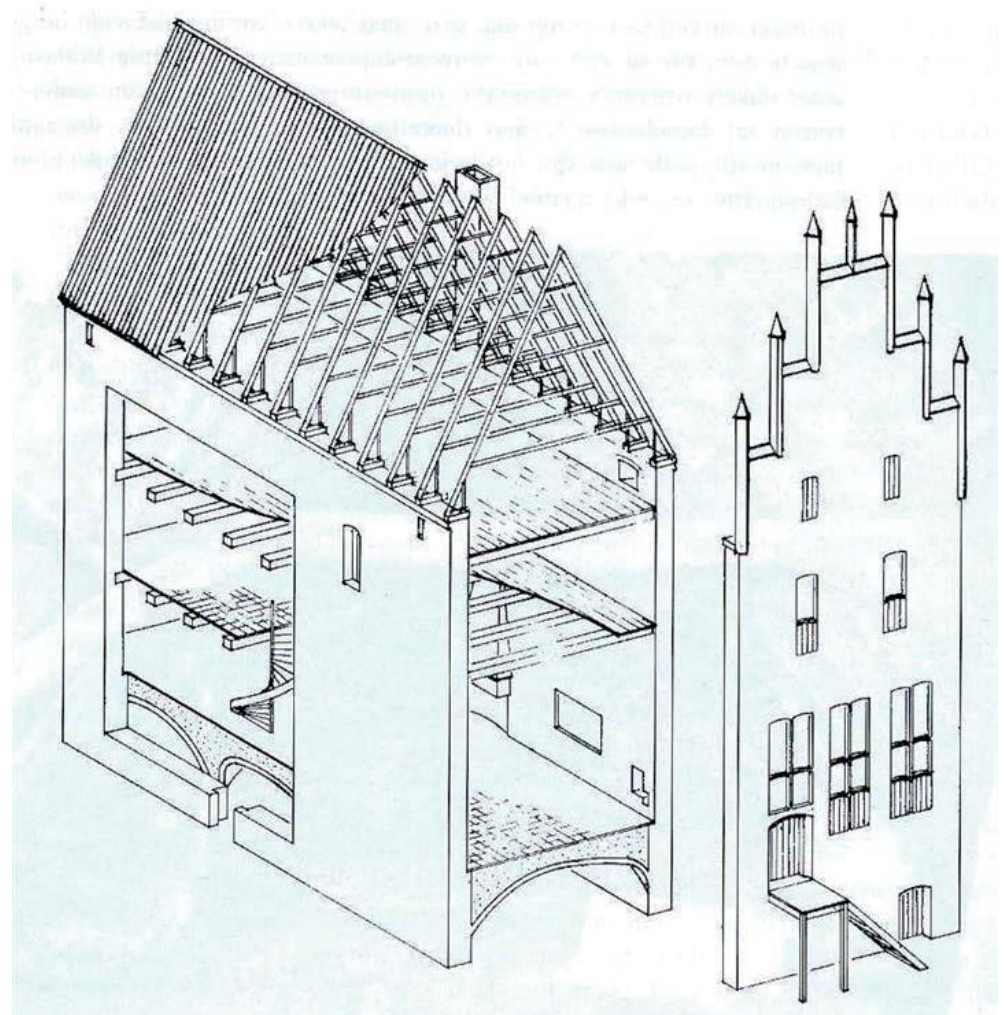
In Groningen werden al in de late middeleeuwen huizen gebouwd in baksteen en dat is vroeg in vergelijking met veel andere steden in Nederland. In tegenstelling tot de steden in West-Nederland, waar de houtbouwtraditie eeuwenlang het bouwprincipe bepaalde, ook al werden de buitenmuren steeds vaker van steen gemetseld, geldt voor Groningen dat hier de steenbouwtraditie vanaf het begin de bouwwijze bepaalde. Zelfs een stad als Maastricht was in de 17^e eeuw nog vrijwel compleet van hout.

De eerste fase in de 'verstening' van de stad Groningen vond plaats in de 13^e en het begin van de 14^e eeuw. Voor die tijd was nagenoeg alle bebouwing van hout, bovengronds is hiervan nagenoeg niets bewaard gebleven waardoor we over de houtbouw en de overgang van hout naar steen in Groningen erg weinig weten. Aan het eind van de

12^e eeuw werd het bakken van bakstenen vanuit Noord Italië in Noord Duitsland geïntroduceerd en snel daarna in Nederland, wanneer precies is onbekend. Van maar weinig gebouwen uit deze periode is een betrouwbare datering voorhanden. De Martinikerk, gebouwd omstreeks 1225, was in de stad Groningen de eerste of een van de eerste gebouwen in baksteen. Doordat de 13^e eeuw een periode van economische bloei was, zijn er in die tijd veel gebouwen in baksteen opgetrokken. Een betrouwbaar beeld van het aantal is niet voorhanden, maar het gaat om vele tientallen stenen huizen die tezamen met kerken, kloosters, en de stadsmuur met poorten Groningen behoorlijk rood moeten hebben gekleurd. De eerste stenen huizen werden

Oude Kijk in 't Jatstraat 6, het Hinckaertshuis 1294

Oude Kijk in 't Jatstraat 6, opengewerkte tekening van het huis
Tekening: architectenbureau OVT Groningen

gebouwd door de rijke bovenlaag en verrezen veelal op prominente plaatsen langs de hoofstraten en aan de pleinen en dan bij voorkeur op een hoek. De situering had natuurlijk ook van doen met het grondbezit en daarbij is ten zuiden van de markten de invloed van de planmatig opgezette 11^e-eeuwse verkaveling merkbaar die zorgde voor een zekere regelmaat in de spreiding van dit type gebouwen.

Hoge der A 6, de achtergevel van het vroeg 14^e-eeuwse voorhuis

In het westelijke deel van de stad en dan vooral aan de Hoge der A en de Brugstraat staan veel 13^e- en vroeg 14^e-eeuwse huizen bij elkaar, vaak zij aan zij. De concentratie is hier duidelijk groter dan elders in de stad. Dit kan verklaard worden door de directe nabijheid van de haven waar rijke kooplieden veel opslag- en productieruimte nodig hadden.

De voorname stenen huizen worden wel steenhuizen genoemd en komen als type ook voor in de provincie en in Friesland. Hier worden zij stinzen genoemd. Opvallend aan de steenhuizen in Groningen is dat deze vaak iets langer zijn en weinig vensters in de zijgevels hebben. Dit duidt op het bestaan van belendende bebouwing die toen overigens nog van hout was. De meeste steenhuizen zijn zogenaamde diephuizen met de nok haaks op de straat. Deze huizen zijn geheel onderkelderd met gewelven of een zware eikenhouten balklaag op standvinken. De kelders werden apart verhuurd en waren binnendoor niet gekoppeld met de hoofdverdieping.

Nog altijd zijn deze steenhuizen, voor zover behouden, goed in het straatbeeld herkenbaar omdat het veelal gaat om forse gebouwen, geheel onderkelderd met een hoge begane grond en een steil zadeldak. Was destijds het hoogteverschil met de overige houten huizen al groot, ook nu nog behoren ze tot de hoogste huizen in de stad. Deze huizen zijn over het algemeen breder dan de huizen die daarna werden gebouwd (8 à 9 m. breed en circa 15 m. lang komt veel voor).

Huizen uit deze tijd hebben minimaal 70 cm dikke muren, gemetseld in kettingverband en soms in Vlaams verband. De muren van de oudste huizen zijn gemaakt van kistwerk, later ontwikkelde zich dit richting volwandig gemetselde muren door binnenin bakstenen of baksteenbrokken enigszins regelmatig te ordenen. Dit lijkt vooral te gelden voor huizen rond 1300. Voor al dit metselwerk geldt dat het van opvallend hoge kwaliteit is, een kwaliteit die pas in de 18^e eeuw zou worden geëvenaard.

Al in de 14^e eeuw verrezen er ook kleinere stenen huizen. Een voorbeeld hiervan is gevonden in het pand Oude Kijk in 't Jatstraat nr. 30. Het gaat hier om een vrij fors eenlaags huis. Van dit type zijn er ongetwijfeld meer gebouwd, maar deze zijn veel minder gemakkelijk terug te vinden in de huidige bebouwing omdat ze vaak (te) sterk zijn verbouwd.

De 15^e eeuw, verdere verstening van de stad

*Gelkingestraat 8 en 10, fors eenlaags pand uit 1442
De voorgevel is in de 19^e eeuw gemoderniseerd*

Na een periode van ongeveer 100 jaar met betrekkelijk weinig bouwactiviteiten nam vanaf omstreeks 1440 de verdere verstening van de stad een hoge vlucht met de grootste activiteit in het derde kwart van de 15e eeuw. Ook in diverse straten waar tot dan toe nog geen stenen huizen waren gebouwd. De huizen uit deze periode zijn over het algemeen iets minder fors dan de steenhuizen uit de periode hiervoor en er is een grotere variatie in de lengte van de huizen. Ze hebben één of twee bouwlagen waarbij een kelder niet vanzelfsprekend is. Kelders werden doorgaans met een balklaag overdekt, stenen gewelven zijn schaars. Typologisch duidelijk afwijkend is een (klein)

aantal forse eenlaagse huizen. De grootste is Gelkingestraat 14,16 met een breedte van 10 meter en oorspronkelijk een lengte van 30 meter. In de wijze van construeren zijn diverse veranderingen aanwijsbaar. Het kistwerk maakte plaats voor muren die veelal 1,5 steen dik zijn, gemetseld in wild verband. De toegepaste steenmaten zijn nogal variabel en de zeer forse steenmaten uit de 13^e/14^e eeuw komen niet meer voor (tienlagenmaten van meer dan 90 cm). In vergelijking met de 13^e/14^e eeuw is het metselwerk veel minder verzorgd uitgevoerd.

Oude Boteringestraat 51, eikenhouten kap met kromstijlgebinten uit 1444

De sporenkappen worden in deze periode vaak versterkt door er enkelvoudige gebinten onder te plaatsen (of de kap wordt opnieuw gemaakt met gebruik van de oude sporenparen). Gestapelde gebinten komen in Groningen weinig voor. Versterking van de kapconstructies zal te maken hebben met de introductie van de dakpan die het dak zwaarder belast dan riet of stro en de wens een extra zolder in de kap te willen maken. In de 15^e eeuw werd zandsteen geïntroduceerd als bouw materiaal, vaak toegepast voor zandstenen lateien ten behoeve van deuren en vensters. In deze periode werd het straatbeeld verrijkt met een flink aantal gotische pinakelgevels, een geveltype dat ook in het begin van de 16^e eeuw werd gebouwd (bijvoorbeeld het Gotisch Huis in de Brugstraat). Op de vogelvluchtkaat van E. Haubois uit omstreeks

1643 zijn er nog ongeveer 70 getekend. Gezien de verbouwingen die tal van huizen in de periode vóór het vervaardigen van de kaart ondergingen, moet dit aantal omstreeks 1540 (einde van de gotiek) aanzienlijk hoger hebben gelegen.

Behalve nieuwbouw werd ook veel verbouwd aan de huizen uit de eerste versteningsperiode, soms door er een achterkamer aan te bouwen of een vrijstaand achterhuis op te richten. Het moderniseren of vernieuwen van de voorgevel, al dan niet gecombineerd met het wijzigen en/of vernieuwen van vloerniveau's kwam ook voor.

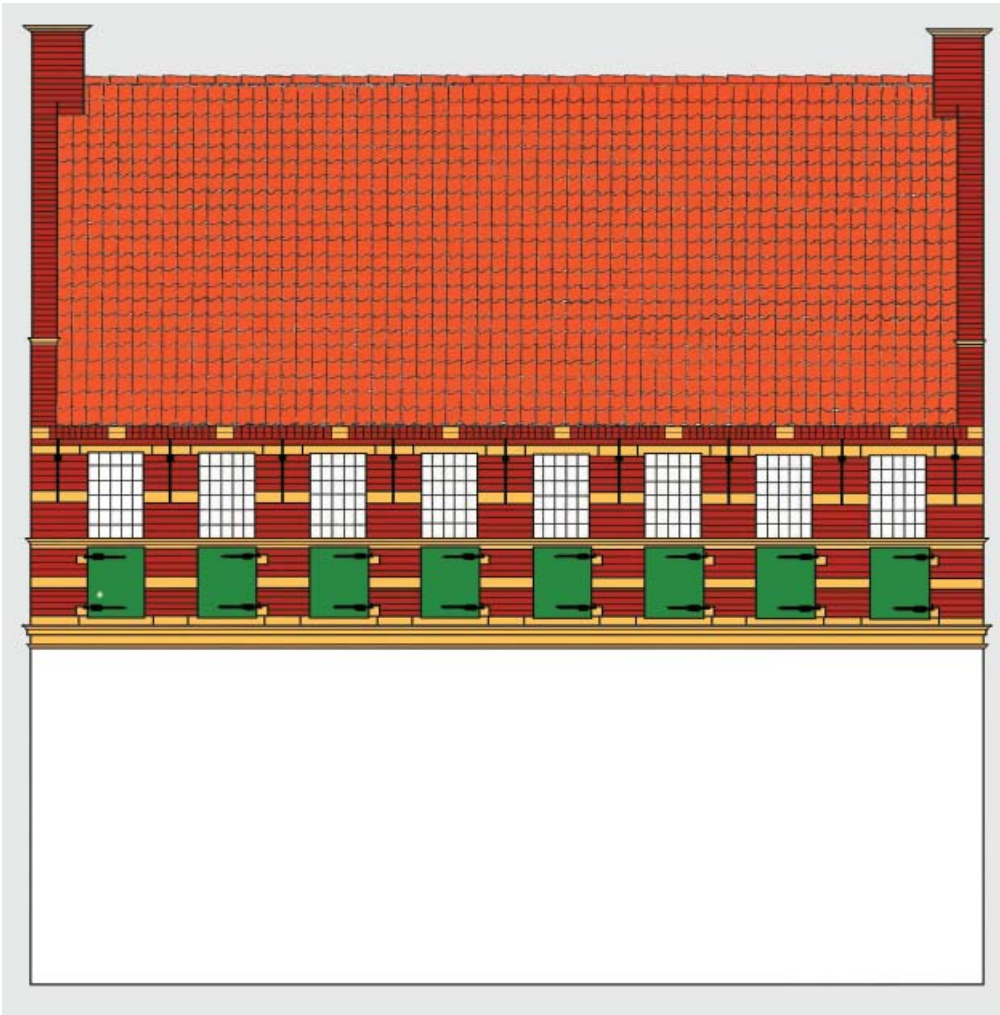
De 16^e eeuw, bakstenen huizen domineren het straatbeeld

In de 16^e eeuw zijn de bouwactiviteiten meer verspreid over de hele

periode met de meeste activiteit in het tweede en derde kwart van deze eeuw. Typologisch en in de wijze van construeren zijn de veranderingen ten opzichte van de vorige eeuw niet zo groot, wel in de architectuur. Wel worden in deze eeuw ook veel kleinere huizen gebouwd van baksteen. Vanaf omstreeks 1540 doet de renaissance haar intrede en vele gevels zullen in deze trant zijn gebouwd of verbouwd, maar hiervan is slechts één overgebleven (huis Cardinaal uit 1559, herplaatst in 1917 aan het Martinikerkhof). Verder

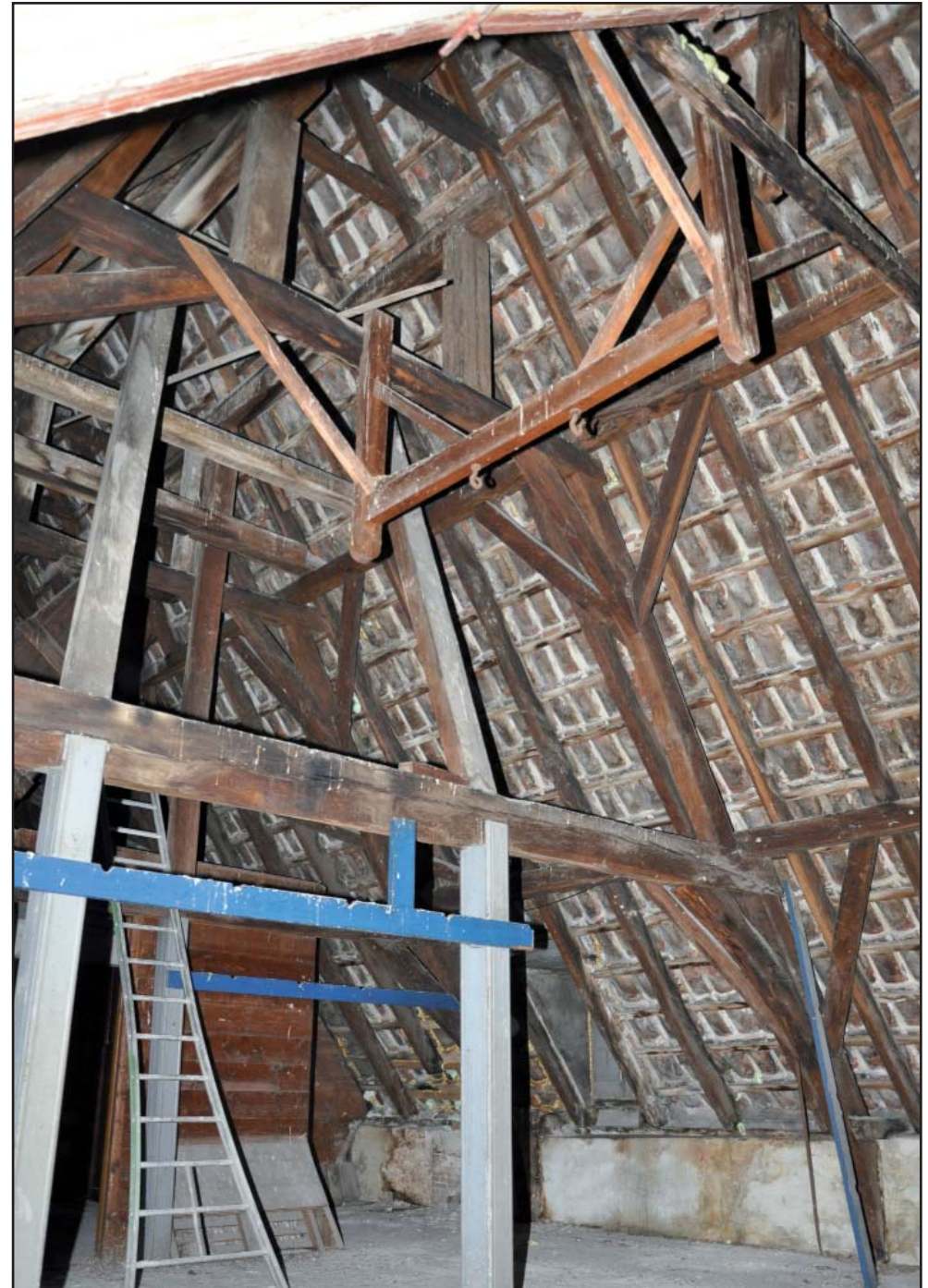
De gevel van huis Cardinaal herplaatst aan het Martinikerkhof (links)

*Gelkingestraat 20, reconstructie van de vensterindeling op de verdieping uit omstreeks 1600
In de gevel zijn zandstenen banden en lateien verwerkt*

werden er veel pakhuizen gebouwd met bakstenen muren, vaak als achterhuis al dan niet vrijstaand op het achtererf. Kenmerkend zijn de lage verdiepingshoogtes en kleine luikvensters in de gevels. Baksteen werd steeds algemener toegepast wat blijkt uit de vele kleine huizen (bijvoorbeeld eenkamerwoningen) die zijn gebouwd tegen de binnenkant van de stadsmuur.

In de manier van het metselen van muren moet de opkomst van het staand verband genoemd worden. Aan het formaat van de bakstenen verandert niet zoveel, al lijken de kleine formaten die soms in de 15^e eeuw werden toegepast nu weinig of niet voor te komen. Het metselwerk is iets verzorgder dan in de periode hier-

Vismarkt 40, de kapconstructie uit 1566 voor de verbouwing

voor. Typisch voor de 16^e eeuw zijn de forse balkmaten die voor balklagen worden toegepast (25 tot 30 cm. in het vierkant). Muren, gemetseld van hergebruikte bakstenen komen in de 16^e eeuw eveneens voor, herkenbaar aan het forse baksteenformaat, slordig gemetseld met veel gebroken stenen.

Aan het eind van deze eeuw zijn de belangrijke straten en pleinen grotendeels of geheel 'versteend', dat wil zeggen er staan aaneen gesloten rijen huizen van hoofdzakelijk baksteen.

De 17^e eeuw, metamorfose van de stad

De eerste decennia van de 17^e eeuw is een periode van ingrijpende en groot-schalige ontwikkelingen. De stad werd bijna verdubbeld in oppervlak en kreeg een nieuw omwalling met 17 dwingers. Door de gigantische bouwactiviteit onderging de stad een metamorfose die zich op deze schaal nooit meer zou herhalen. Aan de nieuw aangelegde straten en de Ossenmarkt, in wat nu de Hortusbuurt wordt genoemd, werd voortvarend begonnen met nieuwbouw. Aan dit ruime plein werden voorname huizen gebouwd, veelal in de vorm van forse dwarshuizen. Aan het begin van zowel de Nieuwe Boteringe- als de Nieuwe Ebbingestraat werden veelal tweelaagse diephuizen gebouwd. Verder naar het noorden en aan de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat en aan de dwarsstraten werden veel eenlaagse huizen gebouwd. Als de grote bouw golf voor het midden van de 17^e eeuw bijna tot stilstand komt is de Hortusbuurt nog lang niet volgebouwd. Vooral aan de noordkant langs de vestingwal en op de grote binnenterreinen is nog veel onbebouwd en dit zou ook lang zo blijven.

Aan de noord- en oostkant van de middeleeuwse stad werden op de vrijgekomen gronden van de geslechte vestingwerken rijen nieuwe huizen gebouwd. Ook hier gaat het voor een deel om dwarshuizen. Opvallend is dat hier in een aantal gevallen sprake was van projectmatig opgezette nieuwbouw van rijen gelijksoortige huizen (bijvoorbeeld aan de Turfsingel nr. 23 t/m 39).

In de middeleeuwse binnenstad werden enkele nieuwe straten aangelegd waarvan de Zwanestraat de belangrijkste was. In korte tijd was de straat geheel bebouwd met huizen. In de bestaande middeleeuwse bebouwing werd in de eerste helft van de 17^e eeuw bijzonder veel verbouwd, soms zeer ingrijpend. Kenmerkend voor deze periode zijn de gevels met de zandstenen schelpen boven de vensters, typerend voor de Groningse renaissance en verwant met de renaissance in het aangrenzende deel van Duitsland (Weser Renaissance). Maar

Turftorenstraat 28 met 17^e-eeuwse schoudergevel

ook de invloed van Holland werd zichtbaar met de introductie van halsgevels en pilastergevels.

In deze periode vindt met de introductie van de gang een belangrijke verandering in de huisplattegronden plaats, een ontwikkeling die in de 18^e eeuw doorgaat. Niet langer komt de voordeur uit op een grote representatieve voorkamer, maar op een gang die doorloopt tot aan de achtergevel, in veel gevallen de achtergevel in het achterhuis. Vanwege de soms zeer diepe bebouwing zijn deze gangen vanwege de aanbouw van achterhuizen tot meer dan 30 meter lang. Passend bij de opkomst van de gang zijn de gedeeltelijk onderkelderde bouwdelen waarbij veelal de achterkamer van een voor- of achterhuis een, veelal overwelfde kelder boven de achterkamer heeft naast de gang. Wanneer een pand de voordeur in het midden had en een gang werd aangelegd, dan was het nodig de voordeur naar de zijkant van het huis te verplaatsen en wel de zijde tegenover de stookplaatsen. Dit was geregeld de aanleiding om de gevel vóór te moderniseren dan wel te vernieuwen. Als Egbert Haubois zijn beroemde vogelvluchtkaat maakt die wordt gedateerd op omstreeks 1643, is de hausse aan bouwactiviteiten duidelijk over zijn hoogtepunt heen.

Zwanestraat, 17^e-eeuwse gevels met beeldhouwde schelpen boven de vensters

De 18^e eeuw, voortborduren op het bestaande

In de twee daarop volgende eeuwen werd relatief weinig nieuw gebouwd. Het moderniseren van de bestaande bouw ging wel door, maar veelal minder ingrijpend dan in de eerste decennia van de 17^e eeuw. Tot de belangrijkste nieuwbouwprojecten uit de 18^e eeuw horen het zeer forse huis Ossenmarkt 4-4a (1746-1750) en Oude Boteringestraat 44 (1791). Deze grote nieuwe huizen hebben een geheel andere hoofdvorm en plattegrond dan tot dan toe gebruikelijk. Ze zijn relatief breed, bevatten meerdere middeleeuwse percelen en hebben een monumentale entree in het midden. De grote steile kap heeft plaatsgemaakt voor twee achter elkaar geplaatste dwarskappen of soms een omgaand schilddak. In de tweede helft van de 18^e eeuw komt de lijstgevel op, aanvankelijk veelal nog versierd met consoles in Lodewijk XV en Lodewijk XVI-stijl.

Oosterstraat 53, middeleeuws huis met een geveltop in Lodewijk-XIV stijl uit 1740

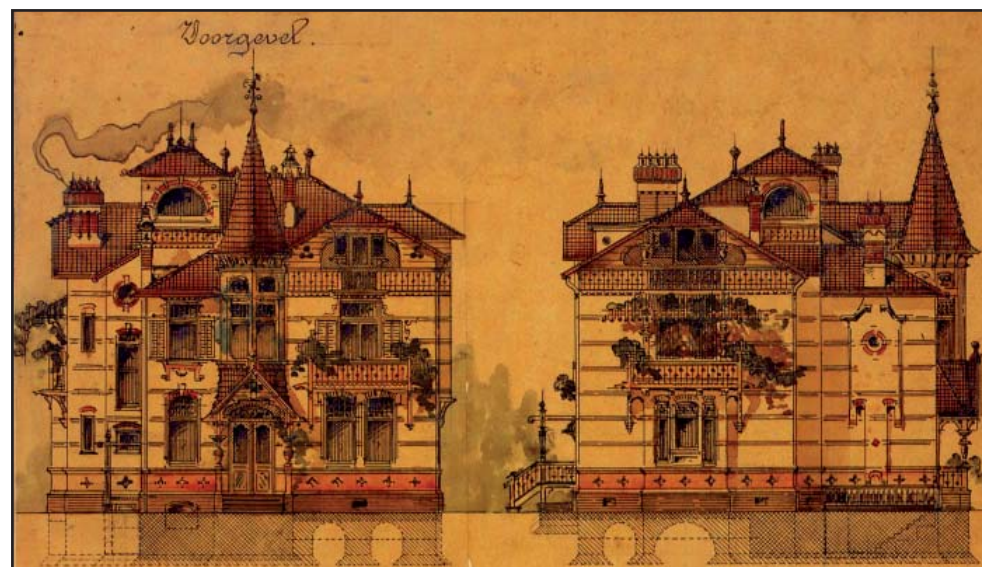
De 19^e eeuw, een periode met een rustig begin en een dynamisch slot

Deze ontwikkeling zet in de 19^e eeuw sterk door en dergelijke gevels vormen daardoor nu in veel gevallen het front van de middeleeuwse huizen. Doordat er twee eeuwen relatief weinig nieuw werd gebouwd en meestal met behoud van de middeleeuwse perceelstructuur, sluit de kaart van Haubois verrassend goed aan op de oudste kadasterkaart uit omstreeks 1830. In de tweede helft van de 19^e eeuw en dan vooral in het laatste kwart wordt veel nieuwbouw gepleegd en uitgevoerd in de dan gangbare neostijlen. Dit zijn vooral herenhuizen aan de nieuw aangelegde singels en in een soberder versie aan de binnensingelstraten. Een bijzonder voorbeeld, ook door zijn situering was het zeer luxueus en groots opgezette woonhuis van industrieel W.A. Scholten aan de Grote Markt oostzijde. De gevels van de herenhuizen in de gesloten gevelwanden en de vrijstaande villa's aan de singels zijn een mooie staalkaart van deze neostijlen. Neorenaissance en neoclassicisme voeren de boventoon. Ook treffen we er voorbeelden aan van bouwstijlen die geïnspireerd zijn door andere streken of landen zoals de

68 Herestraat 28, 30. Middeleeuws pand met een voorgevel uit 1649 en een kroonlijst met Lodewijk-XVI consoles uit de late 18^e eeuw

Chaletstijl of bouwstijlen met Moorse invloeden. Rond de eeuwwisseling doet ook in Groningen de Art Nouveau of Jugendstil haar intrede. Veel bestaande oudere winkelpuien in de binnenstad gingen mee met de heersende mode. De grote economische bloei van de stad in die periode komt ook tot uiting in nieuw gebouwde luxe modemagazijnen, galanterieën winkels, hoeden- en kledingzaken (bijvoorbeeld Brugstraat 7 van Hzn. de Vries). Woonstraten als de Herestraat, Oosterstraat en de Ebbingestraten veranderen in echte winkelstraten. Door het toepassen van 'nieuwe' bouwmaterialen als stalen puibalken konden grotere etalages worden gemaakt. Technische vernieuwingen in de glasfabricage maakten bovendien het vervaardigen van grote ruiten mogelijk. Ook jonge of sterk groeiende bedrijfstakken als de confectie, de grafische industrie (het gebouw van het Nieuwsblad van het Noorden aan het Zuiderdiep) en het bank- en verzekeringswezen onderscheidden zich met kantoren in deze stijl. Daarnaast werd woningbouw gepleegd als incidentele invulling/verdichting en ophoging in de bestaande straten. Verdere verdichting vond vooral plaats langs de stegen en gangen. Deze werden veelal volgebouwd met eenvoudige kleine woningen of éénkamerwoningen. Deze gang- en sloopwoningen raakten echter steeds meer bevolkt en in verval en zorgden voor onhygiënische toestanden. Pas met de introductie van de Woningwet in 1901 en de oprichting van sociale woningbouwverenigingen werd een begin gemaakt met de sanering ervan, die voornamelijk in de volgende decennia plaats zal vinden.

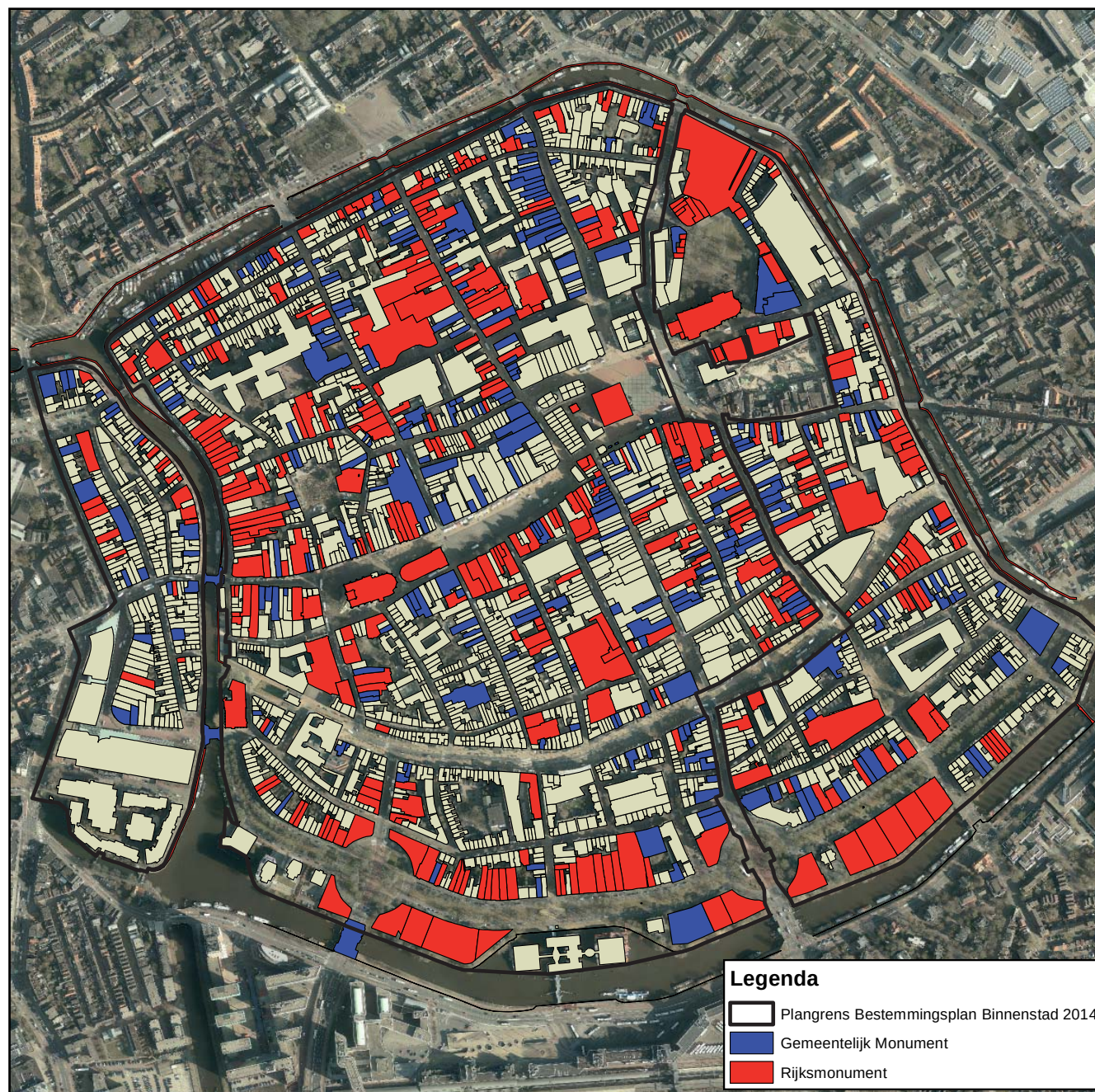
Villa aan Heresingel 13, A. Salm, 1894

Cultuurhistorisch waardevol voor het Beschermd Stadsgezicht

- De ruim 700 beschermde monumenten met voor elk pand specifiek geldende kenmerken.
- De bijna 1000 het Beschermd Stadsgezicht beeld ondersteunende panden
- De overheersend fijnmazige eeuwenoude verkaveling en bebouwing, die refereert aan een kleinschalige particuliere ontwikkelingsgeschiedenis.

De volgende algemene kenmerken zijn karakteristiek en waardevol voor het plangebied.

- Het karakteristieke historische dakenlandschap (voor zover nog aanwezig).
- Niet beschermde, dikwijls onzichtbare monumentale onderdelen van gebouwen, zoals middeleeuwse bouwmuren, kapconstructies en balklagen, zoals deze bij bouwhistorisch onderzoek zijn en worden aangetroffen.
- Druppen, de smalle ruimte tussen bebouwing voor waterafvoer.
- De overheersend verticale geleding van gevels en gevelopeningen.
- Winkelpuien die het gebouw daarboven 'dragen'.
- De zorgvuldige vormgeving van de gevelbeëindiging aan de bovenzijde.
- De zorgvuldige detaillering van gevelonderdelen.

3.6 Kaart van het plangebied waarop de ligging van de Rijks- en Gemeentelijke monumenten zijn aangegeven

Overzicht groen en binnenterreinen

Legenda

Openbaar groen

Tuin

Gasthuis

Monumentale bomen

3.6 Groen

De binnenstad heeft de specifieke eigenschappen van de compacte stad in optima forma: een hoge bebouwingsdichtheid en een hoge gebruiksdruk. Het binnenstedelijk landschap is daardoor relatief natuurarm.

Het structuurbepalende groen bestaat hoofdzakelijk uit boombeplantingen langs singels, diepen, pleinen en enkele straten. Door het hoge onderhoudsniveau als gevolg van de gebruiksdruk en de minder gunstige groeiomstandigheden heeft het groen vooral cultuurhistorische waarde op visueel en stedenbouwkundig gebied.

De continuïteit van de bomenreeks aan het Gedempte Zuiderdiep zorgt voor schaal in de dwarsdoorsnede en benadrukt de lengtemaat van deze stedelijke ruimte. Dit laatste geldt ook voor het groen langs de Diepenring en de singels.

De Prinsentuin is met haar royale afmetingen op de schaal van de binnenstad een cultuurhistorisch waardevol, verborgen groen stuk stad. Opvallend is dat van de beide hoofdpleinen de Grote Markt altijd onbeplant is geweest in tegenstelling tot de Vismarkt en het aansluitende A-kerkhof. Ook een waardevol onderdeel van de binnenstad vormt de omvangrijke zuidelijke singelstructuur

Prinseshof

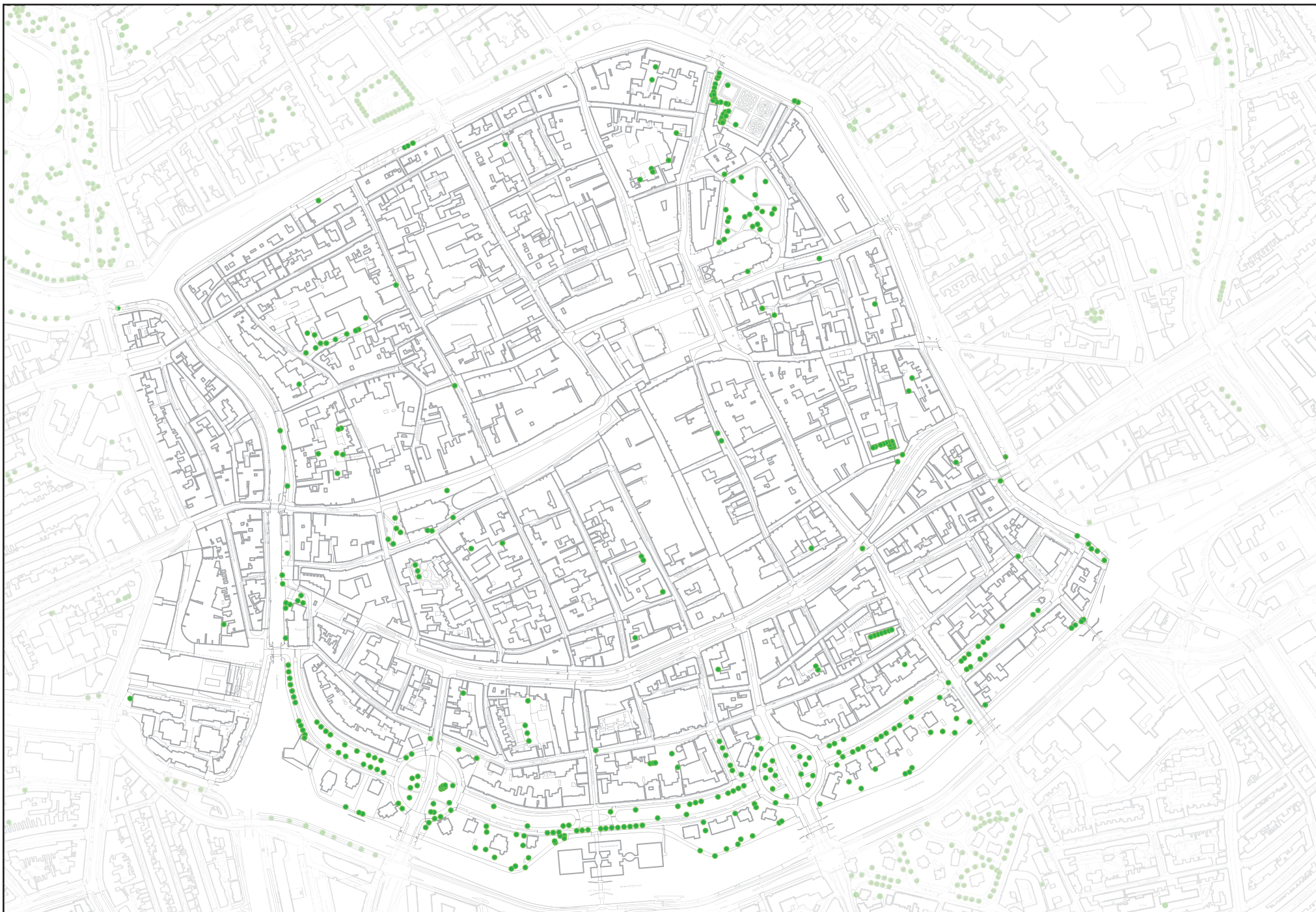
van het plan Brouwer waar de centrale en verbindende groenpartij met bijbehorende bomenreeks de monumentaliteit van deze zuidelijke entree tot de binnenstad onderstreept.

Cultuurhistorisch waardevol voor het Beschermd Stadsgezicht

- De groeninrichting van de 19^e-eeuwse singelaanleg waarbij de singels voorzien zijn van een groene middenberm en waarbij de vrijstaande bebouwing aan de zuidkant op ruime kavels nadrukkelijk in het groen staat. Het groen van de singels loopt door tot aan het water van het Verbindingskanaal.
- Het onbeplante en beplante karakter van respectievelijk de Grote Markt en de Vismarkt en het aansluitende Akerkhof.
- De boombeplanting langs de Diepenring en het Gedempte Zuiderdiep.
- Individuele groengebieden waar vanuit de historie de aanwezigheid van groen is te verklaren (zoals de groene inrichting van de gasthuizen, Prinsentuin, Martinikerkhof). Zie kaart 3.7 voor een overzicht van deze gebieden.
- De nog niet volgebouwde tuinen bij diverse individuele panden.

Oude Kijk in 't Jatstraat 4,
tuin van het Mepschengasthuis

BIJLAGEN

BIJLAGE A: Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur

BIJLAGE B: Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad

BIJLAGE C: Bronvermelding

BIJLAGE A: Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur

De algemene kenmerken kunnen worden uitgewerkt naar specifieke gebieden. In dit hoofdstuk worden per gebied de specifieke kenmerken en waarden beschreven die de cultuurhistorische kwaliteit van een straat, plein of bouwblok bepalen.

Grote Markt

De Grote Markt, centraal gelegen in de oude stad, wordt qua uitstraling voor een belangrijk deel bepaald door de tijdens de naoorlogse wederopbouwperiode uitgevoerde nieuwbouw. Van de oorspronkelijke kenmerkende smalle doorgangen vanuit de toeleidende straten naar het plein is alleen nog sprake bij de Gelkingestraat in de zuidelijke pleinwand. Rond de Martinitoren zijn de doorgangen zo groot geworden dat er sprake is van onvolledige herbouw. Hierdoor is het plein een belangrijke kwaliteit kwijtgeraakt, namelijk haar beslotenheid. Het is vooral de zuidwand die door zijn historische beloop, schaal en bebouwingsbeeld een contrast vormt met de noordwand. In 2012 is begonnen met het vernieuwen van de oostwand. Nieuwbouw wordt op de historische rooilijn geplaatst zodat het plein een deel van haar besloten karakter terugkrijgt.

Dominant aan het plein staat het stadhuis uit 1810. De hoofdentree is op het oosten gericht terwijl het middeleeuwse stadhuis, dat aan dit gebouw voorafging, op het noorden was gericht. Dit gebied rondom het stadhuis herbergt van oudsher belangrijke stedelijke functies; naast het stadhuis gaat het om een goudkantoor uit 1635 (voorheen belastingkantoor), een Waag uit 1662 (gesloopt in 1873), een hoofdwacht uit 1509 (verbrand 1945) en een gerichtplaats.

Het plein kent een duidelijke tweedeling door de vier rijstroken brede busbaan van asfalt en beton met hoge stoepranden die in het verlengde van de Kreupelstraat het plein doorsnijdt. Het plein voor het stadhuis is bestraat met granietkeitjes in de vorm van een grote windroos naar het ontwerp van de vroegere gemeentearchitect S.J. Bouma. De overige bestrating is van rode en gele klinkers.

De Martinikerk gezien naar het zuiden

De Martinikerk gezien naar het westen

Martiniekerkhof

In sterk contrast met de open en steenachtige Grote Markt staat het besloten en enigszins afzijdig gelegen Martiniekerkhof ten noorden van de Martiniekerk. Hier stond tot 1627 de Sint-Walburgkerk, gebouwd in de 12^e eeuw als een twintigzijdige centraalbouw. Het bijzondere karakter van deze openbare ruimte wordt niet alleen veroorzaakt door de ligging in de luvte van de kerk, maar ook door de smalle toegangen, de samenhangende, overwegend historische bebouwing en de groene parkachtige inrichting. De in historisch-functionele zin meer bovenstedelijk bestuurlijke aard van dit stadsdeel komt nog steeds tot uiting in de aanwezigheid van zowel het vroeg 20^e-eeuwse Provinciehuis als het Prinsenhofcomplex. Dominant is echter de Martiniekerk, een overwelfde kruisbasiliek uit de 13^e eeuw van het Westfaalse type, in de 15^e eeuw verbouwd tot hallenkerk en voorzien van de huidige toren. Met name aan de noordzijde van het Martiniekerkhof is de schaal van de begrenzendende bebouwing klein, meer in de richting van de Martiniekerk neemt deze toe: in de westelijke wand bij de daar tot stand gekomen kantoorbebouwing, in de oostelijke wand in de vorm van het provinciehuis en daarbij horende modernere uitbreidingen.

Het kerkgebouw vormt de scheiding tussen het bovengenoemde noordelijke deel van het Martiniekerkhof en het zuidelijke deel dat een daarvan afwijkende, meer steenachtige karakteristiek vertoont. Dit deel is door de verbreding van de doorgang naar de Sint Jansstraat nog slechts moeizaam als onderdeel van de totale ruimte rondom de kerk herkenbaar en vormt vooral een min of meer doorlopende ruimte in het verlengde van de noordzijde van de Grote Markt. De ietwat teruggelegen situering van de zuidelijke straatwand en de westelijke oriëntatie van de bebouwing op de hoek van de Popkenstraat vormde een afzonderlijke plaats die dit gebied in de historische stadsstructuur inneemt. Ook de gedeeltelijke versmalling van de Sint Jansstraat door de tegen de rijbaan geplaatste arcadegevel van het complex bij het provinciehuis leveren hieraan een bijdrage.

Vismarkt

De Vismarkt ligt ten zuidwesten van de Grote Markt, daarvan gescheiden door een restant van de fijnmazige bebouwingsstructuur rondom de complexe bajonet Herestraat/Boteringestraat. Anders dan de Grote Markt en Martinikerkhof bezit deze langgerekte ruimte een duidelijke oost-west richting, die zich voortzet in de structuurlijnen van het Akerkhof en de Brugstraat, respectievelijk Schuitemakersstraat. Opvallend is de westelijke afsluiting van de Vismarkt, gevormd door het forse, neoclassicistische front van de Korenbeurs (1865) waarachter het koor en de toren van de Der Aa-kerk hoog oprijzen. In dit opzicht bestaat er een duidelijk verschil met de afsluitende bebouwing aan de smallere oostzijde van de pleinruimte, die in schaal en karakteristiek overeenkomt met de overige pleinwanden. Hierdoor bestaat evenwicht tussen de oostelijke afsluiting van het plein en de doorgang naar Tussen Beide Markten. De duidelijke langsrichting wordt benadrukt door de geslotenheid van de overige wanden waarin de op de Vismarkt uitmondende noord-zuid straten een ondergeschikte positie innemen.

Een opmerkelijk verschil in functioneel-ruimtelijk opzicht kan worden vastgesteld tussen de beide langsijden van het plein. Waar in de noordelijke pleinwand de vestiging van een aantal grootwinkelbedrijven op vele plaatsen tot samenvoeging en schaalvergroting heeft geleid, heeft de zuidwand door een diverse en minder intensieve functionele ontwikkeling zijn historische bebouwingskenmerken grotendeels behouden. Gebruik en inrichting van de openbare ruimte sluiten bij dit onderscheid aan: direct langs de noordzijde liggen een brede voetgangerszone en een afzonderlijke rijbaan, terwijl het profiel aan de zuidzijde is opgebouwd uit smallere stoep- en gebruikszones op eenzelfde niveau van de aanwezige boombeplanting die voor beslotenheid zorgt. Met als bindend element het open middenterrein.

Op de overgang van de Vismarkt naar het Akerkhof accentueert het voorgebouw van de Korenbeurs de als enige doorlopende noord-zuidas tussen de Folkingestraat en de Stoeldraaijerstraat. Desondanks wordt de lengterichting ruimtelijk voortgezet in het brede noordelijke deel van het Akerkhof dat ook in functie en profiel nauw aansluit op de noordzijde van de Vismarkt. De zuidzijde van het Akerkhof vormt door zijn smalle profiel en sterke scheiding ten opzichte van de Vismarkt een nagenoeg afzonderlijke straatruimte, waarin vooral de zijgevels van kerk en beursgebouw een verwijzing vormen naar de bijzondere structurele opbouw.

De ruggelings geplaatste Der Aa-kerk en Korenbeurs domineren, in onderlinge samenhang de beide zijden van het Akerkhof en vormen een herkenbaar afzonderlijk element in de structuur van de binnenstad. De met bomen beplante open voorruimte ten westen van de A-toren versterkt deze afzonderlijke positie en vormt vrijwel het enige punt waar de noord- en zuidzijde van het Akerkhof nog in directe ruimtelijke relatie tot elkaar staan.

Naar het westen zet het genoemde verschil tussen noord- en zuidzijde in de reeks Vismarkt / Akerkhof zich versterkt voort in de Brugstraat, functioneel en ruimtelijk de hoofdroute aan deze zijde van de binnenstad, respectievelijk de Schuitemakersstraat die het karakter van een achterstraat heeft. Kenmerkend voor beide straten is echter het gebogen beloop en de sterke versmalling in de richting van de A, waardoor er een duidelijke ruimtelijke scheiding bestaat tussen binnenstedelijke ruimten (Akerkhof, Vismarkt) en de daarbuiten gelegen Diepenring.

Het Akerkhof gezien vanaf de Martinitoren (stukje Vismarkt linksonder)

Tussen de markten en het Gedempte Zuiderdiep

In het gebied tussen de marktenreeks en het Gedempte Zuiderdiep is de structuurrichting het sterkst aanwezig in de vorm van een negental, grotendeels op eenzelfde onderlinge afstand van circa 75 meter parallel aan elkaar verlopende straten. De middeleeuwse oorsprong van dit patroon komt tot uiting in het licht golvende beloop en de geleidelijke, geringe vernauwingen en verbredingen in het profiel waardoor een wisselend en ruimtelijk begrensd gebied ontstaat. Daarbij opmerkend dat gezien de profielbreedte van de straten richting de pleinen de bebouwingsdruk toeneemt.

Deze relatief ondiepe bouwblokken zijn steeds dwars op de straat verkaveld, welke oriëntatie zich bij de historische hoofdverbindingen Herestraat en Oosterstraat zelfs tot de hoeken van de Markt en het Zuiderdiep voortzet. Bij de overige noord-zuid straten verloopt de smalle doorgang naar de pleinen echter steeds via zijkanalen van de hoekbebouwing. Overigens kwam tot 1945 de Oosterstraat uit op de Poelestraat en de Poelestraat kwam uit op de Grote Markt. De nieuwe oostwand zorgt ervoor dat deze situatie weer terugkeert.

Enigszins afwijkend van deze eenduidige hoofdstructuur zijn de Peperstraat, de Schoolholm en de Munnekeholm. Daarnaast heeft elke straat een aantal specifieke ruimtelijke karakteristieken op grond van de functionele ontwikkeling, de schaal van de bebouwing, het beloop, het dwarsprofiel of de ruimtelijke beëindiging. Sprekende voorbeelden hiervan zijn de 'verwinkeling' van de Herestraat en de Oosterstraat, de visuele beëindigingen van Peperstraat en Schoolholm, de bajonet in de Munnekeholm, de laat 19^e-eeuwse bedrijfsbebouwing in de Pelsterstraat en de sterke woonfunctie van de Haddingestraat. Ook bijzondere bebouwingselementen zoals het Pepergasthuis en het Pelstergasthuis of de Synagoge aan de Folkingestraat dragen aan deze herkenbaarheid bij. In samenhang met de manifeste structuurrichting zijn de slechts beperkt aanwezige dwarsverbindingen zeer ondergeschikt en bestaan uit enige korte, ten opzichte van elkaar en op de achterkavelgrens verspringende gangen en stegen. Soms strekken deze zich tot slechts de halve bouwblokdiepte uit en eindigen in een half openbare binnenruimte, zoals een aantal stegen ten westen van de Gelkingestraat. De tussen de Oosterstraat en Peperstraat doorlopende Papengang is door de historische bebouwing en detaillering van een bijzondere ruimtelijke kwaliteit.

Anders dan de hiervoor genoemde dwarsstegen ligt een aantal dwarsstraten in de strook direct ten noorden van het Zuiderdiep wel in elkaars verlengde. Hierin is een reeks middeleeuwse muurstraten te herkennen, samenhangend met de begrenzing van de stad – een verruiming daarvan – in de eerste helft van de 15^e eeuw. Ruimtelijk komt dit historische structuurkenmerk tot uiting in rooilijnverspringingen, oriëntatiewisselingen van bebouwing, richtingverdraaiingen en sterke hoogtever-

schillen bij de doorgangen naar het Zuiderdiep. De samenhang van de muurstraten in een aantal reeksen is nog goed afleesbaar en wordt slechts verstoord door het grootschalige winkelgebouw dat de Burchstraat onderbreekt. Het beloop van de muurstraat ten zuiden van de Kleine Peperstraat is al bij de aanleg van het Kattendiep in de 17^e eeuw verdwenen.

Het Gedempte Zuiderdiep is door zijn brede, gebogen beloop nog duidelijk herkenbaar als een doorlopende historische grenslijn in de binnenstadsstructuur. De door de demping van het water ontstane grote profielbreedte wordt door bomenrijen en bestrating opgedeeld in een aantal verschillende gebruiksstroken, waarbij het aanvankelijke karakter van een 'achterafgracht' met onbeduidende bebouwing en vooral tuinen veranderde in een straat met een aaneengesloten bebouwingsbeeld. Door de aanleg van de Stationsstraat in de late 19^e eeuw werd het Zuiderdiep belangrijker en vond schaalvergroting in de bebouwing plaats.

In het oostelijke gedeelte bevinden zich enige dominante gebouwen die de hoeken van de straten visueel begrenzen. Naar het westen toe lopen zowel de schaal als de functionele diversiteit van de grotendeels aaneengesloten bebouwing geleidelijk terug. Een doorbreking van de kenmerkende structurele opbouw vormt de vooruitgeschoven positie van Academie Minerva ten opzichte van de overige ruimtebegrenzende straatwand, waardoor de ruimtelijke samenhang met de daarachter gelegen Reitemakersrijge is doorbroken.

Oosterstraat

Ten noorden van de markten

Het gedeelte van de middeleeuwse stad ten noorden van de marktenreeks bezit in beginsel dezelfde noord-zuid gerichte structuur van doorlopende hoofdstraten met ondergeschikte dwarsverbindingen. Het patroon vertoont hier echter een minder grote regelmaat, terwijl de onderlinge afstand tussen de drie hoofdstraten ongeveer het dubbele bedraagt van die aan de zuidzijde. Dit beeld is het duidelijkst aanwezig aan weerszijden van de Oude Boteringestraat, waar door de grotere afstand tot de Oude Ebbinge-, en respectievelijk Kijk in 't Jatstraat een zelfstandige historische ontwikkeling – met een complexere verkaveling en ontsluiting – van de tussengelegen gebieden tot stand is gekomen. Veelal ligt hieraan de vestiging van een klooster of geestelijke instelling ten grondslag, zoals bij de ontwikkeling van het universiteitscomplex aan de Broerstraat. Kenmerkend is dat dergelijke ontwikkelingen zich vrijwel geheel achter de bebouwing van de hoofdstraten hebben voltrokken, waardoor de geslotenheid van deze straten en de nadrukkelijke noord-zuid structuur bewaard is gebleven. In deze structuur is vooral de Oude Boteringestraat door de vele gave historische binnenstadshuizen van bijzondere waarde voor het stadsgezicht. Aan deze straat en aan de smallere Oude Kijk in 't Jatstraat komen ook enige bijzondere bebouwingselementen voor zoals het oude gerechtsgebouw, de onopvallend terugliggende Doopsgezinde Kerk of het Harmoniegebouw dat zich met een eigen voorruimte in de gesloten straatwand voegt. Als zelfstandige stedenbouwkundige ruimte manifesteert zich de Broerstraat met het daaraan gesitueerde Academiegebouw en de Universiteitsbibliotheek ter plaatse van de afgebroken Martinuskerk.

Het patroon van de gesloten straatruimtes is alleen in sterke mate gewijzigd in het zuidelijk deel van de Oude Ebbingestraat waar door de naoorlogse aanleg van het Kwinkenplein en verlegging van de rooilijnen de ruimtelijke beslotenheid bij de doorgang naar de Grote Markt grotendeels is verdwenen. Afwijkend van de kenmerken van de historische stadsstructuur is ook de Kreupelstraat, een naoorlogse doorbraak vanaf de noordoostzijde van de Grote Markt, waardoor de afzijdige ligging van het Martinikerkhof is verzwakt en enige onduidelijk gestructureerde straatruimtes zijn ontstaan.

Oude Ebbingestraat

Het noordelijk deel ten westen van de Oude Kijk in 't Jatstraat / Stoeldraaierstraat

Dit deel van de binnenstad kenmerkt zich door de afwezigheid van een sterk overheersende structuurrichting. De verkaveling en wisselende bouwblok-omvang met name in de Grote en Kleine Kromme Elleboog laten dat zien. Dit zijn korte geknikte straatjes met een meebuigende verkavelingsrichting, waarbij de knikpunten een afgeleide lijken te zijn van de diepte van de kavels aan de hoofdstraten. De beide ellebogen omsluiten namelijk het oorspronkelijke erf van het 13^e-eeuwse Hinckaertshuis (Oude Kijk in 't Jatstraat 6). De schaal van de bebouwing aan deze straatjes en aan de oost-west lopende Visserstraat is over het algemeen klein.

Een afzonderlijke plaats neemt De Laan in, een wellicht pre stedelijke verbinding waarvan het slingerende beloop de A volgt. Door de diep doorlopende verkaveling vanuit het Hoge der A heeft deze straat het karakter van een achterstraat gekregen.

Langs de noordelijke rand van de oude stad, vrijwel direct achter de bebouwing van de Diepenring, bevindt zich de duidelijke herkenbare doorlopende reeks van straten waarvan de ligging gerelateerd is aan de middeleeuwse stadsmuur. De nabijheid van de Noorderhaven, via een groot aantal korte doorsteken of driften bereikbaar, is er de oorzaak van dat deze strook vele pakhuizen en bedrijfsgebouwen telt. De aanwezige hoogteverschillen zowel in de lengterichting van de stratenreeks als dwars daarop, verwijzen naar het natuurlijk reliëf van de zandrug waarop de stad is ontstaan.

Oostelijk van de Ebbingestraat zet deze muurstratenreeks zich voort waarbij de afstand tot de Diepenring aanmerkelijk toeneemt als gevolg

van een wijziging in het grachtenstelsel aan het begin van de 17^e eeuw. Voorbij de onderbreking ter plaatse van de Prinsentuin, waar de structuurlijn nog in het beloop van de bebouwing herkenbaar is, zet de stratenreeks zich direct langs de buitenzijde van het Martinikerkhof voort. De aansluiting op de muurstraten in de zuidelijke binnenstad vindt plaats bij de kruising met de Poelestraat, waar enige sprongsgewijze veranderingen in de straatbreedte de ligging van de oude stadsbegrenzing markeren.

Oude Kijk in 't Jatstraat, westzijde

Tussen de singelgordel en het Gedempte Zuiderdiep

Dit gebied is een 15^e-eeuwse stadsuitleg, een enigszins diffuse zone met een grotendeels historisch patroon van binnenstraten en overwegend dichte, gemengde woon- en bedrijfsbebouwing. Hieronder neemt het Sint Anthony Gasthuis op de hoek van de Rademarkt en de Herebinnensingel een bijzondere plaats in. Op verschillende plaatsen in dit gebied zijn nieuwbouwprojecten gerealiseerd wat veelal met behoud en versterking van de bestaande structuur en soms ook met het tegendeel daarvan gepaard is gegaan. Exponent van dit laatste is ondermeer het in de jaren '80 gebouwde hoofdbureau van politie aan de Rademarkt dat - gebouwd op een omvangrijk kaalslaggebied - nauwelijks aansluit op zijn omgeving.

De verbindingen tussen het Zuiderdiep en de singels worden gevormd door een aantal doorsnijdingen van het tussengelegen gebied. Hiervan sluiten de Verlengde Oosterstraat en de Herestraat aan op het patroon van de oude stad; de jongere Stationsstraat eindigt op het Zuiderdiep. In alle gevallen zijn de overgangen vanuit het oudere stadsge-deelte herkenbaar in verbredingen of versmallingen van het straatprofiel. Bij het Hereplein deels en het Emmaplein nog volledig aanwezig, vindt een nadere verbijzondering van de pleinvorming plaats door vier, op de diagonale assen geplaatste vrijstaande bouwblokken, waardoor de kruising met de singelgordel nog eens extra wordt benadrukt.

Begin jaren negentig zorgde een miljeu-nenschenking van de Gasunie ervoor dat er een nieuw en bijzonder opval-lend Groninger museum gebouwd zou worden in de zwaaikom in het verbin-dingskanaal grenzend aan de singels. Het architectenteam – onder leiding van ontwerper Mendini – was gebonden aan een aantal eisen van de gemeente. Er moest een directe fiets- en voetgan-gersbrug (de Werkmanbrug) tussen het

station en binnenstad opgenomen worden in het ontwerp, de scheepvaart moest door kunnen gaan, en men moest vanaf de ene oever de andere oever kunnen blijven zien. De Werkmanbrug heeft ervoor gezorgd dat de route vanaf het station naar het centrum met name over de aangrenzende Ubbo Emmiusstraat en Folkin-gestraat van een nieuwe dynamiek is voorzien.

Gedempte Zuiderdiep

BIJLAGE B: Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad

In deze bijlage wordt van alle straten binnen het plangebied een schets gegeven van de cultuurhistorische karakteristiek. Het gaat daarbij om zowel de perceelstructuur als de daarop aanwezige bebouwing; beide zijn in de binnenstad voor een belangrijk deel nog middeleeuws. Hier geldt dat de eeuwenlange ontwikkeling van de stad veelal plaatsvond met behoud van zowel de oude perceelstructuur als belangrijke delen van de middeleeuwse en 17^e-eeuwse bebouwing. Omdat de voorgevels herhaaldelijk werden gemoderniseerd en verbouwd valt de hoge ouderdom van de huizen (dragende zijmuren, balklagen, kapconstructies en dergelijke) vaak niet direct op. De historische gelaagdheid van de bebouwing in de binnenstad beslaat een periode van ruim zeven eeuwen en in de ondergrond zitten nog eens zeven eeuwen. Dit is een belangrijke kwaliteit, niet alleen voor de bewoners en bezoekers van de stad, maar het is tevens een archief in steen en hout dat een belangrijke informatiebron vormt voor de geschiedschrijving van Groningen.

De binnenstad wordt gekenmerkt door een orthogonaal stratenplan, dat rechtstreeks is terug te voeren naar een ongeveer 11^e-eeuws stadsontwerp. Aan dit oorspronkelijke straten- en marktenplan zijn in de late middeleeuwen min of meer organisch straten en stegen toegevoegd; de stegen ontstonden gelijk op met een voortschrijdende verstening van de stad. De vergroting van de stad in de 15^e en 17^e eeuw bouwde voort op het bestaande stratenplan, of was geënt op een aanwezige oudere verkaveling (ten zuiden van het Kattendiep en Zuiderdiep). De in de 17^e en 19^e eeuw aangelegde straten passen in het verkavelingsplan, maar zijn nieuwe structuren. De straten van na 1945 zijn doorbraken, verleggingen en verbredingen van bestaande straten en breken met de oorspronkelijke structuur.

Met uitzondering van het stadsdeel Martinikerkhof-zuidzijde/St. Jansstraat - Oude Ebbingestraat - Hofstraat en Singelstraat is op de kadastrale minuut van 1830 in de bouwblokken tussen de oorspronkelijke straten in het algemeen de hoog-middeleeuwse agrarische (boerderij)verkaveling te reconstrueren. Binnen deze kavels ontwikkelde zich de huidige perceelstructuur (huiskavels). Deze worden vanaf de 13e eeuw van bakstenen bebouwing voorzien, in een enkel geval over twee percelen heen (dwarspand). In de regel ligt de nok evenwijdig aan de perceelrichting, en dus haaks op de richting van de straat. Vanaf de 13e eeuw liggen de rooilijnen vast, waarbij er voor het huis een privéruiimte was voor stoepen. Samen met de nokrich-

ting, de aanwezigheid van achterhuizen, druppen (afwateringsstrook tussen twee huizen), stegen, etc. vormt de rooilijn de bebouwingsstructuur. Deze structuur bepaalt het ritme van de straatwand en hierachter bevat de bebouwing veelal belangrijke delen van de middeleeuwse stad.

In een groot deel van de binnenstad is de oorspronkelijke verkavelings- en perceelstructuur nog aanwezig. Vanwege de ook nog aanwezige middeleeuwse bebouwing hebben deze structuren een grote cultuurhistorische waarde.

Per straat wordt aangegeven in hoeverre de oude perceelstructuur bewaard is gebleven. Daarvoor is de huidige situatie vergeleken met de weergave op de oudste kadasterkaart uit omstreeks 1830. In 1830 was de middeleeuwse perceelstructuur, waarvan de essentie zoals hierboven beschreven teruggaat tot in de 11^e eeuw, nog vrijwel gaaf aanwezig, samen met de uitbreidingen van de middeleeuwse stad in vooral de eerste helft van de 17^e eeuw. Grote wijzigingen vonden pas plaats in de late 19^e en in de 20^e eeuw.

De ouderdom van de bebouwing wordt beschreven aan de hand van de door bouwhistorisch onderzoek bekende cascodateringen. De veelal later verbouwde voorgevels en geheel nieuw gebouwde panden zijn onderzocht aan de hand van architectuurhistorisch onderzoek. Het beeld van de belangrijkste straten in het centrum wordt in hoge mate bepaald door de groei en welvaart van de stad in vooral de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw. Groningen ontwikkelde zich in deze periode tot derde handelsstad van Nederland. Voornamen woonstraten als de Herestraat en de Oosterstraat veranderden geleidelijk aan in echte winkelstraten. Voor noodzakelijke uitbreiding of vergroting werden de bestaande oudere panden verbouwd en veelal opgehoogd met een mezzanino (een halve verdieping). Veel oude gevels (bijvoorbeeld met een driehoekige top) werden in dat geval gesloopt of gemoderniseerd en voorzien van een over de hele breedte doorgaande kroonlijst, de zogenaamde lijstgevel. Het aanbrengen van dit soort gevels was daarnaast ook een goedkope oplossing ter vervanging van de dikwijls bouwvallige geveltop. Ook typerend voor de 19^e eeuw zijn de neostijlen die hun intrede doen en de komst van bijzondere gebouwentypen zoals warenhuizen, pakhuizen, bankgebouwen, kantoren en winkels. De toepassing van nieuwe bouwmaterialen als ijzer, staal en beton en moderne constructie-

methoden boden ongekeerde ruimtelijke mogelijkheden. De winkels werden vaak in bestaande oudere panden ondergebracht en voorzien van een eigentijdse winkelpui. In de jaren '20 en '30 van de 20^e eeuw trad schaalvergroting op in de vorm van nieuw gebouwde winkelmagazijnen en warenhuizen. In een aantal woonstraten verschenen hier en daar woningcomplexen na sanering van bestaande, oudere bebouwing. Ondanks de typisch 19^e-eeuwse ingrepen die het beeld in veel straten bepalen, blijkt in Groningen bij een fors aantal panden het middeleeuwse casco of delen daarvan behouden te zijn, als gevolg van het karakteristieke, pandsgewijze vernieuwingsproces.

In de navolgende beschrijving van de karakteristiek per straat komen de volgende elementen aan de orde:

- Ouderdom van de straat
- Kavel- en perceelstructuur
- Bebouwingsstructuur, horizontaal en verticaal
- Huidige gemiddelde bouwhoogte
- Type bebouwing en harmonie
- Bijzondere bebouwing en elementen

Berekening gemiddelde bouwhoogte:

De gemiddelde bouwhoogte wordt per straat weergegeven om een vergelijking in bouwhoogte tussen gebieden mogelijk te maken. Het betreft hier de gemiddelde bouwhoogte van de bestaande bebouwing. De gemiddelde bouwhoogte van de straten of bij lange straten (zoals het Gedempte Zuiderdiep) delen daarvan is berekend door het aantal bouwlagen van de panden aan een straat op te tellen en die door het aantal panden te delen. De kappen, met tenminste 2 hellende vlakken, zijn niet als aparte bouwlaag meegerekend, de souterrains wel. Panden met een zogenaamde mezzanino (een halve verdieping) zijn ook als een halve bouwlaag gerekend. Zo is een globaal gemiddelde weergegeven.

Achter de Muur

Deze middeleeuwse straat komt uit op een nieuw pleintje naast het Casino met aan de zuidkant het middeleeuwse Pepergasthuis. Dit is de enige plaats in de stad waar vanaf de straat een restant van de middeleeuwse stadsmuur is te zien. De oostwand van de straat wordt gevormd door een groot appartementencomplex uit 1983-1985 dat de stadsmuur met de daar tegenaan gebouwde huizen vervangt.

De westkant bestaat vooraan uit de zijkant van het hoekpand met de Poelestraat, daarachter diverse 19^e-eeuwse pakhuizcomplexen die van oorsprong behoren bij bebouwing aan de Peperstraat. Hier is de oude perceelstructuur goed bewaard gebleven. Ondanks de nieuwbouw vormt de straat met overige bebouwing qua schaal en maat een evenwichtig geheel. Het pleintje hierachter wordt gedomineerd door het grootschalige nieuwbouwcomplex van het casino uit 1986-1990.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,3 (oostzijde)
 3,7 (westzijde)

Akerkhof noordzijde

Dit is een belangrijk onderdeel van de middeleeuwse oost-west as van het stadsplan. De oude perceelstructuur is grotendeels in tact gebleven. Veel panden dateren uit de 14^e tot en met de 16^e eeuw en diverse daarvan zijn al vanaf de 16^e eeuw ver naar achteren uitgebreid met een aantal achterhuizen. De straatwand kent een gevarieerd gevelbeeld met lijst- en topgevels. De meeste panden hebben hun kap met de nok haaks op de straat. Afwijkend qua vorm, massa en hoogte in dit regelmatig patroon is een voormalig modemagazijn tegenover de Der Aa-kerk uit circa 1965 van de 20^e eeuw. Voor het overige vormt de straatwand een evenwichtig en karakteristiek geheel.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6

Akerkhof westzijde

De westzijde van het Akerkhof is een secundaire, middeleeuwse structuur. Hoewel de perceelstructuur goed bewaard is gebleven dateert de bebouwing uit het eind van de 19^e eeuw en vooral het begin van de 20^e eeuw. Het midden-deel van de wand bestaat uit een voormalig bankgebouw. De straatwand vormt een evenwichtig en karakteristiek geheel.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7

Akerkhof zuidzijde

Dit is een secundaire, middeleeuwse structuur, die voor een belangrijk deel bewaard is gebleven. De bebouwing is zeer divers qua ouderdom, uiteenlopend van de 14^e eeuw tot en met de eerste helft van de 20^e eeuw. Een relatief groot deel daarvan is 19^e- en vroeg 20^e-eeuws waaronder een voormalig kloostergebouw op de hoek met de Schoolholm en een voormalige bioscoop nabij de hoek met de Folkingestraat. Gevarieerd en evenwichtig straatbeeld met variatie aan kapvormen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (tussen Munnekeholm en Schoolholm)
2,7 (tussen Schoolholm en Folkingestraat)

Akerkstraat

Deze straat vormde oorspronkelijk de verbinding tussen twee middeleeuwse stegen. De oude perceelstructuur van deze geknikte straat is gedeeltelijk behouden gebleven. In het midden aan de oostkant is een gedeelte opgeruimd en is de rooilijn teruggelegd met daaraan bebouwing uit de jaren '30 van de 20^e eeuw. Het eerste gedeelte van de straat is duidelijk ondergeschikt aan het Akerkhof. Hier staan de achterhuizen van de voorhuizen op de straathoeken. Aan de westkant staat het Armhuiszittend convent. Dit in aanleg 17^e-eeuwse gebouw staat met een langgerekte eind 19^e-eeuwse, eenlaagse vleugel aan de straat. De overige bebouwing dateert uit de 19^e en 20^e eeuw met daartussen nog een huis uit de 17^e eeuw. Door gedeeltelijke rooilijnverlegging en sloop is het straatbeeld weinig evenwichtig.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (oostzijde)
1,7 (westzijde)

Apoortenmolendrift

Dit korte straatje was oorspronkelijk een 17^e-eeuws pad. Aan de zuidkant is de oude perceelstructuur behouden gebleven. Opvallend is de hoog gelegen voortuin op de zuidoosthoek met de Westerhavenstraat die een restant is van de 15^e-eeuwse vestingwerken nabij een vroegere molen die op de dwinger van de stadswal stond. De beide rooilijnen maken een sprong, waarbij die niet precies, maar ongeveer overeen komt met de situatie op de oudste kadasterkaart. Aan de zuidkant hebben enkele huizen een 17^e-/18^e-eeuwse kern. Het bebouwingsbeeld aan de zuidkant is evenwichtiger dan aan de noordzijde.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (noordzijde)
2,0 (zuidzijde)

Astraat

Deze straat was oorspronkelijk een 11^e-/12^e-eeuwse uitvalsweg richting het westen van de provincie en richting Friesland. Ze bestaat uit een smal en een breed gedeelte. Het smalle oostelijke deel ligt binnen de voormalige 17^e-eeuwse omwalling en hier is de oude perceelstructuur goed bewaard gebleven. In het midden van het smalle gedeelte van de straat stond tot de sloop in 1828 de middeleeuwse binnen-Apoort waarvan restanten in de bebouwing bewaard zijn gebleven. De geknikte zuidelijke rooilijn herinnert nog aan de locatie van de poort. Een deel van de bebouwing heeft een kern uit (tenminste) de 17^e eeuw en haar kap met de nok haaks op de rooilijn. Het gevelbeeld is grotendeels 19^e eeuws met daartussen een 18^e-eeuwse klokgevel. Het bredere westelijke deel van de straat is aangelegd vanaf 1875 na de slechting van de vestingwallen en heeft een overwegend laat 19^e-eeuws bebouwingsbeeld. In zijn totaliteit kent de straat een gevarieerd en evenwichtig gevelbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (noordzijde)
2,4 (zuidzijde)

Barakken

Zie Coehoornsingel

Broerstraat

De Broerstraat was van oorsprong een middeleeuwse gang. Aan de zuidkant is de oude rooilijn nog min of meer in tact. Aan de noordkant is de rooilijn in de 19^e eeuw fors teruggelegd ten behoeve van het oude Academiegebouw uit 1846 waardoor een plein is ontstaan (Academieplein). Aan de noordzijde zijn in de 19^e eeuw eveneens de straathoeken (Oude Kijk in 't Jatstraat en Oude Boteringestraat) teruggerooid. Van de oorspronkelijke perceelstructuur is (met uitzondering van de straathoeken) niets meer over. De straat wordt nu gedomineerd door het monumentale front met toren van het Academiegebouw uit 1906. Aan de overkant is de nieuwbouw van de beide bibliotheken (openbaar en universitair) gezichtsbepalend, op de plek waar de 19^e-eeuwse Broerkerk heeft gestaan. De schaal spoort met die uit het verleden, want zowel aan de noord- als aan de zuidzijde stonden middeleeuwse kloostercomplexen met aan de zuidzijde een forse kerk (de oude Broerkerk).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
4,0 (zuidzijde)

Brugstraat

De Brugstraat vormt een belangrijk onderdeel van het oorspronkelijke stratenplan van Groningen. De straat begint breed aan de kant van het Akerkhof en versmalt zich richting de Abrug. In de noordelijke gevelwand staan diverse forse huizen uit vermoedelijk de 14^e eeuw met daartussen huizen uit de 15^e en 16^e eeuw. In de zeven panden lange Jugendstil winkelgalerij uit 1904/1909 is een duidelijke geleiding aangebracht die past in het ritme van de straatwand. Het forse en monumentale woonwinkelpand Brugstraat 7 staat op twee grote percelen.

Aan de zuidkant is de oude perceelstructuur nagenoeg gaaf bewaard gebleven. Hierop staat een rij forse 14^e-eeuwse panden en voorts bebouwing uit de 16^e eeuw en later. Bijzonder gelegen is het vrijstaande blokvormige gebouw nabij de Abrug, dat oorspronkelijk deel uitmaakte van de 13^e-eeuwse Apoort.

Aan de noordzijde van de brug heeft een soortgelijk gebouw gestaan maar dit is in de 18^e eeuw gesloopt. Vrijwel alle monumentale panden hebben een kap met de nok haaks op de straat. De straatwanden vormen een harmonieus evenwichtig ensemble met overwegend 19^e-eeuws en vroeg 20^e-eeuws gevelbeeld met daartussen de zeldzame gotische gevel van het Scheepvaartmuseum.

Gemiddelde bouwhoogte:

2,6 (zuidzijde)

2,7 (noordzijde)

Noorderhaven

Bruine Ruitersstraat

Zie Kleine Pelsterstraat

Burchtstraat

Van oorsprong was dit een straat 'Achter de (stads) Muur' die van de Oosterstraat naar de Herestraat doorliep, maar door de nieuwbouw van een groot warenhuis in 1970 van de Herestraat is afgesneden. Het gedeelte ten westen van de Gelkingestraat is hierdoor verworden tot een onaanzienlijk pleintje met diverse blinde gevels met een rommelig karakter. Het deel ten oosten van de Gelkingestraat heeft aan de zuidkant aaneengesloten historische bebouwing die voor een deel tegen de middeleeuwse stadsmuur is aangebouwd. Het gevelbeeld is overwegend 19^e-eeuws met enkele oudere gevels daartussen. Hier is de oude perceelstructuur goed behouden gebleven en heeft de straatwand een evenwichtig karakter. Gevarieerde kapvormen met nokken haaks op en evenwijdig aan de rooilijn. Aan de noordkant staan enkele 16^e-/17^e-eeuwse huizen (waaronder een pakhuist) die onderling door in de rooilijn gemetselde tuilmuren zijn verbonden. Karakteristiek is de afwisseling tussen bebouwde en onbebouwde percelen.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (noordzijde)

2,2 (zuidzijde)

Butjesstraat, Kleine Butjesstraat, Pausgang, 't Klooster, Rodeweeshuisstraat en Stalstraat

Deze straten zijn van oorsprong middeleeuwse gangen en ontsluiten het gebied tussen de Oude Boteringestraat, de Oude Ebbingestraat, de Grote Markt en de Hardewikerstraat. In het noord-zuid georiënteerde middengebied tussen de achterkanten van de verkaveling aan de Oude Boteringestraat en Oude Ebbingestraat is met uitzondering van het Rode Weeshuiscomplex niets van de oude verkavelingsstructuur en bebouwing bewaard gebleven. Bovendien zijn veel rooilijnen verlegd om de stegen breder te maken. Het Rode Weeshuis was in de middeleeuwen een klooster, het Olde Convent. Bij de bewaard gebleven hofbebouwing hoort ook een rij vóór het complex gebouwde huizen aan de Rodeweeshuisstraat. In het middengebied staat onder andere een groot appartementencomplex uit de jaren '80 van de 20^e eeuw waar voorheen een R.K. klooster (later Mariapension) stond, een schoolgebouw en een paar 17^e/19^e-eeuwse pakhuizen. Het gebied heeft een weinig evenwichtigharmonieus karakter. Wel kent het gebied enkele waardevolle gevelwanden zoals de noordzijde van de Rode Weeshuisstraat en delen van de Butjesstraat, de oostwand van de Kleine Butjesstraat en de westwand van de Pausgang. Karakteristiek voor deze

laatste straat zijn de tuinen die horen bij de bebouwing aan de Oude Boteringestraat.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (binnengebied)
2,5 (randen)
2,1 (Rode Weeshuisstraat noordzijde)
3,5 (Rode Weeshuisstraat zuidzijde)

Carolieweg

Dit is een secundaire middeleeuwse straat. De oude perceelstructuur is, met uitzondering van het gedeelte aan de noordkant hoek Herestraat, goed bewaard gebleven. De straat bezit een gevarieerd bebouwingsbeeld met enkele huizen uit de 15^e tot en met de 17^e eeuw en relatief veel 19^e-eeuwse bebouwing en gevelbeeld. Aan de zuidzijde staan enkele hogere nieuwbouwcomplexen. Aan de kant van de Herestraat domineert het 20^e-eeuwse moderne warenhuis van de HEMA uit de jaren '60 met gesloten zijgevel aan de Carolieweg en afwijkend qua schaal, maat en materiaalgebruik. Voor het overige bieden de straatwanden een evenwichtig en karakteristiek beeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (noordzijde)
2,6 (zuidzijde)

Coehoornsingel, Radebinnensingel, Kleine Molenstraat, Trompstraat, 1e Drift Gedempte Zuiderdiep, 2e Drift Gedempte Zuiderdiep, Herepoortenmolendrift, Barakken, Raamstraat, Phebenstraat, Ruiterstraat, Ubbo Emmiusstraat, Driemolendrift, Jonkerstraat, Zuiderkuipen, Ganzevoortsingel, Museumstraat, Prinsenstraat

Deze straten zijn van oorsprong straten uit de 15^e tot 19^e eeuw en zijn geënt op de middeleeuwse verkaveling, de vestingwallen en de plaats van het kasteel van Alva (Raamstraat, Prinsenstraat). Ze liggen in het gebied tussen het Gedempte Zuiderdiep/Gedempte Kattendiep en het Verbindingskanaal en dit is weer onder te verdelen in twee delen: Aan de noordkant het langwerpige, in de 15^e eeuw bij de stad gevoegde gebied tussen het Zuiderdiep/Kattendiep en de binnensingelstraten en aan de zuidkant het eveneens langwerpige gebied ter plaatse van de vroegere vestingwerken waarop hoofdzakelijk laat 19^e-eeuwse bebouwing staat aan de monumentale singelreeks volgens het stedenbouwkundige plan van B. Brouwer.

In het 15^e-eeuwse gebied resteert, met uitzondering van het gebied rond de Steentilstraat en de Herestraat, weinig meer van de oude perceelstructuur, slechts enkele huizen zijn ouder dan 1830. Daarom worden alleen die straten apart genoemd waaraan een substantieel deel van de oude bebouwing be-

waard is gebleven en de singels vanwege hun bijzondere en monumentale aanleg. De overige bouwblokken zijn bebouwd met veelal eenvoudige 19^e-eeuwse huizen, afgewisseld met een groot politiebureau en grootschalige stadsvernieuwing uit de naoorlogse periode.

Op diverse plaatsen zijn na 1830 de rooilijnen gewijzigd. In de late 19e eeuw gebeurde dat voor de bouw van het (oude) Groninger Museum en de aanleg van de Stationsstraat. In de tweede helft van de 20e eeuw gebeurde dat voor de bouw van het grote politiebureau (waarvoor drie bouwblokken werden gesloopt), Academie Minerva en voor grootschalige stadsvernieuwing. In één geval werd een compleet bouwblok vervangen. Opvallend daarbij is dat het stratenpatroon werd gewijzigd (verlegging van de Herepoortenmolendrift en het doortrekken van de Kleine Raamstraat). Het straatbeeld is in dit gebied is zeer divers waarbij de grootschalige stadsvernieuwingprojecten (o.a. het Raamstraatcomplex uit 1979) en het politiebureau het bebouwingsbeeld voor een belangrijk deel bepalen. De historische karakteristiek is hiermee rigoreus opgeruimd. Daarnaast is er een aantal redelijk gaaf bewaard gebleven 19^e-eeuwse straatwanden, met name achter de singels. Hier is het bebouwingsbeeld wel evenwichtig.

Coehoornsingel

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,2 (Coehoornsingel noordzijde tussen Stationstraat-Ubbo Emmiusstraat)
	3,0 (Coehoornsingel noordzijde tussen Ubbo Emmiusstraat-Herestraat)
	2,1 (Coehoornsingel zuidzijde tussen Stationstraat-Ubbo Emmiusstraat)
	1,9 (Coehoornsingel zuidzijde tussen Ubbo Emmiusstraat-Herestraat)
	2,3 (Driemolendrift oostzijde)
	3,0 (Driemolendrift westzijde)
	2,1 (Ganzevoortsingel noordzijde)
	2,1 (Ganzevoortsingel zuidzijde)
	3,0 (Herenpoortenmolendrift)
	2,0 (Museumstraat)
	3,5 (Prinsenstraat noordzijde)
	2,7 (Prinsenstraat zuidzijde)
	2,5 (Raamstraat noordzijde)
	3,4 (Raamstraat zuidzijde)
	2,5 (Ubbo Emmiusstraat westzijde)
	2,2 (Ubbo Emmiusstraat oostzijde)
	2,0 (Zuiderkuipen oostzijde)
	3,2 (Zuiderkuipen westzijde)
	2,2 (Stationsstraat oostzijde)
	2,1 (Stationsstraat westzijde)
	(2,5) Moeskersgang

De Laan

Van oorsprong een pre-stedelijke weg. Van de oorspronkelijke bebouwing en perceelstructuur resteert alleen aan de uiteinden van de straat nog iets, voor het overige is alles gesloopt in de periode 1980-1985. Prominent in de oostelijke gevelwand is het zeer forse faculteitsgebouw uit 1980 dat in maat en schaal geen aansluiting heeft met de omgeving; bovendien staat het niet in maar verspringend achter de historische rooilijn. De westelijke rooilijn van De Laan is in de nieuwbouw (woningen) bewaard, de percelering niet. Het straatbeeld heeft een onevenwichtig, doods karakter.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	3,0 (westzijde)
	2,6 (oostzijde)

Derde Drift Lopende Diep

De driften zijn van oorsprong een 17^e-eeuwse verbinding over de stadswal heen. De oude perceelstructuur is redelijk goed bewaard gebleven. Het karakter van de straat wordt gevormd door de 19^e-eeuwse zijgevels van de hoekhuizen van de aanliggende straten.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	3 (westzijde)
	2 (oostzijde)

Driemolendrift

Zie Coehoornsingel

Dwarsstraat

Dit is van oorsprong een 17^e-eeuwse weg. Aan de noordzijde is de oude perceelstructuur redelijk bewaard gebleven. Aan de zuidkant is de structuur van grote percelen in het voorste deel van de straat bewaard gebleven. Het achterste gedeelte op de hoek van de Sledemenerstraat is gesloopt ten behoeve van een plantsoentje. De bebouwing is eenvoudig en dateert uit de 19^e eeuw en vooral uit de tweede helft van de 20^e eeuw (stadsvernieuwing) en is weinig evenwichtig van karakter.

Eerste Drift Gedempte Zuiderdiep

Zie Coehoornsingel

Eerste Drift Spilsluizen

De oude perceelstructuur is alleen aan de kant van de Hardewikerstraat herkenbaar. Ten noorden hiervan zijn de oorspronkelijke grote bouwvlakken later onderverdeeld in kleinere eenheden. De bebouwing die hierop staat dateert dan ook uit de 19^e en 20^e eeuw. Het zuidwestelijke hoekpand dateert in de kern uit de 17^e eeuw. In het midden van de westwand is recent forse nieuwbouw gerealiseerd die zich slecht verhoudt tot het kleinschalige karakter van de Driften.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,2
-------------------------------	-----

Tweede Drift Spilsluizen

De oude perceelstructuur is over het algemeen goed bewaard gebleven. De huidige bebouwing heeft veelal een 17^e-eeuwse kern terwijl het gevelbeeld 19^e-eeuws is. De straat heeft een kenmerkend kleinschalig karakter.

Emmaplein

Zie Praediniussingel

Folkingedwardsstraat

Dit is van oorsprong een middeleeuwse gang. Vrijwel alle bebouwing is bij een stadsvernieuwingsproject tussen 1981 en 1986 in fasen geheel vernieuwd waarbij de oude perceelstructuur grotendeels is verdwenen. De zuidzijde van de straat wordt grotendeels ingenomen door het complex van de voormalige jeugdsynagoge uit 1940 dat iets is teruggerooid. Door de kleinschalige opzet en maat van de nieuwbouw is het straatbeeld evenwichtig.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (zuidzijde)
3,0 (noordzijde)

Folkingestraat

Deze straat liep tot het begin van de 17^e eeuw dood op de stadsmuur en is daarna doorgetrokken naar het Zuiderdiep. De oude perceelstructuur is grotendeels bewaard gebleven waarbij opvalt dat de percelen vrij smal zijn. Een belangrijk deel van de bebouwing dateert uit de 16^e en 17^e eeuw en was veelal eenlaags. In de 19^e eeuw zijn bijna al deze huizen met een verdieping verhoogd; ook werden enkele grotere panden gebouwd, met name in het zuidoostelijke deel van de straat. Het gevelbeeld is overwegend 19^e-eeuws. Opvallend is de situering van de Synagoge in het zuidelijke deel van de straat. In de jaren '90 van de 20^e eeuw zijn op diverse plekken in de straat enkele nieuwbouwcomplexen gerealiseerd, waarbij de schaal van de straat enigszins gerespecteerd is. Over het algemeen bieden beide straatwanden een evenwichtig en karakteristiek beeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (oostzijde)
2,4 (westzijde)

Ganzevoortsingel

Zie Coehoornsingel

Gasthuisstraatje

Dit is van oorsprong een secundaire, laatmiddeleeuwse gang. De korte westwand bestaat geheel uit de historische bebouwing van het in aanleg middeleeuwse Jacob en Anna Gasthuis. De bebouwing bestaat uit een eenlaags bouwdeel met de kap evenwijdig aan de straat waarbij het middendeel risaleert

en van een torentje is voorzien. De oostwand bestaat voor een belangrijk deel uit bebouwing uit de tweede helft van de 20^e eeuw die niet past in de oude perceelstructuur. Wel is de opvallende sprong in de rooilijn nabij de hoek met de Visserstraat historisch. Het opvallende hoekpand op de hoek met de Visserstraat uit 1939 is ook gebouwd als Gasthuis en heeft de rooilijnsprong overgenomen. Het straatbeeld wordt gedomineerd door het Jacob en Anna Gasthuis met zijn 19^e-eeuwse uiterlijk. De oostwand daarentegen heeft een onevenwichtig karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,0 (westzijde)
2,0 (oostzijde)

Gedempte Kattendiep noordzijde

Het Kattendiep is een in de late 19^e eeuw gedempt 17^e-eeuws kanaal ter plaatse van de stadsgracht. Vanwege de demping van dit kanaal is het straatprofiel naar verhouding fors. In het midden van de straatwand is een hoek zichtbaar van de 17^e-eeuwse uitbreiding van het Pepergasthuis. Ter weerszijden hiervan staan diverse grootschalige naoorlogse gebouwen/complexen uit de tweede helft van de 20^e eeuw. De verkaveling uit de 17^e eeuw is nagenoeg geheel verdwenen.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Gedempte Kattendiep zuidzijde

Zie Steentilstraat

Gedempte Zuiderdiep

Dit in het begin van de 17^e eeuw gegraven en in 1880 gedempte kanaal kent een zeer gevarieerd bebouwingsbeeld. Vanwege de demping van dit kanaal is het straatprofiel naar verhouding fors. Tot aan de demping was het een on aanzienlijk kanaal met bescheiden bebouwing en tuinen. In de late 19^e eeuw en in de 20^e eeuw ontstond aaneengesloten gevarieerde bebouwing van een forsere maat. Verspreid in de bebouwing komt een klein aantal in oorsprong 17^e-eeuwse huizen voor waaronder enkele pakhuizen. De straat kent een gevarieerd gevelbeeld uit eind 19^e eeuw/vroeg 20^e eeuw en het Interbellum. In het zuidoostelijke gedeelte verzeen enkele grootschalige nieuwbouwprojecten, waaronder een bioscoop en kantoren met winkels, die een breuk vormen met de gemiddelde schaal van de rest van het Zuiderdiep.

Door de nieuwbouw van Academie Minerva in 1984 aan de westkant half op het Zuiderdiep, ontstond hier enerzijds een duidelijke beëindiging en anderzijds een gedeeltelijke versmalling van het Gedempte Zuiderdiep.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,0(tussen Munnekeholm en Schoolholm)
	2,6 (tussen Schoolholm en Folkingestraat)
	2,5 (tussen Folkingestraat en Haddingestraat)
	2,8 (tussen Haddingestraat en Pelsterstraat)
	2,7 (tussen Pelsterstraat en Herestraat)
	3,2 (tussen Herestraat en Gelkingestraat)
	2,6 (tussen Gelkingestraat en Oosterstraat)
	2,1 (tussen Kruithuisgang en Stationsstraat)
	2,3 (tussen Stationsstraat en Driemolendrift)
	2,5 (tussen Driemolendrift en U. Emmiusstraat)
	2,7 (tussen U. Emmiusstraat en Raamstraat)
	2,3 (tussen Raamstraat en Kleine Raamstraat)
	2,8 (tussen Kleine Raamstraat en Herestraat)
	2,7 (tussen Herestraat en 1ste Drift)
	5,5 (tussen 1ste en 2de Drift)
	3,0 (tussen Herestraat en Rademarkt)

Gelkingestraat

Dit is van oorsprong een middeleeuwse straat. Een belangrijk deel van de oude perceelstructuur is behouden gebleven. De westkant functioneert van oudsher als achterstraat van de belangrijke Herestraat en kent daardoor veel historische gangen en stegen. In het midden van de straat zit hierin een opvallend en regelmatig patroon van om de twee percelen een steeg. In de straat staat een behoorlijk aantal middeleeuwse/17^e-eeuwse huizen waaronder twee zeldzame en forse eenlaagse dubbelpanden uit de 15^e eeuw. In het midden van de straat aan de oostzijde staat een betrekkelijk klein 14^e-eeuws dwarshuis met resten van een 13^e-eeuwse voorganger. De straat kent een gevarieerd bebouwingsbeeld: Overwegend 19^e-eeuws gevelbeeld afgewisseld met enkele 17^e- en 18^e-eeuwse gevels, maar ook naoorlogse nieuwbouw. De meeste kappen hebben de nok haaks op de straat. In de westelijke gevelwand op de hoek met de Hoogstraat staat op de plaats van de voormalige Paterskerk (1888-1956) een fors perceelsoverschrijdend complex uit de jaren '70/'80 van de 20^e eeuw, dat zich niet voegt in de historische rooilijn en gevelgeleding. Even ten noorden hiervan wordt het gevelbeeld bepaald door naoorlogse nieuwbouw waarin

getracht is de oude perceelstructuur te handhaven door de historische sprong in de rooilijn te benutten. Aansluitend ten noorden hiervan staat de forse achterbouw van het hoekpand met de Grote Markt. Dit is een fors volume dat van oorsprong hoort bij de verkaveling aan de Grote Markt. Voor het overige kent de straat een evenwichtig en karakteristiek beeld..

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,4 (oostzijde)
	3,2 (west; van Grote Markt tot Hoogstraat)
	2,7 (west; van Hoogstraat tot Ged. Zuiderdiep)

Grote Kromme Elleboog

De Grote Kromme Elleboog is ontstaan door samenvoeging van een aantal middeleeuwse gangen en kent een geknikt beloop. De straat bestaat uit twee delen, het gedeelte ten oosten van de knik dat vrij breed is terwijl het andere deel dat in noordwestelijke richting loopt juist vrij smal is. De oude perceelstructuur is redelijk bewaard gebleven, enkele percelen zijn samengevoegd. Diverse huizen hebben een oude, veelal eenlaagse kern uit de 16^e en 17^e eeuw, wellicht ook uit de 15^e eeuw. Bijzonder is de situatie aan de zuidkant van de straat tussen de Stoeldraaijerstraat en de Akerkstraat. De meeste diephuizen die hier staan zijn gegroeid uit dwarshuizen. Vermoedelijk omstreeks 1700 is door splitsing van de relatief brede diephuizen de aanzet gegeven tot de vorming van de huidige structuur. Ophoging en vernieuwing van voorgevels maakt dat van de oorspronkelijke dwarshuizen niets meer in het straatbeeld valt waar te nemen. Het gevelbeeld van de straat dateert in hoofdzaak uit de 19^e en vroege 20^e eeuw. De straatwanden hebben een evenwichtig karakter.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,5
-------------------------------	-----

Grote Markt noord- en oostzijde

De Grote Markt maakt deel uit van het oorspronkelijke middeleeuwse stadsplan. Dominant op het plein staat het forse en monumentale stadhuis uit 1810 met de voorgevel aan de oostzijde. Dit gebouw vervangt het middeleeuwse Raad- en Wijnhuis waarvan het oudste deel uit de 13^e eeuw dateerde. Dit complex had de voorgevels aan de noordkant.

Bij de nieuwbouw van deze oorspronkelijke 13^e-eeuwse pleinwanden na de Tweede Wereldoorlog is de oostwand ongeveer 15 meter teruggelegd. De pleintoegangen rond de Martinitoren, vanuit de Oosterstraat en de Oude Ebbingestraat zijn toen aanzienlijk breder geworden vanwege het toegenomen auto- en busverkeer. Er is grotendeels een nieuwe perceelstructuur ontworpen, alleen tussen de Oude Boteringestraat en de Oude Ebbingestraat komt het

Grote Markt, eind 19^e eeuw

middengedeelte min of meer overeen met de vooroorlogse situatie; de overige percelen zijn samengevoegd. In 2012 is de oostwand deels gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe gevelwand die ongeveer op de oude historische rooilijn komt te staan en een nieuwe perceelsindeling krijgt. De naoorlogse nieuwbouw van na de oorlog aan de noordwand kent een evenwichtig en tijdgebonden karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,3 (tussen Oude Boteringestraat / Oude Ebbingestraat)
4,7 (tussen Oude Ebbingestraat / Kreupelstraat)

Grote Markt zuidzijde

De Grote Markt maakt deel uit van het oorspronkelijke middeleeuwse stadsplan. Aan de zuidzijde van de markt is de oude perceelstructuur redelijk gaaf bewaard gebleven. Slechts op twee plaatsen vond schaalvergroting plaats door samenvoeging van twee percelen (het Grand Theatre en het Coendershuis). Voor het overige staat aan de zuidzijde van de Grote Markt hoofdzakelijk middeleeuwse bebouwing, waaronder een aantal forse en voorname 13^e-eeuwse huizen. Het merendeel van de overige panden dateert in oorsprong uit de 15^e tot en met de 17^e eeuw en heeft een kap met de nok haaks op de straat. Het gevelbeeld is zeer divers en dateert uit de 17^e tot en met de 20^e eeuw. Enkele panden zijn nog in het bezit van hun historische stoepen met bordestrappen. De historische pleinwand heeft een evenwichtig en gezichtsbepalend karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Guldenstraat

Dit is van oorsprong een secundaire middeleeuwse straat. De oude perceelstructuur is gedeeltelijk in tact gebleven. De bebouwing aan de kant van de Vismarkt is grotendeels laat middeleeuws. Ten noorden hiervan is de bebouwing vernieuwd na de Tweede Wereldoorlog in de vorm van moderne, eigentijdse winkelpanden en een appartementengebouw. Alleen het jaren '30 pand op de hoek met de Zwanestraat kon na de oorlog worden hersteld. De westwand heeft een evenwichtig karakter; de oostwand is een stedenbouwkundige reconstructie in een tijdloze, historiserende architectuur en maakt deel uit van het Waagstraatcomplex uit 1996.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Haddingedwardsstraat

Zie Pelsterdwardsstraat

Hardewikerstraat

Dit is in oorsprong een middeleeuwse straat achter de muur. Van de middeleeuwse stadsmuur aan de noordkant van de straat zijn in de bebouwing delen bewaard gebleven, inclusief een verdedigingstoren. Veel huizen aan deze kant van de straat dateren uit de 16^e en 17^e eeuw, onderbroken door een fors 19^e-eeuws pakhuiscomplex aan het begin van de straat waarin eveneens delen van de stadsmuur zijn bewaard. De zuidkant van de straat heeft een totaal ander karakter, van de oude verkavelingsstructuur resteert, met uitzondering van de hoek met de Oude Ebbingestraat, bijna niets meer. In het midden van de straat staan grote appartementencomplexen uit de jaren '70 en '80 van de 20^e eeuw die bovendien teruggedrooid zijn. De noordwand heeft wel een evenwichtig en kleinschalig karakter. Omdat bij twee huizen de begane grondvloer een stuk boven het straatniveau ligt zijn deze voorzien van stenen buitentrappen..

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (zuidzijde)
2,1 (noordzijde)

Hereplein

zie Praediniussingel

Herepoortenmolendrift

zie Coehoornsingel

Heresingel

Zie Praediniussingel

Herestraat tussen Grote Markt en het Gedempte Zuiderdiep

Dit is de zuidelijke helft van de belangrijkste pre-stedelijke noord-zuidroute door de middeleeuwse stad. Door vestiging van een aantal grootwinkelbedrijven en optredende schaalvergroting in de 20^e eeuw zijn diverse perceelsoverschrijdende gebouwen tot stand gekomen waardoor op deze plekken van de oude bebouwing niets meer resteert. Voor het overige is de middeleeuwse perceelstructuur redelijk goed bewaard gebleven waarbij opvalt dat in het noordelijke deel van de straat veel smalle percelen voorkomen. Verspreid in de bebouwing komt een aantal in oorsprong 13^e-eeuwse huizen voor, afgewisseld met panden uit de daaropvolgende eeuwen. Veel huizen in deze straat zijn onderkelderd. De straat kent boven de vaak moderne winkelpuien een uiterst gevarieerd bebouwingsbeeld met 19^e-eeuwse en vroeg 20^e-eeuwse gevels. Ter plaatse van de pleinvormige verbreding van de straat in het zuidelijke gedeelte voornamelijk schaalvergroting in de vorm van naoorlogse bebouwing uit de jaren '60 van de 20^e eeuw (westkant). Dit is het gevolg van een grote brand in 1965 waardoor een fors deel van dit bouwblok verloren ging. Vermeldenswaard is het monumentale gebouw van De Faun uit 1935 dat aan de Herestraatzijde is voorzien van een (nu deels met etalages ingevulde) galerij. De straat heeft vooral aan de noordkant een evenwichtig en gevarieerd bebouwingsbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,9 (oostzijde)
3,1 (westzijde)

Herestraat tussen het Gedempte Zuiderdiep en het Hereplein

Onderdeel van de pre-stedelijke noord-zuidroute, gelegen in de 15^e en 19^e eeuwse stadsuitbreidingen. De oude perceelstructuur is hier redelijk goed bewaard gebleven, toch zijn alleen aan de noordkant diverse huizen uit de 17^e eeuw aangetroffen. Het westelijk deel ten zuiden van de Raamstraat (drie panden) is herbouwd als gevolg van oorlogsschade. Ook de vrijstaande villabebouwing op de noordoostelijke hoek van het Hereplein is verwoest; na de oorlog is de plek ingevuld met een modern flatgebouw en een monumentale bioscoop. Het straatbeeld is redelijk evenwichtig en karakteristiek.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (westzijde)
2,8 (oostzijde)

Hoekstraat

Zie Muurstraat

Hofstraat

Dit was oorspronkelijk een middeleeuwse straat achter de muur. Van de middeleeuwse stadsmuur aan de noordkant van de straat zijn in de bebouwing delen bewaard gebleven, inclusief een verdedigingstoren (Tibbetoren). Veel

huizen dateren in oorsprong uit de 17^e eeuw en zijn later vergroot waardoor de bescheiden stadsmuur geheel in de bebouwing is opgenomen. De zuidkant van de straat heeft een geheel ander karakter met in het midden een lang-gerekte wooncomplex uit 1933 dat tegelijk is ontwikkeld met een winkelwoningcomplex aan de Oude Ebbingestraat (het Ebbingehuis). Op deze (binnen) terreinen stond vroeger het complex van het Groene Weeshuis (1859-1933) en daarvoor het middeleeuwse Jacobijnerklooster. Verder staan aan de uiteinden enkele 19^e-eeuwse gebouwen; aan de kant van het Kattenhage betreft dit een fors schoolgebouw uit 1871 (Franse Kostschool voor Meisjes). Het verschil in beide gevelwanden is karakteristiek voor de straten 'achter de muur'.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
2,4 (zuidzijde)

Hoge der A

Van oorsprong is dit de oever van de Drentse A (buitenbocht). De oude perceelstructuur is voor het overgrote deel goed bewaard gebleven. Een groot deel van de bebouwing dateert uit de middeleeuwen waaronder een flink aantal forse 13^e-/14^e-eeuwse casco's waaronder een aantal imposante pakhuizen. De huizen hebben kappen met de nok haaks op de rooilijn. Het gevelbeeld dateert uit de 17^e tot en met de vroege 21^e eeuw. Het is een van de belangrijkste huizenrijen in de stad. Aan de noordkant hebben diverse huizen een eenlaagse oorsprong en zijn later met een verdieping verhoogd. Van belang zijn hier verder de vele stoepen waarvan sommige met bordestrappen als wezenlijk onderdeel van het historische straatbeeld. Het geheel van water, kade en historische bebouwing in de gebogen loop van de A heeft een uitgesproken historisch, evenwichtig en gezichtsbepalend karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Hoogstraat

Een in de 17^e eeuw aangelegde straat tussen de Herestraat en de Gelkingestraat met aan de zuidkant vooral de zijkanten van achterhuizen van het hoekpand met de Herestraat. Aan de noordkant staan enkele ondiepe huizen waarvan de oudsten uit de 16^e en 17^e eeuw dateren. Uitgezonderd de zuidwest- en de noordoosthoek is het gevelbeeld overwegend 19^e-eeuws. De noordoostelijke hoek bestaat uit een nieuwbouwcomplex uit de jaren '80 van de 20^e eeuw (zie ook Gelkingestraat). De sfeer en de karakteristiek van de straat wordt grotendeels bepaald door het monumentale karakter van het middeleeuwse hoekhuis met zijn achterhuizen.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (zuidzijde)
2,5 (noordzijde)

Jacobijnerstraat

Dit is van oorsprong een middeleeuwse gang. Na de Tweede Wereldoorlog is deze straat door sloop en het verleggen van de Kreupelstraat met de helft ingekort. Alleen aan de noordkant van de straat is de oude perceelstructuur redelijk in tact gebleven. Hier staat, afgezien van het 17^e-eeuwse hoekhuis met de Oude Ebbingestraat vooral 19^e-eeuwse bebouwing waarin enige 17^e-eeuwse resten zijn bewaard. Het gevelbeeld is hier voornamelijk 19^e-eeuws; aan de zuidkant overheerst het vroeg 20^e-eeuwse en naoorlogse karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Jonkerstraat

Zie Coehoornsingel

Kattenhage

Zie Kreupelstraat

Kleine Butjesstraat

Zie Butjesstraat

Kleine der A

Dit is van oorsprong een middeleeuwse kade. De oude perceelstructuur is redelijk gaaf bewaard gebleven, enkele huizen zijn ouder dan 1850. De gevelwand vertoont een gevarieerd beeld met onder andere een pakhuis, enkele lijstgevels en geheel vrijstaand aan de zuidkant van de Schuitemakersstraat een 19^e-eeuws pompgemaal. Het gevelbeeld varieert van 17^e-eeuws tot Interbellum. Het pand op nr. 1 is gesloopt om plaats te maken voor een appartementencomplex dat qua bouwhoogte afwijkt van de gangbare schaal in deze straat. Oorspronkelijk was dit het oude achterhuis van het hoekpand aan de Brugstraat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Kleine Gelkingestraat

Deze straat is in de 17^e eeuw ontstaan toen de Gelkingestraat in zuidelijke richting werd doorgetrokken. Aan de straat staan diverse perceeloverschrijdende nieuwbouwblokken. Verder kenmerkt de straat zich door de zijgevels van de hoekpanden van de aansluitende straten. Door de fors hogere nieuwbouw is

het straatbeeld onevenwichtig. De bebouwing op de westelijke hoek met het Gedempte Zuiderdiep is deels op kolommen geplaatst om een bredere doorgang voor de voetgangers creëren. Ook de bebouwing op de noordwestelijke hoek met de Burchtstraat is op kolommen geplaatst waardoor de openbare ruimte onder het gebouw doorgaat. Hierdoor hebben beide straten op deze hoek een onduidelijke begrenzing gekregen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oostzijde)

4,0 (westzijde)

Kleine Haddingestraat

Deze straat is in de 17^e eeuw ontstaan toen de Haddingestraat in zuidelijke richting werd doorgetrokken. De bebouwing dateert voor een belangrijk deel uit sociale woningbouw in het kader van de stadsvernieuwing uit 1984 waarbij de oude perceel-indeling niet is gehandhaafd. Enkele oudere gebouwen passen wel in de historische perceelstructuur. Door de grootschalige nieuwbouw mist de straat zijn geleding en historische gelaagdheid, uitgezonderd de zuidwesthoek.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Kleine Kromme Elleboog

De Kleine Kromme Elleboog is een verbinding van middeleeuwse gangen. De oude kleinschalige perceelstructuur is met name aan de zuid- en oostkant redelijk goed bewaard gebleven. Aan de noord- en westkant is door grootschalige nieuwbouw een groot deel hiervan opgeruimd. In deze straat dateren enkele huizen uit de 16^e en 17^e eeuw, de overige uit de 19^e en 20^e eeuw waaronder een fors schoolgebouw uit 1891. Het gevelbeeld aan de zuid- en westzijde is laat 19^e- en vroeg 20^e-eeuws. Door de forse schaal van het nieuwbouwblok aan de noordzijde heeft de straat een onevenwichtig karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,5 (noordzijde)

2,0 (zuidzijde)

Kleine Molenstraat

Zie Kleine Steentilstraat

Kleine Pelsterstraat en Bruine Ruitersstraat

De Kleine Pelsterstraat is van oorsprong een middeleeuwse weg en de Bruine Ruitersstraat een middeleeuwse straat achter de muur. In het bouwblok tussen

beide straatjes resteert weinig meer van de oude perceelstructuur, mede als gevolg van een grote brand in 1965. Aan de noordkant van de Kleine Pelsterstraat staat één 15e-eeuws pand, de overige bebouwing is 19e- en 20e-eeuws, waarvan een groot deel naorlogs ('50/'60). Het bouwblok ten zuiden van de Bruine Ruitersstraat wordt grotendeels in beslag genomen door het monumentale complex van De Faun (verzekeringskantoor met café, hotel en restaurant) uit 1935, waarvan de noordzijde over de historische rooilijn is gebouwd. Ten westen hiervan staat bebouwing uit de 17e en 18e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (noordzijde Kleine Pelsterstraat)
3,2 (overig)

Kleine Peperstraat

Dit is van oorsprong een middeleeuwse gang en een 17^e-eeuwse doorbraak naar het Kattendiep. Een sterk naar het Kattendiep aflopende straat met voornamelijk naorlogse bebouwing, die ontstaan is als gevolg van oorlogsschade. Het forse, naar achteren doorlopende hoekpand aan de zuidzijde is een voormalig confectieatelier uit de naorlogse periode ('60) en bevat aansluitende nieuwbouw. Voorbij de Peperstraat staat de blinde muur van de 17^e-eeuwse uitbreiding van het Pepergasthuis die vanwege het grote hoogteverschil is voorzien van forse steunberen. De rooilijn is oorspronkelijk en de straat heeft een karakteristiek hoogteverschil. Door het grote verschil in bebouwingshoogte, gebrek aan geleding en contact met de straat heeft zij een onevenwichtig karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
4,0 (zuidzijde, als gevolg van nieuwbouw)

Kleine Steentilstraat en Kleine Molenstraat

Van oorsprong zijn dit straten aan de binnenzijde van de 15^e-eeuwse stadswal. De historische perceelstructuur is gaaf bewaard gebleven en een deel van de bebouwing dateert uit de 17^e en 18^e eeuw. Opvallend is dat de noordwestelijke hoekbebouwing met Kustersgang aanvankelijk (in de 17^e eeuw) op de Kustersgang was georiënteerd. Hier stonden twee diephuizen met de kappen haaks op de Kustersgang. In de 18^e eeuw werden deze panden samengevoegd en het gebouw kreeg een kap die evenwijdig aan de Kustersgang kwam te liggen en de voorgevel werd op de Kleine Steentilstraat gericht. Aan de oostkant van de straat dateert de bebouwing vooral uit de late 19^e eeuw en zijn er weinig aanwijzingen voor een oudere datering van de casco's.

In het verlengde van de Kleine Steentilstraat ligt de Kleine Molenstraat, gekenmerkt door kleinschalige bebouwing en enkele oudere pakhuizen. De naam

verwijst naar de plek van de 16^e-eeuwse molenbelt die hier lag ter plaatse op de hoek met de Radebinnensingel. De merkwaardige rooilijnsprong en de deels nog onbebouwde omgeving zijn een restant van dit historische molenterrein, dat al op de kaart van Jacob van Deventer uit circa 1565 staat aangegeven!

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

't Klooster

Zie Butjesstraat

Kustersgang

Zie Steentilstraat

Kreupelstraat, Sint Walburgstraat en Kattenhage

Van oorsprong was de Kreupelstraat de laat middeleeuwse Kreupelsteeg, de Sint Walburgstraat stamt uit de middeleeuwen en het Kattenhage werd aangelegd in de 17^e eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog is, na sloop van een groot aantal panden aan deze straten en de Jacobijnerstraat, de Kreupelstraat in het verlengde van het Kattenhage gelegd en bovendien flink verbreed. Langs de Kreupelstraat verrees grootschalige nieuwbouw. Door de sloop is op de aansluiting van beide straten aan de oostzijde van de Sint Walburgstraat een driehoekig pleintje ontstaan met aan de noordkant, nabij de toegang tot het Martiniekerkhof, een restant historische bebouwing. Tevens werd ten behoeve van de verbreding van de straten een gedeelte van de school aan de Hofstraat gesloopt. Aan het Kattenhage staat aan de westzijde een rij meest eenlaagse huizen uit de 17^e eeuw. In de 18^e eeuw werden de huisjes aangekocht door het Vrouw Wilsoor's Gasthuis. De huizen hebben een gemeenschappelijke kap met de nok evenwijdig aan de straat. De oostzijde van het Kattenhage wordt ingenomen door de bebouwing van het Kantongerecht (1911) en de muur van de Prinsentuin. De schaal van de historische bebouwing refereert nog aan de tijd toen het Kattenhage een steeg was.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (Kreupelstraat)
3,6 (Sint Walburgstraat westzijde)
2,0 (Sint Walburgstraat oostzijde)
1,0 (Kattenhage westzijde)

Kuipersplaats

Oorspronkelijk was dit een gang aan een gang (Lutkenieuwstraat) op een 11^e-eeuwse kavelgrens. De oude perceelstructuur aan dit korte doodlopende straatje is aan de zuidkant nog in tact. Dit zijn van oorsprong de achtererven van de huizen aan de Brugstraat. Aan de noordkant is de perceelstructuur gewijzigd. De bebouwing aan de zuidzijde dateert hoofdzakelijk uit de late 19^e en late 20^e eeuw. In de tweede helft van de 19^e eeuw vestigde zich hier de eerste ijzergieterij van stad en provincie Groningen maar hier zijn geen sporen van bewaard gebleven. De Kuipersplaats is zeer typerend voor de binnenstad.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Kwinkenplein

Van oorsprong was dit een middeleeuwse steeg. Dit plein - meer een verbreding van de straat - is pas na de Tweede Wereldoorlog ontstaan nadat in april 1945 de bestaande bebouwing was verwoest. De omringende bebouwing bestaat uit moderne naoorlogse complexen met winkels, kantoren en appartementen. Het plein is evenwichtig van opzet en schaal en heeft een duidelijke relatie met de monumentale oostgevel van de V.& D.

Gemiddelde bouwhoogte: 5,0

Hoge (links) en Lage (rechts) der A

Lage der A

Lage der A

Dit is een vanaf de 17^e eeuw bebouwde kade. De oude perceelstructuur is voor ongeveer de helft bewaard gebleven. De kadewand kenmerkt zich door een grote differentiatie in bebouwingshoogte. Op de delen met de oude perceelstructuur staan bescheiden, veelal in oorsprong 17^e-eeuwse huizen die aanvankelijk eenlaags waren en waarvan een deel later met een verdieping is verhoogd dan wel vernieuwd, veelal binnen de oude perceelgrenzen. De forse bebouwing betreft pakhuizen uit de 19^e eeuw/begin 20^e eeuw die vooral richting de Abrug te vinden zijn en een afspiegeling zijn van de schaalvergroting en de bloei van de 19^e-eeuwse graanhandel. Deze straatwand heeft een gevarieerd en evenwichtig karakter in ruimtelijke en functionele samenhang met het water en de Hoge der A. Hoge ensemblewaarden.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,7 (tussen Astraat en Dwarsstraat)

2,2 (tussen Dwarsstraat en Verlengde Visserstraat)

Lutkenieuwstraat

Martinikerkhof

Een van oorsprong noord-zuid lopende gang op een 11^e-eeuwse kavelgrens. De oude perceelstructuur is slechts gedeeltelijk bewaard gebleven, met name in het begin van de straat (kant Brugstraat/Akerkhof). Op twee plaatsen is de rooilijn teruggelegd; aan het begin rechts met bebouwing uit de jaren '50 van de 20^e eeuw en bij de Turftorenstraat aan de westkant met bebouwing uit de jaren '20 van de 20^e eeuw. Aan de uiteinden van de straat is de bebouwing duidelijk ondergeschikt aan de bebouwing van de aanliggende straat en pleinen. In het midden aan de oostkant zit een groot gat in de bebouwing in afwachting van een omvangrijk nieuwbouwplan. Hier tegenover staat een rij eenlaagse huizen uit het midden van de 19^e eeuw. Verder staat aan de oostkant achter de achtererven van de panden aan het Akerkhof een vrij fors 16^e-eeuws huis. De overige bebouwing is 19^e- en 20^e-eeuws.

Bouwhoogte: 3,0 (oostzijde, zonder geplande nieuwbouw)
1,0 (westzijde)

Martinikerkhof

Het zuidelijke gedeelte van het kerkhof met de kerk was de vroegmiddeleeuw-

se begraafplaats; op het noordelijke deel stond de Sint Walburgkerk. De oude verkavelingstructuur is redelijk goed bewaard gebleven maar aan de westkant is vanwege een nieuwbouwcomplex aan de Kreupelstraat een behoorlijk stuk vernieuwd. Aan deze zijde ligt de rooilijn pas sinds de 17^e eeuw op deze plaats, daarvoor lag deze ongeveer 7 meter westelijker. Rond deze aflopende parkachtige ruimte waarop excentrisch de middeleeuwse Martinikerk staat, bevinden zich drie bijzondere en monumentale gebouwen. Aan de noordkant is dit het 15^e-eeuwse Prinsenhofcomplex, aan de zuidoostkant de oudbouw van het Provinciehuis (16^e en vroege 20^e eeuw) en aan de zuidkant het 15^e-eeuwse Feithhuis, oorspronkelijk de weem (pastorie) van de Martinikerk. Kenmerkend voor het Martinikerkhof is verder de kleinschalige en ondiepe bebouwing aan met name de oostkant waarvan een belangrijk deel uit de 15^e t/m de 17^e eeuw dateert. Historisch en evenwichtig bebouwingsbeeld met variatie in gevels, dwars- en langskappen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
4,0 (nieuwbouwcomplex)

Moeskersgang

De Moeskersgang is gebaseerd op de gracht rond het voormalige kasteel van Edzard uit de 16^e eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog is deze gang aanzienlijk verbreed en de bebouwing vernieuwd. Aan de westkant staat de achtergevel van het dominerende politiebureau (begin jaren '70 van de 20^e eeuw), aan de oostkant staat uitsluitend woningbouw die in het kader van stadsvernieuwing hier is gebouwd (1984). Inzet daarbij was het herstellen van de straatwand en het toevoegen van een nieuw bouwblok.

Munnekeholm

De Munnekeholm was van oorsprong een middeleeuwse gang. De westkant van deze straat bestaat uit twee gebouwen: het Aduardergasthuis uit 1775 en het monumentale hoofdpostkantoor uit 1909. Aan de oostkant van de straat is de oude perceelstructuur redelijk in tact gebleven. Hier staan enkele huizen met een casco ouder dan 1850, enkele Jugendstilpanden en een voormalig bankgebouw in Art Déco-stijl uit 1919 met een zeldzame zandstenen voorgevel. Markante kromming in de straat halverwege en opvallende situering van het monumentale 19e-eeuwse pand ter plaatse van de rooilijnverspringing. Bij de bouw van het postkantoor is de rooilijn hier en op de hoek met de Schuitemakersstraat fors teruggelegd. Dominerend in de straat is het monumentale postkantoor, het historische gasthuis en het monumentale hoekpand met het Akerkhof, die letterlijk het beeld bepalen; de overige 19e-eeuwse en vroeg 20e-

Muurstraat zuidzijde

eeuwse bebouwing is hier ondergeschikt aan.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,7 (oostzijde)
2,3 (westzijde)

Museumstraat

Zie Coehoornsingel

Muurstraat/Hoekstraat/Vishoek

Deze straten maken onderdeel uit van het oorspronkelijke, middeleeuwse tracé 'achter de muur'. Aan de noordkant zijn de huizen tegen de stadsmuur aangebouwd dan wel tegen het tracé van de vroegere stadsmuur. Juist bij de Vishoek, Hoekstraat en Muurstraat is dit goed zichtbaar. Dit zijn vaak kleine en zeer ondiepe huizen dan wel brede en zeer ondiepe huizen. Aan de zuidkant zijn de percelen dieper en is de bebouwing gevarieerder in ouderdom en hoogte. De oudste huizen zijn 17e-eeuws en veel panden waren aanvankelijk eenlaags, waarvan er diverse behouden zijn gebleven.

Behalve eenvoudige woonhuizen werden hier in zowel de 18^e als de 19^e eeuw kleine pakhuizen gebouwd. Kenmerkend zijn de geringe verdiepingshoogtes en de kleine pakhuisvensters met halfronde muuropeningen. De bouw van pakhuizen zal te maken hebben gehad met de nabij gelegen Noorderhaven.

De rooilijn van de zuidelijke gevelwand verspringt door 20^e-eeuwse latere rooilijnwijzigingen. Als gevolg hiervan is het bebouwingsbeeld en karakter van deze straten en vanwege de recente optoppingen deels aangetast. Zo is bijvoorbeeld het nieuwbouwcomplex aan de zuidzijde van de Muurstraat perceelsoverschrijdend en mist het de historische gevelgeleding.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (als gevolg van een aantal recente optoppingen en nieuwbouw)

Nieuwstad

Deze straat kent een duidelijke tweedeling. Het westelijke deel is van oorsprong een middeleeuws 'achter de muur'-straatje; het oostelijke deel is een na een brand aangelegde nieuwe straat over het zuidelijke terrein van het Heilige Geest of Pelstergasthuis heen. Ten oosten van de Haddingestraat bepalen grote gebouwen het beeld te weten het 13^e-eeuwse Pelstergasthuis, de Zui-derbewaarschool uit 1848 en een modern woonzorgcomplex op de hoek met de Pelsterstraat. Ten westen van de Haddingestraat is de oude perceelstructuur goed bewaard gebleven, maar veel aanwijzingen voor het bestaan van oude bebouwing (ouder dan 1850) zijn niet gevonden. Het gevelbeeld wordt bepaald door eenvormig gemoderniseerde, van oorsprong veelal 19^e-eeuwse architec-

tuur.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (noordzijde)
2,3 (zuidzijde)

Noorderhaven zuidzijde

Dit was oorspronkelijk een 17^e-eeuwse kade ter plaatse van de 15^e-eeuwse wal/gracht. Deze kade bestaat uit twee gedeeltes: het oostelijke deel tussen de Oude Kijk in 't Jatstraat en de Vierde Drift Noorderhaven waar de kade breder is doordat de rooilijn hier een stuk zuidelijker ligt. Het westelijke gedeelte van de Noorderhaven sluit met een haakse bocht aan op de Hoge der A.

De 17^e-eeuwse perceelstructuur is grotendeels bewaard gebleven, vooral het oostelijke deel. Een belangrijk deel van de bebouwing dateert eveneens uit de 17^e eeuw. Opvallend is dat bij een groot aantal huizen in het oostelijk deel de nokken van de kappen evenwijdig aan de straat liggen. In het westelijk deel staat een rij 17^e-eeuwse huizen die projectmatig zijn gebouwd. Verder staan er enkele grotere gebouwen (pakhuiscomplexen en appartementen) uit de 19^e en 20^e eeuw. De kade heeft veelal een gevarieerd en evenwichtig bebouwingsbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (tussen Oude Kijk en Vierde Drift)
2,5 (tussen Vierde Drift en Vijfde Drift)

Oude Boteringestraat

2,7 (tussen Vijfde Drift en De sleutel)

Oosterstraat

Dit is van oorsprong een primaire middeleeuwse straat die onderdeel vormt van het 11^e-eeuwse stadsplan. De oude verkavelingstructuur is grotendeels gaaf bewaard gebleven. Alleen aan de zuidoostkant is als gevolg van oorlogsschade een deel van de bebouwing verwoest en wederopgebouwd. Daarbij werd de rooilijn tussen de Kleine Peperstraat en het Gedempte Kattendiep teruggelegd. Slechts op één plek is de historische percelering verstoord in verband met de bouw van het voormalige Willem Lodewijk Gymnasium in het noordwestelijke deel van de straat (1922). De poortvormige entree van de school zit op de plaats waar van oudsher een gang heeft gezeten. De hoekbebouwing op de hoek met de Grote Markt is in 1873 afgeschuind om een bredere toegang tot de Grote Markt te verkrijgen. Verspreid in de straat staan diverse 13^e-/vroeg 14^e-eeuwse huizen. De panden daartussen zijn veelal in de 15^e en 16^e eeuw gebouwd en in latere eeuwen deels opgehoogd. Zij hebben hun kappen met de nok haaks op de straat. De straat kent een grote verscheidenheid aan gevels uit de 18^e en 19^e eeuw: Lijst- en top/hals/klokgevels. Enkele panden bezitten nog hun oorspronkelijke stoepen met bordestrappen. Ook heeft een aantal panden nog haar oorspronkelijke winkelpuien, veelal uit het laatste kwart van de 19^e eeuw en rond 1900. De straat heeft een evenwichtig bebouwingsbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (westzijde)
2,3 (oostzijde eerste deel)
4,1 (oostzijde laatste deel, wederopbouw)

Oude Boteringestraat

De Oude Boteringestraat is met de Herestraat oorspronkelijk de pre-stedelijke noord-zuidroute van de stad. De oude verkavelingstructuur is grotendeels gaaf bewaard gebleven. Verspreid in de straat staat een aantal 13^e-eeuwse huizen waaronder het meest imposante seculiere bouwwerk uit deze periode: het Calmershuis. De overige bebouwing dateert in de kern overwegend uit de 14^e tot de 16^e eeuw. Veel panden zijn voorzien van 19^e-eeuwse lijstgevels en hebben over het algemeen kappen met de nok haaks op de straat. In de wanden komen enkele verbijzonderingen voor zoals het gebouw van de Oude Rechtbank (15^e-eeuws), het bestuursgebouw van de universiteit en het Huis met de Dertien Tempels. Aan de oostzijde vooraan in de straat staan enkele panden, typerend voor de Jongere bouwkunst (eind 19^e/vroeg 20^e eeuw). Van belang is verder de Doopsgezinde kerk aan de oostzijde, gebouwd als schuilkerk achter de bebouwing met een voorpleintje aan de straat en geflankeerd door iden-

tieke voorgebouwen. Tussen Oude Boteringestraat 14 en 24 aan de westzijde is de oude percelering vervangen door de op maat gesneden nieuwbouw van de Openbare bibliotheek uit 1992 (architect Grassi).

Gemiddelde bouwhoogte: oost
 2,7 (tussen grote Markt en Rodeweeshuisstraat)
 2,3 (tussen Rodeweeshuisstraat en Butjesstraat)
 2,5 (tussen Butjesstraat en Muurstraat)
 2,8 (westzijde)

Oude Ebbingestraat

Oorspronkelijk is de Oude Ebbingestraat een straat uit het 11^e-eeuwse stadsplan. Tijdens de bevrijding van de stad in april 1945 is de eerste helft van de bebouwing aan beide zijden vanaf de Grote Markt verwoest. Dit deel van de straat is bij de wederopbouw verbreed door de westelijke rooilijn een stuk terug te leggen. Aan weerszijden van de plaats waar de Oude Ebbingestraat uitmondt op de Grote Markt werd in 1957-1959 een dubbelcomplex met/op colonnades gebouwd als monumentale toegang tot de markt met bijzondere naoorlogse kwaliteit. De beide complexen zijn in stedenbouwkundig opzicht van groot belang in het kader van het Wederopbouwplan voor de Grote Markt en omgeving. Ook het aangrenzende westelijke deel van het bouwblok tussen de Rodeweeshuisstraat tot bijna aan de Butjesstraat werd ingevuld met naoorlogse winkelwoningcomplexen met architectonische kwaliteit. In het resterende westelijke deel van de straat is de oude perceelstructuur gaaf bewaard gebleven. De huizen hier dateren in oorsprong veelal uit de 15^e en de 16^e eeuw; het merendeel is in de 19^e eeuw voorzien van lijstgevels. Aan de oostkant dateert de bebouwing voor een belangrijk deel uit de late 19^e en de vroege 20^e eeuw. Deze bebouwing heeft een gevarieerder karakter, waaronder veel lijstgevels, een winkelwoningcomplex uit het Interbellum en enkele panden met bijzondere Jugendstilgevels. Het betreft hier het gebied waar het middeleeuwse Jacobijnerklooster stond, later het Groene Weeshuis (1895-1933). Met name tussen de Hofstraat en het Lopende Diep staat aan deze kant van de straat in oorsprong 17^e-eeuwse bebouwing. Het merendeel van de kappen heeft de nok haaks op de straat. Gevarieerd en evenwichtig bebouwingsbeeld uit diverse perioden.

Gemiddelde bouwhoogte: west
 4,0 (tussen Roodeweeshuisstraat en gang)

2,5 (tussen gang en Hardewikerstraat)
 2,3 (tussen Hardewikerstraat en de Spilsluizen)

Gemiddelde bouwhoogte: oost
 4,3 (tussen Kwinkenplein en Jacobijnerstraat)
 3,3 (tussen Jacobijnerstraat en Hofstraat)
 2,6 (tussen Hofstraat en Spilsluizen)

Oude Kijk in 't Jatstraat

De Oude Kijk in 't Jatstraat is van oorsprong een pad of kavelgrens uit het

Oude Ebbingestraat

11^e-eeuwse stadsplan. De oude perceelstructuur is voor een belangrijk deel bewaard gebleven. Opvallend is de historische rooilijnsprong aan de westkant nabij de Broerstraat waardoor het eerste deel van de straat smaller is. Enkele huizen dateren uit de 13^e/14^e eeuw waaronder het forse steenhuis met 15^e-eeuwse uitbreidingen op nr. 6 (Hinckaertshuis). Veel huizen waren aanvankelijk eenlaags en dateren uit de 15^e, 16^e en vooral de 17^e eeuw en zijn later met een verdieping verhoogd. Belangrijk in deze straat zijn verder het 15^e-eeuwse Mepschengasthuis dat als een fors breedhuis aan het begin van de straat te vinden is en het bewaard gebleven 19^e-eeuwse voorgebouw met plein van het

Harmoniecomplex halverwege aan de westkant. Aan de oostkant staat ten noorden van de Broerstraat een rij zeer ondiepe huizen; dit had te maken met de aanwezigheid van een klooster hier vlak achter gelegen, het Vrouw Menolda Convent (1297-1594); vermoedelijk is dit rijtje panden in aanleg een vleugel van dit klooster geweest. De straat heeft een gevarieerd bebouwingsbeeld met in het noordelijke gedeelte overwegend eind 19^e-eeuwse lijstgevels, afgewisseld met enkele panden uit latere perioden (Jugendstil, Interbellum). Sommige panden bezitten nog oorspronkelijke en goed bewaard gebleven eind 19^e/vroeg 20^e-eeuwse winkelpuien. Gevarieerd en evenwichtig bebouwingsbeeld met de kappen veelal haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (westzijde)
2,7 (oostzijde)

Pausgang

Zie Butjesstraat

Pelsterdwardsstraat en Haddingedwardsstraat

De Pelsterdwardsstraat is van oorsprong een middeleeuwse steeg. De Haddingedwardsstraat daarentegen is een door sloop en nieuwbouw en de komst van een parkeergarage (1973/74) ontworpen nieuwe straat op basis van een doodlopende gang. Beide straten ontsluiten de achterkanten van panden aan de Vismarkt en kennen daardoor maar weinig eigen bebouwing. Deze achterkanten maken een rommelige indruk. Eén pand in de Haddingedwardsstraat bezit mogelijk een oud casco, voor het overige paar huizen geldt dat niet.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,8 (Pelsterdwardsstraat noordzijde)
4,0 (Pelsterdwardsstraat zuidzijde)
2,0 (Haddingedwardsstraat)

Pelsterstraat en Haddingestraat

Beide straten zijn primaire, oorspronkelijke straten uit het 11^e-eeuwse stadsplan. In beide straten dateren de oudste huizen in oorsprong uit de 15^e eeuw, met uitzondering van de in oorsprong eenlaagse huisjes aan de Haddingestraat die bij het Pelstergasthuis hebben gehoord; deze zijn 14^e-eeuws. Het tussen beide straten in gelegen Pelstergasthuis dateert in aanleg uit de 13^e eeuw en is in fasen uitgebreid rondom verschillende binnenhoven. In beide straten staan verder diverse 17^e-eeuwse huizen, afgewisseld met gebouwen uit de 19^e en de 20^e eeuw met een gevarieerd gevelbeeld, waaronder enkele pakhuizen. Enkele bedrijfspanden in de Pelsterstraat passen niet in de middeleeuwse perceel-

structuur en het gevelritme. Dominant in het zuidwestelijke gedeelte van de Pelsterstraat is het volume van een monumentaal 19^e-eeuws schoolgebouw (RHBS) op de plaats van de voormalige ziekenzaal van het gasthuis.

Door de komst van een parkeergarage uit 1973/'74 aan de noordzijde van de straten is hier een groot gat slagen in de oude perceelstructuur en daardoor opgeruimd. De bebouwing aan beide straten bezit gevarieerde kapvormen waarvan het merendeel met de nok haaks op de straat. Achter het midden van de westkant van de Haddingestraat staat de Lutherse kerk (1696) met latere bijgebouwen zoals een gasthuis. Het gevelbeeld is gevarieerd en heeft een overwegend 19^e-eeuws/vroeg 20^e-eeuws karakter.

Gemiddelde bouwhoogte Pelsterstraat: 2,6 (westzijde)
2,1 (oostzijde)

Gemiddelde bouwhoogte Haddingestraat: 2,7 (westzijde)
2,1 (oostzijde)

Peperstraat

De Peperstraat is van oorsprong een secundaire middeleeuwse straat. De middeleeuwse perceelstructuur is goed bewaard gebleven met diverse in oorsprong 15^e/16^e-eeuwse huizen. De straat heeft ten noorden van de Papengang een evenwichtig, maar ernstig verwaarloosd bebouwingsbeeld. De zuidelijke helft van de straat wordt aan de oostzijde gedomineerd door het in 1405 gestichte Pepergasthuis met zijn kerk en poort en verder gesloten buitengevels. Hier tegenover aan de westkant lopen de percelen vanaf de Oosterstraat door tot aan de Peperstraat en is de bebouwing over het algemeen veel minder oud en van minder architectonische kwaliteit (19^e-eeuws en later). De meeste panden hebben in het noordelijke gedeelte van de straat kappen met de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (oostzijde)
2,6 (westzijde)

Phebenstraat

Zie Coehoornsingel

Poelestraat

De Poelestraat is in oorsprong een secundaire middeleeuwse straat (circa 12^e eeuws). De straat heeft een sterk wisselend karakter door de opvallende variatie in straatbreedte. De percelering aan deze straat verhoudt zich niet met de

oudere verkaveling aan de Oosterstraat. De middeleeuwse bebouwingstructuur is voor een belangrijk deel in tact gebleven. Verspreid in de bebouwing komt een aantal 13^e-eeuwse huizen voor, de meeste overige panden dateren in oorsprong uit de 15^e tot en met de 17^e eeuw. Ten oosten van de Schoolstraat (voorbij de voormalige middeleeuwse stadspoort) dateert de bebouwing voor een belangrijk deel uit de 17^e eeuw. De straat bezit een overwegend en gevarieerd 19^e-eeuws gevelbeeld van lijstgevels, afgewisseld met vroeg 20^e-eeuwse gevels. De panden bezitten gevarieerde kapvormen met de nok veelal haaks op de straat. De zuidoosthoek van de straat bij het Schuitendiep wordt ingenomen door een fors beeldbepalend pakhuisachtig bedrijfspand (voormalige koffiebranderij van Tiktak).

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	oost
	2,6 (tussen Grote Markt en Schoolstraat)
	2,0 (tussen Schoolstraat en Schuitendiep)
<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	west
	2,5 (tussen Grote Markt en Peperstraat)
	2,2 (tussen Peperstraat en Achter de Muur)
	2,8 (tussen Achter de Muur en Schuitendiep)

Popkenstraat

Dit is in oorsprong een laatmiddeleeuwse gang. Van de oude perceelstructuur rest weinig meer. De bebouwing aan de zuidkant is gesloopt ten behoeve van de nieuwbouw van het Forum en aan de noordkant is dit fasegewijs vernieuwd in de 20^e eeuw.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	3,5
-------------------------------	-----

Poststraat

De Poststraat is in oorsprong een laatmiddeleeuwse gang. De straat heeft altijd een L-vormig beloop gehad. Het oost-west georiënteerde gedeelte is vrij smal en aan de zuidkant is het verkavelingspatroon gedeeltelijk oud. Hier staat onder andere een breed tweelaags dwarshuis uit de late middeleeuwen. Aan de noordkant staat de grote nieuwbouw van de Openbare Bibliotheek (1990-1992, architect Grassi). Het noord-zuid georiënteerde gedeelte van de straat wordt aan de oostkant eveneens beheerst door de blinde achtergevel van de bibliotheek. Hiertegenover staat een gevel van de nieuwe Universiteitsbibliotheek (1987), een gebouw dat met kleine verspringingen grotendeels binnen de historische rooilijn valt. De naam van de straat verwijst naar het oude postkantoor aan de linkerzijde (grondig verbouwd tot RUG gebouw). Het oost-west

georiënteerde gedeelte heeft een karakteristiek kleinschalig karakter, typerend voor de binnenstad.

<u>Gemiddelde bouwhoogte:</u>	2,0 (oudbouw)
	4,0 (nieuwbouw)

Praediniussingel, Ubbo Emmiusingel, Heresingel, Radesingel, Emmaplein en Hereplein. De singelreeks ten zuiden van de binnenstad

Een aaneengesloten reeks van singels, die loopt vanaf het Noorderplantsoen in het noordwesten via de Westersingel, de Praediniussingel, de Ubbo Emmius-singel en Heresingel naar de Radesingel in het oosten. Het gemeentebestuur greep de ontmanteling van de vesting (1876) aan om het vrijgekomen gebied aan de zuidkant van de oude binnenstad om te vormen tot een representatieve entree van de stad. Het plan werd gerealiseerd naar ontwerp van de Haagse stedenbouwkundige/architect Bert Brouwer. Het ontwerp was tevens gericht op de ontsluiting van de stad. Daartoe werd iets ten westen van het station een nieuwe verbinding met de binnenstad gecreëerd: Stationsstraat, Emmaplein en Emmabrug. De hoofdstructuur bestaat uit een gebogen reeks brede singels waarin, naast de karakteristieke eind 19^e-eeuwse bebouwing van vrijstaande villa's en herenhuizen, vooral de open met (kastanje)bomen begrensde brede groene middenberm een bindend element vormt. Evenals bij

Emmaplein noord-oosthoek

de Stationsstraat (Emmaplein) werd ook bij de kruising met de Herestraat een rond, groen plein aangelegd, het Hereplein. De kruising met de Oosterstraat kreeg een opvallend accent door de bouw van de neogotische St. Jozefkerk (1887) en de situering van de hoge toren op de hoek.

Aan de bebouwing werden strenge eisen gesteld, die hebben bijgedragen tot de monumentale opzet en vormgeving van de singels. Voor de aaneengesloten bebouwing langs de noordzijde was een minimale goothoogte van acht meter voorgeschreven. Ten behoeve van de symmetrie moesten de voorgevels van de vrijstaande villa's aan de pleinen evenwijdig aan de cirkelbogen geplaatst worden. De vrijstaande villa's aan de zuidzijde hadden een minimale kavelbreedte van 30 meter en een maximale gevelbreedte van 16 meter. Zo ontstond transparantie in deze wand en gerichtheid op het achtergelegen Verbindingskanaal en het stationsgebied. In de architectuur van de monumentale bebouwing aan zowel de noord- als aan de zuidzijde is een grote verscheidenheid aan bouwstijlen toegepast, de zogenaamde neostijlen, variërend van eclectisch, neoclassicistisch, Chaletstijl, neogotiek tot Jugendstil. Een van de mooiste voorbeelden hiervan is Huize Tavenier uit 1906. Aan de achterzijde van de vrijstaande villa's aan de zuidzijde grenzen de tuinen aan het Verbindingskanaal; het merendeel heeft groene, aflopende walkanten.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (incl. souterrain)

Pottbakkersrijge

De Pottbakkersrijge is van oorsprong een 17^e-eeuwse kade. Een gedeelte van de oude bebouwingsstructuur is behouden gebleven. Na de slechting van de vestingwallen aan het eind van de 19^e eeuw werd de kade voorbij de Apoortenmolendrift recht getrokken en naar het zuiden verlengd. Enkele panden hebben een oudere (17^e-/18^e-eeuwse?) kern. Het bebouwingsbeeld is zeer divers met enkele 19^e-eeuwse pakhuizen; het gevelbeeld is overwegend 19^e-/20^e-eeuws.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Prinsenstraat

Zie Coehoornsingel

Raamstraat

Zie Coehoornsingel

Radebinnensingel

Zie Coehoornsingel

Rademarkt

De Rademarkt is oorspronkelijk het verlengde van de middeleeuwse Oosterstraat en kwam vanaf 1470 binnen de stadswal te liggen. Rond 1510 was het een open ruimte voor het aan de oostkant gelegen kasteel van Edzard. Alleen aan de westkant is de oude perceelstructuur redelijk bewaard gebleven. Blikvanger is hier het in de 1517 gestichte Anthonygasthuis, sinds circa 2007 grenzend aan een contrasterende moderne parkeergarage-inrit. Ten noorden hiervan staan enkele huizen met een casco ouder dan 1850. Aan de oostkant domineert het forse Hoofdgebouw van Politie uit 1972. Het bebouwingsbeeld is onevenwichtig waarbij de westelijke gevelwand wordt gedomineerd door de fors en hoge nieuwbouw achter de Weeva.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
4,0 (politiebureau)

Radesingel

Zie Praediniussingel

Reitemakersrijge

Dit was oorspronkelijk vanaf de 17^e eeuw een kade aan het Zuiderdiep. Van de oude perceelstructuur resteert op de hoek bij de Munnekeholm nog een klein gedeelte. Hier staat een vijftal 19^e-eeuwse huizen waarvan enkele nog 17^e-eeuwse resten bevatten. Het overige deel van de gevelwand wordt gevormd door de zij- en achtergevel van het grote postkantoor uit de 20^e eeuw met een plein achter een in de rooilijn geplaatst hek, het gebouwencomplex van de KPN en aan de kant van de Kleine der A een rij moderne appartementen. Door schaalvergroting heeft de straat een eenvormig, verbrokkeld karakter.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,5

Reitdiepskade

Van oorsprong een tegen de 17^e-eeuwse Kranepoort gelegen kade. Na de slechting van de vestingwallen en de sloop van de Kranepoort aan het eind van de 19^e eeuw werd vanaf de Vissersbrug de bestaande rooilijn doorgetrokken met de bocht mee langs het water tot aan de nieuw aangelegde Westersingel. Het eerste deel van de bebouwing bevat de oude bebouwingsstructuur met enkele 17^e-eeuwse huizen. De overige bebouwing is hoofdzakelijk 19^e-eeuws waaronder een voormalig belastingkantoor. Het pleintje is ontstaan omdat het belastingkantoor zicht wou hebben op het Hoge der A. De resterende panden hebben een vergelijkbare opzet als die in het singelgebied. Als gevolg van oorlogsschade is de hoek verwoest en werd hier de Plantsoenflat gerealiseerd.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Rodeweeshuisstraat

Zie Butjesstraat

Ruiterstraat

Zie Coehoornsingel

Schoolholm

Dit was oorspronkelijk een pad, gelegen op de hoge oever van het Drentse A-dal en is pas aan het einde van de middeleeuwen deel gaan uitmaken van het bebouwde deel van de stad. Door grootschalige nieuwbouw in het laatste kwart van de 20^e eeuw op diverse plekken in de straat, waaronder een bejaardencomplex met parkeergarage, zijn alleen nog fragmenten van de oude perceelstructuur bewaard gebleven. Hier staan nog enkele panden uit de 15^e en 16^e eeuw, naast diverse panden uit de 19^e en vroege 20^e eeuw, waaronder een voormalig Joods bejaardentehuis aan de oostzijde (1930) dat deels teruggerooid is en een voorplein heeft. Door de uniforme grootschaligheid van de nieuwbouw, ook in relatie tot het profiel van de straat, heeft deze holm haar oorspronkelijke karakter grotendeels verloren.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (oostzijde)
3,5 (westzijde)

Schoolstraat

Dit was oorspronkelijk een middeleeuwse straat 'achter de muur'. Van de oostelijke gevelwand heeft de zuidelijke helft de oude perceelstructuur behouden met 17^e- en 18^e-eeuwse bebouwing, die staat tegen de middeleeuwse stadsmuur. Het deel ten noorden hiervan is onderdeel van een groot winkelwoningcomplex uit het Interbellum met een aanzienlijk teruggelegde rooilijn. Aan de westkant van de straat is, met uitzondering van het hoekpanden met de Poelestraat en de Sint Jansstraat, alle bebouwing gesloopt voor de bouw van het Forum.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oostzijde)

Schuitendiep tussen Poelestraat en Sint Jansstraat (1)

Het Schuitendiep is van oorsprong een kade sinds de 17^e eeuw. De oude verkavelingsstructuur is gedeeltelijk in tact gebleven. Enkele huizen dateren uit de 17^e eeuw. Een belangrijk onderdeel van de bebouwing vormen twee brede woningcomplexen uit de jaren '30 van de 20^e eeuw waarvoor bovendien de rooilijn

een stuk is teruggelegd. Nabij de Sint Jansstraat zit er een storend gat in de bebouwing ten behoeve van een parkeerplaats. Hier stond ooit een dwarshuis. Dit gedeelte van het Schuitendiep heeft een onevenwichtig bebouwingsbeeld.
Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Schuitendiep tussen Poelestraat en Steentilstraat (2)

Hier staat een rij forse en monumentale panden die in aanleg veelal uit de 17^e eeuw dateren. De hoek met de Poelestraat wordt gedomineerd door een fors en monumentaal 19^e-eeuws pakhuis, die met het Kattendiep door een naorlogs blokvormig bedrijfspand. Er is sprake van afwisseling bij de monumentale panden in de kaprichting, evenwijdig aan en haaks op de rooilijn. De perceelstructuur ten zuiden van het Gedempte Kattendiep is gaaf bewaard gebleven. Hier staan van oorsprong 17^e-eeuwse huizen.

Het bebouwingsbeeld is overwegend statig en harmonieus.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,8

Schuitendiep tussen het Gedempte Kattendiep en de Winschoterkade (Steentilbrug) (3)

De oude perceelstructuur is grotendeels nog aanwezig met daarop veelal 17^e-eeuwse huizen en latere 19^e-eeuwse bebouwing waaronder een pakhuis. De

Het Schuitendiep vanaf de Poelebrug

panden tussen Kattendiep en Steentilstraat hebben kappen met de nok evenwijdig aan de straat. en een overwegend 19^e-eeuws gevelbeeld

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Schuitmakersstraat

Dit is van oorsprong een laatmiddeleeuwse achterstraat van de Brugstraat zuidzijde. Van de oude perceelstructuur resteert weinig meer. De noordzijde functioneert als achterontsluiting voor de huizen aan de Brugstraat. De bebouwing is grotendeels 20^e-eeuws en wordt op enkele plaatsen door tuinmuren en hekken onderbroken. De percelering is hier nog grotendeels intact. De zuidkant bestaat geheel uit 20^e-eeuwse bebouwing, het monumentale hoofdpostkantoor uit 1909, een aansluitende vleugel uit de jaren '50, een jaren '30 woonhuis en een blok nieuwbouwwoningen. Het bebouwingsbeeld is onevenwichtig en verbrokkeld (noordzijde).

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Sint Jansstraat

Dit is van oorsprong een middeleeuwse gang, die liep vanaf het Martiniekerkhof naar Achter de Muur. Het gedeelte tussen de Martiniekerkhof en de Schoolstraat heeft de oude perceelstructuur grotendeels behouden. Onderdeel van deze gevelwand is een fors dwars geplaatst laat middeleeuws huis. In enkele fasen is de overige bebouwing in de 20^e eeuw vernieuwd, waarbij in het eerste deel van de straat de noordelijke rooilijn aanzienlijk is teruggelegd. Monumentale blikvanger is het gebouw van het voormalige Rijksarchief uit 1922 met hoektoren en overdekte arcade aan de straatzijde. Het oostelijke deel van de zuidwand is in de late jaren '30 fors teruggerooid.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7 (zuidzijde)

4,0 (noordzijde)

Sint Walburgstraat

Zie Kreupelstraat

Sledemennerstraat

Van de oude perceelstructuur zijn enkele resten aanwezig. De bebouwing is met name aan de kant van de Astraat gevarieerd in schaal en ouderdom. Enkele huizen hebben een 16^e-/17^e-eeuwse kern, de overige zijn 19^e- en 20^e-eeuws. Door enkele rooilijnsprongen uit de 20^e eeuw kent de straat een wisselende breedte. Een belangrijk deel van de bebouwing bestaat uit appar-

tementencomplexen uit de tweede helft van de 20^e eeuw. Bij twee van deze complexen is ver achter de oude rooilijn gebouwd. Aan de noordkant is een groot complex tussen de Westerbinnensingel en de Sledemennerstraat door zijn afwijkende schaal, voorplein met keermuur en onderdoorgangen dominant in het straatbeeld. Op de hoek met de Dwarsstraat is een pleintje gecreëerd. Onevenwichtig straatbeeld met enkele historische panden tussen grootschalige nieuwbouw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (oostzijde)

1,7 (westzijde)

Soephuisstraatje

Dit is in oorsprong een middeleeuwse steeg. De oude verkavelingsstructuur is met name aan de kant van de Zwanestraat bewaard gebleven. De straat dient als achterontsluiting van zowel de Zwanestraat als de Vismarkt en de bebouwing, die hoofdzakelijk uit de 19^e en de 20^e eeuw dateert, heeft ook duidelijk dit (bedrijfsmatige) achterkanten' karakter (opslag, magazijnen, bevoorrading).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)

2,5 (zuidzijde)

Stalstraat

Zie Butjesstraat

Steentilstraat

Steentilstraat, Gedempte Kattendiep zuidzijde en Kustersgang

De Steentilstraat is in oorsprong een 15^e- of 16^e-eeuwse straat op basis van een middeleeuwse verkaveling. De Kustersgang is een middeleeuwse gang. De oude perceelstructuur is hier nagenoeg gaaf bewaard gebleven. De bebouwing aan de Steentilstraat dateert voor een groot deel uit de 16e/17e eeuw. Aan de noordkant strekken de percelen zich uit tot aan het beduidend lager gelegen Gedempte Kattendiep. Het eerste deel van de bebouwing aan de noordkant kent halverwege het bouwblok consequent een sprong in de vloerniveau's vanwege het lager gelegen Gedempte Kattendiep, dit scheelt één bouwlaag. Aan de zuidkant lopen de percelen tussen de Battengang en de Kleine Steentilstraat door tot aan de Kustersgang. Op de hoek van de Kustersgang met de Kleine Steentilstraat is de oriëntatierichting van de 17e-eeuwse bebouwing in de 18e eeuw veranderd van noord-zuid naar oost-west. De straat heeft een evenwichtig en gevarieerd gevelbeeld uit voornamelijk de 18^e, 19^e eeuw en de eerste helft van de 20^e eeuw. Het merendeel van de kappen heeft de nok haaks op de straat. De smalle hoek van Steentilstraat/Gedempte Kattendiep wordt geaccentueerd door een monumentaal pand uit het Interbellum.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (Steentilstraat noordzijde)
2,6 (Steentilstraat zuidzijde)

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (Kattendiep zuidzijde)

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7 (Kustersgang)

Stoeldraaiersstraat

Tijdens de bevrijding van de stad in 1945 ontplofte in deze straat een munitiewagen waardoor alle bebouwing verloren ging. Bij de wederopbouw werden de beide rooilijnen naar achteren verlegd. De nieuwbouw verrees op een nieuw verkavelingspatroon. Aan de westzijde bestaat deze uit één, door een pensioenfonds planmatig ontwikkelde winkelstrook met appartementen, achterliggende magazijnen, garageboxen en uniform opgezette etalagestrook onder een doorlopende betonluifel. De zuidzijde is ingevuld met een reeks individuele nieuwbouwpanden met elk een eigen architectuur. Een opvallende verschijning in de straat is het grote blokvormige bedrijfspand met zijn schuine belijning van het dakoverstek op de hoek met het Soephuisstraatje evenals het monumentale hoekpand nabij de Vismarkt. De straat heeft een evenwichtig, eigentijds karakter waarbij de moderne architectuur zorgvuldig is ingebed in de stedenbouwkundige structuur van de omringende bouwblokken.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (westzijde)
3,6 (oostzijde)

Torenstraat

In oorsprong is dit een middeleeuwse straat achter de muur. Ten zuiden van deze straat is het bouwblok zeer ondiep en is een deel van de oude perceelstructuur in tact gebleven. Hierin bevinden zich diverse, vermoedelijk 17^e-eeuwse huizen, waarvan sommige later verbonden zijn met de percelen aan het Gedempte Zuiderdiep aan de voorzijde. De bebouwing aan de noordkant wordt gedomineerd door een fors appartementenblok uit de jaren '30 van de 20^e eeuw. Uit de weergave op diverse historische kaarten blijkt dat dit deel van de straat lange tijd onbebouwd is gebleven. Ten westen hiervan staat ter plaatse van een steeg met kleinschalige bebouwing een fors appartementenblok uit de jaren '80. De straat heeft nog altijd het karakter van een achterkant waarbij de appartementencomplexen door hun afwijkende schaal en maat en ritme voor een onevenwichtig straatbeeld zorgen.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,2 (noordzijde)
2,0 (zuidzijde)

Trompstraat

Zie Coehoornsingel

Turfsingel

De Turfsingel is in oorsprong een 17^e-eeuwse kade. Zij grenst binnen de diepenring aan drie bouwblokken. Op het meest zuidelijke staat de nieuwbouw van het Provinciehuis (1989-1996, Benthem & Crouwel) waardoor van de oude bebouwingsstructuur alleen aan de noordkant bij de Turfstraat een klein stukje resteert. Hier staan enkele huizen met een 17^e-eeuws casco. Op het volgende bouwblok ligt aan het Schuitendiep de Prinsentuin. Deze tuin is een reconstructie uit 1939 van de oorspronkelijke tuin uit de 17^e eeuw. De tuin is van het Schuitendiep gescheiden door een historische tuinmuur met monumentale poort en zonnewijzer. De verkavelingsstructuur van het derde bouwblok langs de Turfsingel dateert voor een deel uit de 17^e eeuw.

Vanaf de hoek met het Kattenhage tot aan de knik in de straatwand verrees in de 17^e eeuw projectmatig opgezette nieuwbouw in de vorm van een lange rij tweelaagse dwarshuizen met de nok van de kap evenwijdig aan de straat. Grote delen zijn hiervan behouden gebleven en worden afgewisseld met 20^e-eeuwse nieuwbouw. De overige bebouwing langs de Turfsingel tussen de knik in de gevelwand en de Oude Ebbingestraat bestond in de 17^e eeuw uit een rij eenlaagse dwarshuisjes waarvan nog delen in de huidige bebouwing zijn bewaard gebleven. Door schaalvergroting in de 19^e en 20^e eeuw is de bebouwing nu zeer gevarieerd met weinig eenheid in schaal en architectuur. Een bijzonder

gebouw is een voormalig monumentaal bankgebouw nabij de Ebbingeburg in Jugendstil.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (tussen Sint Janstraat en Turfstraat)
2,6 (tussen Kattenhage en Ebbingeburg)

Turfstraat

Dit is van oorsprong een 17^e-eeuwse straat, gelegen ter plaatse van de stadsgracht. De oude perceelstructuur is redelijk goed bewaard gebleven. De straat heeft aan de zuidkant een gevarieerd bebouwingsbeeld, veel huizen hebben 17^e-eeuwse casco's. De gevels dateren voornamelijk uit de 19^e en 20^e eeuw, terwijl de noordkant bestaat uit een langgerekt eenlaags woongebouw met zadeldak, oorspronkelijk de opslagplaats voor turf van het Prinsenhof, later de paardenstallen. De straat heeft een gevarieerd historisch bebouwingsbeeld, aan de zuidkant kleinschalig van aard.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,0 (west)
1,9 (oost)

Turftorenstraat

Deze straat is in oorsprong een secundaire straat op basis van een 11^e-eeuwse kavelgrens. De oude perceelsstructuur is voor een belangrijk deel in tact gebleven, met uitzondering van het deel ten westen van De Laan tot aan het hoekpand met de Hoge der A waar ver achter de oude rooilijn een nieuwbouwcomplex is gebouwd in 1984. Veel van de huizen in de straat dateren uit de 16^e/17^e eeuw, enkele zijn 14^e- of 15^e-eeuws. Veel gevels dateren uit de 18^e en vooral de 19^e eeuw. Het gedeelte tussen de 'Ellebogen' en De Laan heeft een evenwichtig straatbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (zuidzijde)
2,2 (noordzijde)

Tweede Drift Gedempte Zuiderdiep

Zie Coehoornsingel

Tweede Drift Spilsluizen

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Ubbo Emmiusingel

Zie Praediniussingel

Ubbo Emmiusstraat

Zie Coehoornsingel

Uurwerkersgang

Dit is in oorsprong een middeleeuwse gang ter ontsluiting van een kloostercomplex en de Turftorenstraat. Deze gang functioneert nog altijd als achterontsluiting van de Turftorenstraat noordzijde en heeft van oorsprong weinig 'eigen' bebouwing. Aan de noordkant grenst van oudsher een grote tuin waaraan de huidige bommenrij nog herinnert (dit was de vroegere Harmonietuin); hierachter staat het bij De Laan genoemde faculteitsgebouw van de RUG. In het midden aan de zuidkant staan enkele panden uit de 17^e/18^e eeuw met daartussen de tuin van panden aan de Turftorenstraat. Richting De Laan staan enkele appartementengebouwen uit de tweede helft van de 20^e eeuw met een verspringende rooilijn. Aan de kant van de Oude Kijk in 't Jatstraat is de gang zeer smal met aan de noordkant de forse 19^e-eeuwse zijgevel van het voorgebouw van het Harmoniecomplex en daar tegenover voornamelijk 19^e-eeuwse bebouwing en aansluitende tuin.

Gemiddelde bouwhoogte: 4 (noordzijde)
2,5 (zuidzijde)

Verlengde Visserstraat

Deze straat ligt gedeeltelijk binnen de voormalige 17^e-eeuwse omwalling en is na de slechting van deze wallen (eind 19^e eeuw) doorgetrokken naar de nieuw aangelegde Westersingel. Dit nieuwere gedeelte van de straat is aanzienlijk breder dan het oude (oostelijke) gedeelte. De bebouwing dateert hoofdzakelijk uit de late 19^e eeuw, dit geldt ook voor het oude oostelijke deel.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2

Vierde Drift Noorderhaven

Dit is een 17^e-eeuwse doorbraak. De westwand bestaat uit de gevel van een appartementencomplex uit de tweede helft van de 20^e eeuw.

De oostwand heeft de oude perceelstructuur behouden die wordt gevormd door twee hoekhuizen waarvan de zijgevels aan de Vierde Drift Noorderhaven staan.

De hoekhuizen grenzen met beide achtergevels aan elkaar.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oost), 5,0 (west)

Vijfde Drift Noorderhaven

Eveneens een 17^e-eeuwse doorbraak. De perceelstructuur is redelijk goed be-

houden gebleven. Beeldbepalend in de westwand is een fors laat 18^e-eeuws pakhuys. De oostwand bestaat voor een belangrijk deel uit de zijgevel van het 17^e-eeuwse hoekhuis met de Noorderhaven. Het eerste pandje dat hierop aansluit is waarschijnlijk een verzelfstandigd achterhuis hiervan.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Vishoek

Zie Muurstraat

Vishoek, 17^e-eeuws pakhuys

Vismarkt noordzijde

De Vismarkt zelf is oorspronkelijk een 11^e-eeuwse markt en vormt een belangrijk onderdeel van de oorspronkelijke, 11^e-eeuwse oost-weststructuur van het stadsplan. De oude perceelstructuur is voor een beperkt deel bewaard gebleven. In de 20^e eeuw zijn diverse percelen samengevoegd tot grotere eenheden vanwege de vestiging van grote warenhuizen waarvoor integrale nieuwbouw is gepleegd. Daartussen staat een aantal middeleeuwse panden uit tenminste de 15^e eeuw. Het gevelbeeld wordt vooral gevormd door vijf forse winkelpanden waarvan vier na de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd. De panden daartussen hebben voorgevels uit het de tweede helft van de 19^e eeuw en het midden van de 20^e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,3

Vismarkt zuidzijde

Belangrijk onderdeel van de oorspronkelijke, 11^e-eeuwse oost-weststructuur van het stadsplan. De Vismarkt zelf is oorspronkelijk een 11^e-eeuwse markt. De rooilijn is ontstaan in de 13^e eeuw. De oude perceelstructuur is grotendeels gaaf bewaard gebleven. De bebouwing dateert hoofdzakelijk uit de 13^e tot de 16^e eeuw. Op elk van de drie zuidwestelijke pleinhoeken met de Pelsterstraat, Haddingestraat en Folkingestraat stond oorspronkelijk een fors 13^e-eeuws steenhuis. De wand kent een gevarieerd gevelbeeld van lijstgevels en vrijwel alle kappen met de nok haaks op de straat. Een afwijking in dit regelmatige patroon vormt een monumentaal voormalig bankgebouw uit het begin van de 20^e eeuw nabij de hoek met de Folkingestraat. Opmerkelijk is de driezijdige rooilijnverspringing van nr. 52 die een restant is van een 18^e-eeuwse theekoepel. Verder nog van groot belang zijn de diverse stoepen waarvan een aantal met een bordestrap als wezenlijk onderdeel van het historische straatbeeld en langzamerhand zeer zeldzaam geworden..

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7 (tussen Haddingestraat en Pelsterstraat)
2,6 (tussen Haddingestraat en Folkingestraat)
3,0 (tussen Pelsterstraat en Koude Gat)

Visserstraat

Dit is een secundaire straat of brede gang uit de 15e eeuw. De oude perceelstructuur is voor een belangrijk deel behouden gebleven. De bebouwing bestaat hier van oudsher uit bescheiden, veelal éénlaagse huizen uit de 16e en de 17e eeuw met de nok afwisselend evenwijdig en haaks aan/op de straat. In de 18e en 19e eeuw zijn veel huizen verhoogd. Door de bouw van een school in de 19e eeuw en enkele appartementencomplexen in de 20e eeuw en door sloop van drie aaneengesloten panden in 2012 ten behoeve van een te bouwen apparte-

tencomplex is de bebouwingsstructuur nogal gewijzigd. Opvallend zijn verder de sprongen in de rooilijn aan vooral de zuidkant van de straat die het resultaat zijn van een onvoltooide 19^e-eeuwse straatverbreding. Met uitzondering van de betrekkelijk recente perceeloverschrijdende nieuwbouw heeft de straat een evenwichtig bebouwingsbeeld

Gemiddelde bouwhoogte: 2,1 (noordzijde)
2,1 (zuidzijde)

Waagstraat

Zie ook Guldenstraat. Met uitzondering van het in 1635 gebouwde Goudkantoor is de perceelsindeling en bebouwing laat 20^e-eeuws. Dit geldt ook voor de bebouwing ten noorden van het Goudkantoor die op de Grote Markt is gebouwd.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Westerhavenstraat

Deze straat ligt ongeveer op de plaats van het vroegere pad achter de voormalige 17^e-eeuwse vestingwal. In de jaren '80 van de 19^e eeuw is dit pad rechtgetrokken en verbreed tot een straat die snel daarna werd volgebouwd met veelal

Visserstraat

eenlaagse huizen en een enkel pakhuis. In de oostelijke straatwand zijn enkele restanten van de (tenminste) 17^e-eeuwse perceelstructuur bewaard gebleven. Het bebouwingsbeeld is 19^e-eeuws en heeft over het algemeen een kleinschalig karakter met uitzondering van twee forse 19^e-eeuwse pakhuizen.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,9 (oostzijde)
1,5 (westzijde)

Westerkade

Na de ontmanteling van de vestingwerken in de jaren '70 en '80 van de 19^e eeuw is deze kade aangelegd aan de vroegere Westerhaven (gedempt in 1956). De kade maakt ter plaatse van een fors pakhuis een ronde hoek, de ligging van de kade herinnert nog aan de vorm van de 17^e-eeuwse dwinger die zich hier bevond. De bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit voorname laat 19^e-eeuwse huizen en enkele forse pakhuizen. Waardevolle en gevarieerde 19^e-eeuwse gevelwand, waarvan de schaal en maat is afgestemd op de (gedempte) Westerhaven.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Westersingel

Deze straat is aangelegd in de late 19^e eeuw na de slechting van de 17^e-eeuwse vestingwallen als onderdeel van een doorgaande verbinding met de singelreeks aan de zuidkant van de stad volgens het plan Brouwer. De Westersingel was opgezet als verbindende schakel die deze singelreeks via de Westerhaven verbond met het Noorderplantsoen. Door de chique bebouwing uit het laatste kwart van de 19^e eeuw is dit een voorname straat, ondanks latere verbouwingen van een aantal panden tot winkels en het drukke verkeer. Het 19^e-eeuwse bebouwingsbeeld is desondanks redelijk gaaf bewaard gebleven. In de oostwand van de straat zijn in de 20^e eeuw geen grote ingrepen uitgevoerd met uitzondering van de vernieuwing van de hoek met de Reitdiepskade als gevolg van oorlogsschade (Plantsoenflat). Ook het pand op de hoek met de Verlengde Visserstraat is na oorlogse wederopbouw als gevolg van schade. In de linkerwand wijkt een winkelwoningcomplex uit het Interbellum af van het 19^e-eeuwse beeld. Hier stonden ooit de kantoren van de bekende meubelfabriek van Huizinga.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
7,0 (Plantsoenflat)

Westerbinnensingel

Deze straat is aangelegd aan het eind van de 19^e eeuw en ligt ongeveer op de plaats van het pad dat achter de 17^e-eeuwse vestingwal lag. Hierdoor dateert de perceelsstructuur aan de westkant en voor een deel ook aan de oostkant uit de late 19^e eeuw. Aan de kant van de Astraat is een klein deel van deze structuur vermoedelijk ouder. De straat heeft een gevarieerd bebouwingsbeeld met aan de westkant twee complexen 19^e-eeuwse eenlaagse rug-aan-rug woningen, gescheiden van elkaar door een poortdoorgang. Verder bepalen pakhuizen en panden met lijstgevels uit de 19^e eeuw en woongebouwen uit de jaren '30 en '70/'80 van de 20^e eeuw hier het beeld. Zeer fors is het moderne appartementencomplex aan de noordkant tussen de Sledemännerstraat en de Westerbinnensingel. Dit complex zorgt voor een sprong in de rooilijn en sluit in maat en schaal niet aan op de overige bebouwing.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (west)
2,8 (oost)

Historische foto van de Westersingel oostzijde

Zuiderkuipen

Zie Coehoornsingel

Zwanestraat

Deze straat is aan het begin van de 17^e eeuw nieuw aangelegd als verbinding tussen de Oude Boteringestraat en de Oude Kijk in 't Jatstraat en direct geheel bebouwd met tweelaagse diephuizen. In de verkavelingsstructuur en bebouwing is hiervan veel bewaard gebleven, met name aan de noordkant en aan het gedeelte tussen het Soephuisstraatje en de Stoeldraaiersstraat. Over het algemeen een zeer gevarieerd 19^e-eeuws en vroeg 20^e-eeuws gevelbeeld. Maar ook staan er ook enkele 17^e-eeuwse panden met de voor Groningen kenmerkende renaissancearchitectuur in de vorm van zandstenen schelpen boven de vensters. De kappen hebben vrijwel allemaal de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,4 (zuidzijde)
 2,7 (noordzijde)

Het Hinckaertshuis, Oude Kijk in 't Jatstraat 6

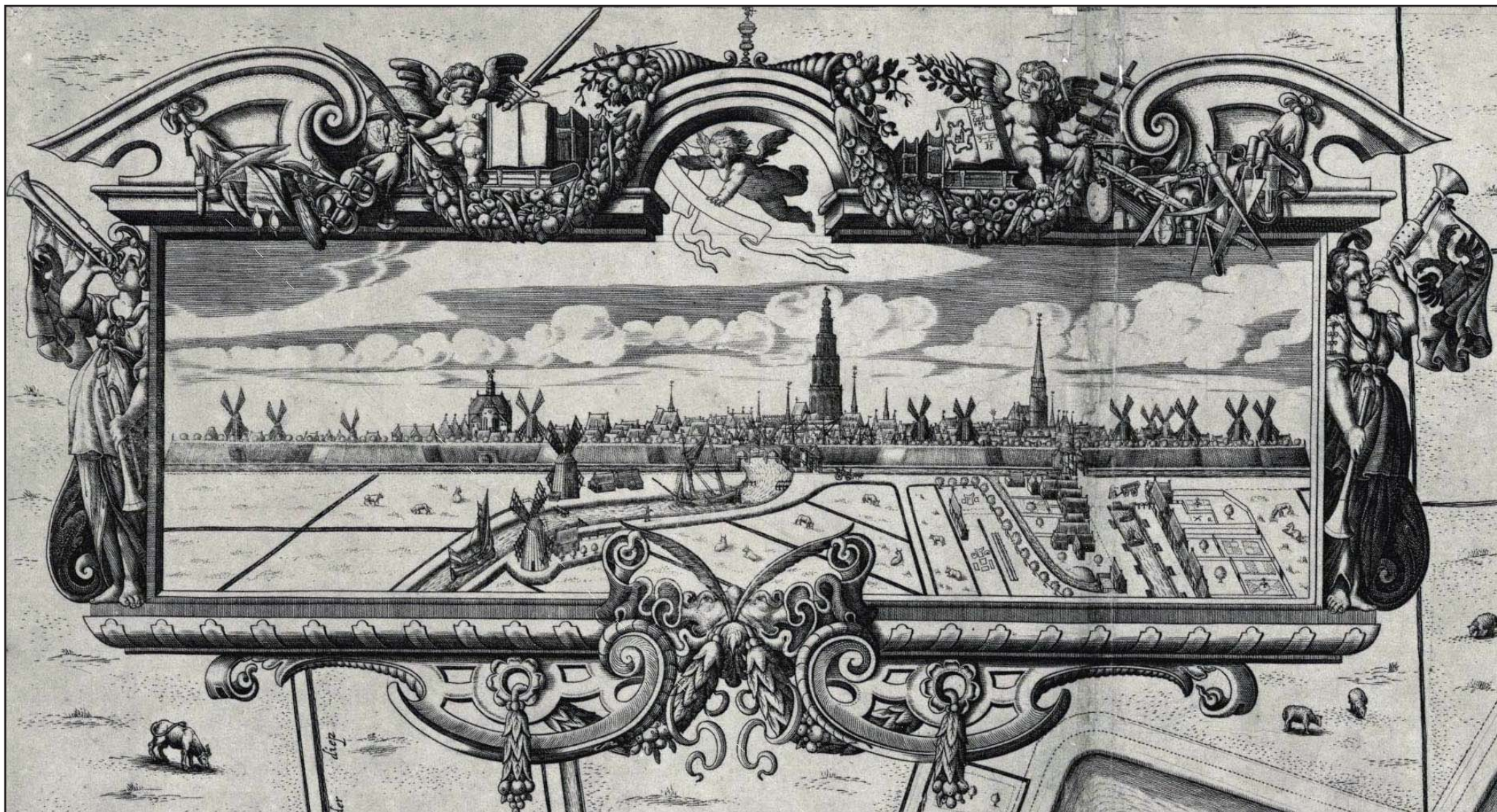
15^e-eeuws huis met 19^e-eeuwse voorgevel, Herestraat 59

Herplaatste gevel huis Cardinaal (1559), Martinierkhof 12

BIJLAGE C: Bronvermelding

- 100 jaar provinciale Waterstaat Groningen 1865-1965 in De Kleine Snor. Beno Hofman, Europapark. Van Linie tot Euroburg. Assen, 2006.
- Alma, R. e.a. (red.) Hervonden Stad, Jaarboek voor archeologie, bouw-historie en restauratie in de gemeente Groningen. Stichting Monument & Materiaal en de Gemeente Groningen, jaarboeken 1996 t/m 2013.
- Beschermde Stads- en dorpsgezichten, Gemeente Groningen, Publikatie van de Rijksdienst voor de Monumentezorg, 1988.
- Broek, Jan van den, Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600). Assen, 2007.
- Duijvendak, M. en Vries, B de, (red.): De stad van het Noorden, Groningen in de twintigste eeuw, Assen 2003.
- Gruno's Veste, Gemeente Groningen, 2004.
- Goojer, A. de en Traa, P van, 'Bouwhistorisch Onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex' in: Van Boerenerf tot Bibliotheek. Groningen 1992, 87-146.
- Groote, P., 'Altijd debat. Verbindingen in en met het Noorden, 1950-1970'. In Historisch Jaarboek Groningen 2009. Groningen, 2009, pag. 88-103.
- Hajema, L.: De glazenwassers van het dagelijkse bestuur, Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001, Assen 2001.
- Hoekstra, T.J., N.J. Barneveld-Schelling, R.H. Alma, G.L.G.A. Kortekaas (red.), Het Hinckaertshuis, zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners. Groningen, 2012.
- Kloppenburg, D., De Waterstaatkundige ontwikkeling van de omgeving der stad Groningen, 1950.
- Kortekaas, G. 'Jaarverslag archeologie in 2001' in: Hervonden Stad 2002. Groningen 2002, 4-28.
- Kortekaas, G., 'Vroege topografie. Ab urbe condita?', in: Het Hinckaertshuis zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners. Groningen, 2012.
- Schoor, M. Historische atlas van de stad Groningen; Van esdorp tot moderne kennisstad. Amsterdam, 2009.
- Schuitema Meijer, A.T., Album van Oud-Groningen 1750-1880. Groningen, 1976.
- Stenvert, R. e.a., Monumenten in Nederland, Groningen. Zwolle/Zeist, 1998.
- Waard, F. van der, 'Middeleeuwse stenen huizen in de stad Groningen' in: P.H. Broekhuizen e.a. (red.), Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen. Groningen 1992, 147-176.
- Wagenaar, C. Tussen grandezza en schavot: De ontwerpen van Grandpré Molière voor de wederopbouw van Groningen. Groningen, 1991.
- Werff, E. van der, R. Overbeek en B. Havinga, Van Anna Varwers Convent tot Zuiderkerk, Gasthuizen & Godshuizen. Groningen 2005.
- "Trekveren in de provincie Groningen", in het kader van een werkcollege bij het Groninger Instituut voor Archeologie: Hans van Westing, Timabelen, Emiel Anker, Fred Boersma, Johan Krist, Dennis Volkerink en Rein-der Reinders. Groningen, 2007/2008.
- Veen, B. van der, Czn. "Moet de Westerhaven te Groningen gedempt worden?" In: Heemschut, nr. 1, jrg. 33), februari 1956.
- www.staatingroningen.nl
- www.gemeente.groningen.nl.

Project: Cultuurhistorische Verkenning Binnenstad Groningen
Afdeling Stadsontwerp, gemeente Groningen.
Datum: 23 september 2014
Auteurs: Gert Kortekaas, Rita Overbeek, Taco Tel.

stad.